

05(КУН)
Вісн

ISSN 1728-3817 (загальний)

ISSN 1728-242x (серійний)

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СХІДНІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

11
—
2006

Досліджено проблеми ретроспективної компаративістики ностратичних мов, питання омонімії, топоніміки та діалектної лексики в японській мові, термінотворення в корейській та перській мовах, арабські словотворчі моделі, перевідознавчий аспект стилістики та мовні контакти Україна – Грузія. Літературознавство представлено вивченням давньоарабської, перської і китайської поезії, мови як чинника класифікації турецької прози, нарисом системи жанрів класичної японської літератури та образів-символів у творах Ясунарі Кавабата. Подано рецензії на монографії Ю. Мосенкіса, М. Якименка "Всесвіт у дзеркалі японської мови" та Л. Задорожної "Українсько-вірменські літературні взаємини: Парадигма розвитку".

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

The problem of the retrospective comparative studies of nosteric languages, the homonymy, toponyme and dialect vocabulary in Japanese, the construction terminology in Korean and Persian, the word-producing models in Arabic language has been studied. The problem of translation in stylistic aspects as well as the Ukraine-Georgia linguistic and cultural relations discussed. The literature studies is the submit for consideration an ancient Arabian, Persian and Chinese poetry, the language as a factor of classification the Turkish prose, the essay of genres system in Classical Japanese literature and the Image-symbols in Yasunari Kawabata's works. There are presented a reviews on the monography "Yu. Mosenkis, M. Yakymenko. The Universe reflection in Japanese" as well as that on the book "Ludmila Zadorozhna. Ukrainian-Armenian literature connections: the development's paradigm.".

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Г.Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.

**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

І.П. Бондаренко, д-р філол. наук, проф.; Л.В. Грицик, д-р філол. наук, проф.; А.М. Емірова, д-р філол. наук, проф.; І.А. Керімов, д-р філол. наук, проф.; Т.Ф. Маленька, канд. філол. наук, доц.; Л.В. Матвеєва, д-р іст. наук, проф.; А.М. Меметов, д-р філол. наук, проф.; Ю.Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, доц.; В.М. Підвійний, канд. філол. наук, доц.; О.С. Снітко, д-р філол. наук, проф.; С.В. Сорокін, канд. філол. наук; Г.І. Халимоненко, д-р філол. наук, проф.; О.В. Дебейко, ст. викл. (відп. секр.); В.С. Гуль, ст. викл.

Адреса редколегії

02017, Київ 17, б-р Тараса Шевченка, 14, Інститут філології
телефон (38044) 239 32 95, 239 02 86

Затверджено

Вченю радою Інституту філології
31.10.05 (протокол № 2)

Атестовано

Вищою атестаційною комісією України.
Постанова Президії ВАК України
№ 1-05/6 від 12.06.02

Зареєстровано

Міністерством інформації України.
Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

01601, Київ-601, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43
телефон (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

12529JB

Б - книжковише період видання | 1850

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Бойко Ю.

Деякі аспекти компаративного дослідження фонологічної структури лексики в давніх корейській та японській мовах..... 4

Козирський В., Маловічко О.

Про алтайську лексику в германських мовах 6

Марченко Т.

Лексика першого українсько-японського словника А.Діброви та В.Одинця 10

Мосенкіс Ю.Л.

Україна і Грузія: прадавні контакти народів, мов та культур (матеріал для спецкурсу "Мовні контакти") 12

Нагорна В.М.

Проблема розмежування полісемії та омонімії в сучасній лінгвістиці 13

Резнікова Н.В.

Розбіжності у способах метафоризації як проблема перекладу
(на матеріалі перекладів поезій Т. Шевченка японською мовою) 15

Рижков А.Г.

Терміноворення у Північній Кореї: аспекти синхронної соціолінгвістики 18

Рябоволенко І.В.

Особливості дослідження та функціонування давніх номенклатурних термінів,
назв та топонімів у сучасній японській мові 22

Стахурська Г.Ю.

Термін-дієслово в перськомовному Інтернеті 26

Хамрай О.

Арабські словотворчі моделі: дистрибутивні групи чи таксономічні класи? 28

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Дебейко О.В., Аністратенко Л.С.

Образи-символи як креативні чинники асоціативного ряду та сюжетної лінії у творах Ясунарі Кавабата 32

Дебейко О.В.

Система жанрів класичної японської літератури 36

Конончук О.М.

До питання появи сучасної новели в перській літературі 41

Логвин М.Ю.

Нескінченні виміри "Записів каменю": домінанта матеріального та психологічні підтексті 44

Маленька Т.Ф.

Поезія Гафіза шіразі: її місце в перській та світовій літературі 46

Субх Алі

Давньоарабська поезія. Газель, у епоху Джагілій. (الغزل في العصر الجاغلي). (V – сер. VII) 49

Халимоненко Г.І.

Мова як чинник класифікації турецької середньовічної прози 51

Шекера Я.В., Мурашевич К.Г.

Символ як багатозначний образ у творчості Лі Бо 53

Юзва М.Ф.

Китайська тематика в українській літературі 55

РЕЦЕНЗІЇ

Калейдоскоп менталінгвальних дзеркал Країни вранішнього сонця в рецепціях українських сходознавців 59

Українсько-вірменські літературні зв'язки в полі зору української компаративістики 60

CONTENTS

LINGUISTICS**Boyko Yu. O.**

Some controversial aspects of vocabulary phonological structure of the ancient Korean and Japanese languages 4

Kozyrsky V., Malovichko O.

The Altaic vocabulary in German languages 6

Marchenko T. V.

The vocabulary of "The First Ukrainian-Japanese Dictionary" by A. Dibrova and V. Odynets 10

Mosenkis Yu. L.

Ukrainian-Georgian linguistic and cultural relations from the prehistoric times 12

(stuff for a course of studies "The language contacts") .....

Nagorna V. M.

The problems of differentiating between the homonymic and polysemantic phenomena in modern linguistics 13

Reznikova N. V.

Different ways of metaphorization as a problem of translation 15

(on the base of T. Shevchenko's poetry translation on Japanese) .....

Ryzhkov A. G.

The aspects of creation of the terms and methods of construction terminology 18

in North Korea: aspects of synchronic linguistics .....

Ryabovolenko I. V. The classification of ancient toponyms, nominative terms and names according
to the functional aspects (on the base of Modern Japanese) ..... 22**Stakhurska G. Yu.**

The verb terminology in Persian-language Internet 26

Khamrai O.

Word-producing models in the Arabic language: distributive groups or taxonomic classes? 28

LITERATURE**Debeiko O. V., Anistratenko L. S.**Image-symbols as a creative factors of the associative paradigm
and the plot structure of Yasunari Kawabata's works ..... 32**Debeyko O. V.**

System of genres in Classical Japanese literature 36

Kononchuk O. M.

Appearance of the modern short story in Persian literature 41

Logvin M. Yu. The interminable profundity of "Stone's memoirs": dominating idea of the world
of matter and psychological implications ..... 44**Malenka T.**

Hafeze Shirazi's poetry in Persian and World literature 46

Subch Ali.

Ghasel in Jagiliya epoch. (الغزل في العصر الجاهلي). (V – middle VII) 49

Khalymonenko H.

Language as a classificative factor of Turkish middle ages prose 51

Shekera Ya. V., Murashkevich K. G.

Symbol as the polysemantic image in the T'ang poet Li Po's works 53

Yuzwa M. Ph.

Chinese themes in Ukrainian literature 55

REVIEW

Kaleidoscope of mentalingual mirrors of the Country of Sunrise in receptions of Ukrainian orientalists 59

Ukraine-Armenia literature connections in the field of vision of the Ukrainian comparative studies 60

МОВОЗНАВСТВО

Ю. Бойко, асп.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОМПАРАТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ФОНОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСИКИ В ДАВНІХ КОРЕЙСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ МОВАХ**

Проблему впливу корейської мови на прото-японську мову на фонетичному рівні в період з V по X століття досліджено в контексті вивчення спірних питань фонологічної структури голосних давньої корейської та японської мов (питання відповідності кореневих голосних, проблема відбору досліджуваної лексики тощо)

The problem of phonetical influence of the Korean language on the proto-Japanese language during the historical period of V-Xth centuries has been discussed in the context of controversial aspects of the phonological structure of the ancient Korean and Japanese languages (such as the correspondence of root vowels, selection of the words, etc.)

Історія дослідження історичного розвитку фонології японської мови налічує більше трьохсот років. Відомо, що в 1695 р. буддійський монах на ім'я Кейто завершив роботу над "Waji Shoransho", де виклав результати дослідження походження устрою азбуки кана. Кейто стверджував, що кана пізніших за період Хейан письмових джерел є спотвореною, а правильну кану слід шукати в письмових джерелах VII-VIII ст. Інші японські вчені Мотоорі Торінаґа та Фудзітані Наріакіра вважали, що устрій "правильної" кани, що його відкрив Кейто, віддзеркалює закономірності вимови давньої японської мови (періоду Хейан). А робота ще одного дослідника даної проблеми, Ісідзука Тацумаро "Kanazukai oku no yamatouchi" (1798 р.) заклали фундамент для вивчення фонологічної системи та устрою японської мови періоду Нара, яка суттєво відрізнялася навіть від мови періоду Хейан, не кажучи вже про розбіжності з сучасною японською.

Уперше дослідження історії японської фонології на основі об'єктивних доказів, здобутих із давніх джерел, провели японські вчені Оя Тору та Сінмура Ідзуру. Оя є автором статті "Kogen e-ye-ben shoho", де він розробляє тему статті "Kogen e-ye-ben" Окумура Терудзане 奥村榮實 1829 р., використовуючи нові матеріали та докази. Оя згодом довів, що до періоду Тенрюку (天暦, 947-957) для запису звуків [e] та [je] використовувалися різні знаки кани, і що причиною тому була різниця у вимові цих двох звуків, яку необхідно було зафіксувати на письмі. У статті "Kanazukai oyobi kanajitai enkaku-shiryo" Оя пояснив, що процес зникнення різниці між [e] та [je], як і злиття вимови [i] та [w], розпочався близько до 1000 р., коли поступово [f] та [w] злилися з [ö] (за винятком випадків, коли [f] та [w] стояли на початку слова), а також надав докази наявності зміни онбін 音便 з метою досягнення благозвучності в кунтен початку періоду Хейан [1]. Японський вчений Хасімото Сінкіті провів системне дослідження японської фонології. Його стаття "До питання історичних змін у японській фонології" складається з короткого, але водночас дуже інформативного викладення результатів дослідження вченого. Дослідивши декілька типів маніогана з письмових джерел періоду Нара, Хасімото довів факт існування в тогочасній японській мові восьми голосних, а також наявність в японській мові періоду Нара восьмидесяти окремих складів (в "Кодзікі" знайдено 81). Дуже цінними стали для японської фонології і дослідження Арісаки Хідейо. Шляхом дослідження фонетичної системи японської мови періоду Нара він відкрив так званий закон Арісаки, який полягає в тому, що давні японські голосні [o] типу а та [ö] типу "б" ніколи не співіснували в корені слова, та вказав на існування явища, яке є подібним до комбінування голосних в японській мові періоду Нара. Вчений опублікував свій закон у статтях 古事記に置ける'も'のかなの用法について та 古代日本語に置ける'も'のかなの用法について. Цікаво, що в сучасному випуску 國語國文 1934 р. вчений Ikegami Тейдзо опублікував статтю під назвою 古事記に置けるかな毛母について ("До

питання знаків кана для [mo] в "Кодзікі"), у якій виклав аналогічні закону Арісаки погляди. Незважаючи на заяви окремих корейських вчених про спроби дослідження фонології давньої корейської мови ще у XV ст., ця сфера корейського історичного мовознавства залишається недостатньо вивченою через, на жаль, край обмежену кількістю джерел, датованих раніше XV ст. До 1960 року корейські вчені-дослідники фонології давньої корейської мови в основному спиралися на два джерела: "Kyerim yusa" (початок XII ст.) та "Chosongwan yudo" (початок XV ст.), у яких збереглися давні корейські слова. Пізніше Лі Г-мун, відомий дослідник питання походження корейської мови, використав ще й підручник з корейської медицини, який датується XIII ст. і містить корейські назви рослин і тварин, записані за допомогою іду – системи, у якій звуки та слова корейської мови записували китайськими ієрогліфами.

Незважаючи на те, що, ймовірно, у результаті певного впливу протокорейської мови граматичний устрій протояпонської мови змінився, у ній збереглися риси, які є характерними для мов полінезійської мовної сім'ї. Проте два нижче наведених припущення можуть поставити під сумнів факт відкритості японських складів як доказ того, що японська мова не належить до алтайської мовної сім'ї. По-перше, якщо припустити, що після відділення від спільноти з корейською мовою японська мова розвивалася самостійно і склад японської мови, який колись був закритим, за рахунок спрошення останнього приголосного поступово еволюціонував із закритого у відкритий, то існує можливість реконструювати, наприклад, японський склад [ka] в типові для алтайської мовної сім'ї склади [kag], [kak], [kar], [kaly] (наприклад, японське [kata] (шматок, частина) та тунгуське [kaltya]). Не виключено, що спрошення японського складу до відкритого – це лише результат впливу мови аборигенів Японських островів на алтайську мову прибульців. Проте наявність у японській мові спільнот з мовами алтайської мовної сім'ї (особливо з корейською мовою) структурних особливостей для більшості вчених є достатньо вагомим доказом алтайського походження японської мови. Перші дослідники японської мови стверджували, що в японській мові не спостерігаються притаманні багатьом мовам алтайської сім'ї закономірності комбінування голосних, таким чином намагаючись довести неалтайське походження японської мови. Проте в ході дослідження читань ієрогліфіки в системі маніогана 万葉仮名 було доведено наявність восьми голосних звуків у японській мові VIII ст. і виведено правила комбінування голосних тогочасної мови. 1. Неможливим є співіснування [o] та [ö] в корені одного слова. 2. Неможливим є співіснування в двоскладовому корені [ö] та [u]. Випадків, коли [ö] співіснує з [a], дуже мало. Професор Оно 大野 порівняв види комбінування голосних давньої японської та середньовічної корейської мов і дійшов цікавих висновків. Розглянемо три голосні звуки "чоловічого типу" ([u], [o] та [a]), один "жіночого типу", [ö], та один середнього типу – [i] – давньої японської мови. У корені слова тогочасної япон-

ської мови часто співіснують голосні "чоловічого типу" [u], [o] та [a] (наприклад, ама 天, така 高, нага 長, та ін.). Випадків, коли голосний "жіночого типу", [ö], співіснує в корені слова із голосними "чоловічого типу", небагато, а прикладів співіснування [ö] з [o] не існує взагалі. Єдиний голосний "середнього типу" [i] був здатний співіснувати і з голосними "чоловічого типу", і з голосними "жіночого типу". Такі закономірності співіснування голосних у давній японській мові діють лише в корені і не розповсюджуються на інші частини слова. Що ж до мов алтайської сім'ї, то на відміну від давньої японської мови, закономірності співіснування голосних діють не лише в корені, а і в інших частинах слова. Незважаючи на це, слід наголосити на безсумнівній

сходості цілої низки закономірностей співіснування голосних давньої японської мови і мов алтайської сім'ї [2].

Відомо, що в корейській мові XV ст. існувало сім голосних звуків: три звуки так званого "чоловічого типу" (으 [инг], 어 [a] та 오 [o]), три звуки "жіночого типу" (으 [i], 어 [o] та 우 [u]) та один звук середнього типу (으 [j]). Не можна не помітити певну тотожність у класифікації голосних давньої японської мови та середньовічної корейської мови. Спробуємо порівняти закономірності співіснування кореневих голосних за їх типами в давній японській та середньовічній корейській мовах:

Таблиця 1. Закономірності співіснування кореневих голосних за типами

Тип	чол.+чол.	жін.+жін.	чол.+жін.	чол.+сер.	жін.+сер.
японська мова VIII ст.	Так	так	рідко	так	Так
корейська мова XV ст.	Так	так	ні	так	Так

Таблиця 2. Давня японська мова: приклади співіснування голосних в коренях слів (за даними проф. Оно).

О-ö	прикладів немає	u-ö	fukurö 福, kömura 駒 + ще 8 прикладів
А-а	ama 天, taka 高, naga 長 та ін.	u-u	uru 鳥, kuku та ін.
А-о	arozi 主, asobu 遊, kado 道	i-i	kimi 君, titi 父, miti 道 та ін.
О-о	momo 百, momo 腹 + ще 5 прикладів	i-a, u	fira 卵, fikari 光, firu 茎 та ін.
О-и	kuro 黒, kumo 蟻, suso 梢 + ще 13 прикладів	u, a-i	umi 海, kuki 桃, kaki 倭 та ін.
и-а	tura 手, kuma 熊, tuka 噴 та ін.	i-ö	fitö 人, firö 火 та ін.
ö-ö	kötö 事, kötö 着, tökö 床 та ін.	ö-i	töki 時, töri 鳥 та ін.

У ході дослідження голосних давньої японської мови було встановлено також, що голосні [e], [ë] та [i] взагалі не беруть участі в комбінуванні голосних, і в більшості випадків з'являються лише наприкінці слова. Дуже рідко їх можна зустріти на початку слова. Отже, професор Оно логічно припускає, що, можливо, ці три голосні з'явилися у пізніший за інші період. Серед решти голосних звуків, [a], [u], [o], [ö], [i] ще один – [o] через порівняно невелику кількість прикладів співіснування з іншими голосними швидше за все з'явився пізніше за інші. Факт існування восьми голосних звуків у давній японській мові не лише дає нам можливість дізнатися про ті зміни в устрої голосних звуків, які відбувалися в процесі розвитку японської мови, але є цінним для порівняльного фонологічного дослідження давніх японської та корейської мов. Особливо той факт, що голосні [e], [ë] та [i] використовуються переважно в кінці слова, вказує на можливість існування в японській мові з давніх часів іменникового суфіксу [i], який існує в корейській мові. Звуки [e] [ë] та [i] утворилися шляхом об'єднання голосних [a], [u], [o] та [ö] з голосним [i] (a+i=ë та u+i=i) [3]. Для порівняльного дослідження голосних корейської і японської мов дуже важливою є робота японського професора Кавано 河野六郎 про відповідність голосних звуків. Попри те, що японські вчені активно досліджували питання корейсько-японських мовних зв'язків, гіпотеза спільногопоходження корейської та японської мов протягом довгого часу лишалася без належної уваги. Дослідження Кавано ґрунтувалося на припущеннях запозичення в давні часи японцями корейської культури в цілому. За

об'єкт дослідження Кавано вибрал відповідність японського [u] та корейського [o] і вказує на можливу відповідність корейських слів *togi* (тої) 山, *togo* (можливо, назва гори 龍歌), *tr* або *taru* 宗·棟 японським словам *tura*, *tiro* та *tire* 山 на прикладі *togi* 山 або *tire* 山 (曾戸茂梨 *sosimori* або 古沙山 *kosanoture*) в "Ніхон-сьокі" 日本書紀. Також слід звернути увагу на відповідність звуків корейського [u] та японського [ö], що слідує з прикладів, наведених Кавано. Мого з 三諸山, яке Кавано пов'язує з *togi* 山, з'являється в "Кодзікі" 古事記 як *törg* (священна гора). Проте навіть більше, ніж з *togi* (або *togo*), японське *törg* пов'язане з корейським 山 (宗). Але Кавано помилково розглядає відповідність голосних [o] та [u], [o] та [ö] як результат запозичення, аналогічний відповідності японського [kōfogi] (можливо, [köfögi]) (郡) корейському 道郡 > 고을 郡. Корейський вчений Лі Нам-док 李男德 вказує на існування відповідності голосних давніх корейської та японської мов і в словах, які, як він вважає, не були запозичені японцями з корейської мови [4].

Закономірно було б спробувати виділити загальні закономірності у відповідності голосних японської та корейської мов, але в процесі дослідження цього питання японськими та корейськими вченими прикладів повної відповідності виявилось настільки мало, що поки що рано говорити про можливий успіх такої спроби. Зокрема, професор Оно в "Походження японської мови" наводить лише такі приклади відповідності голосних двох мов:

Таблиця 3. Лексичні відповідності давніх корейської та японської мов.

№	японська мова	корейська мова	№	японська мова	корейська мова
1	kura 谷 "долина"	kor 谷 "долина"	9	fuk, fugu 魚 "риба фугу"	rok 魚 "риба фугу"
2	kusa 芝 "трава"	koc, kkoc 花 "квітка"	10	lika-ri 脏 "брудний"	lok 脏 "брудний"
3	kusi 申 "шампур"	koc 申 "шампур"	11	li, puma 沼 "болото, ставок"	pol 沼 "заливне рисове поле"; lir "болото"
4	kufa-si 美 "гарний"	kor-kof 美 "красивий"	12	mi 身 "тіло"	tom 身 "тіло"
5	kuro 穂 "рисова грядка"	ko, korang 穂 間溝 "канава між рисовими грядками"	13	suka-su 騒 "переконати"	sok 騒 "обдурити"
6	kuda 管 "труба"	kot- 直 "прямий"	14	uri 土 "огородок"	oi 土 "огородок"
7	kudiraj 鯨 "кит"	korai 鯨 "кит"	15	tuli 土 "земля"	tork 石 "камінь"
8	kuwa 竹 "циплка"	koangi 竹 "циплка"			

Таблиця 4. Приклади відповідності голосних давніх корейської та японської мов.

голосні	японська мова	корейська мова		японська мова	корейська мова
a : a	aka 小兒 "дитина"	agi "дитина"	i : a	riko 離 "міряти"	rai 离 "ніж"
wata "море"	pala 海 "море"	la 海 "море"	u : o	kiro 離 "різати"	kal 刀 "ніж"
z : o	kame 大頭 "черепаха"	kōrip 大頭 "черепаха"	u : o	kuma 熊 "ведмідь"	kom "ведмідь"
pa わ "ти"	lō わ "ти"	lō わ "ти"	u : i	tuma 犬 "ніготь", кіготь	top 犬 "ніготь, кіготь"
o : o	kōtō 水 "річ, справа"	kōt 것 "річ, справа"	u : i	turu 水 "підіймати"	tij "підіймати"
kōsi 水 "поперек"	xōl 水 "поперек"	xōl 水 "поперек"	u : i	sui 酸 "кислий"	sij 쓰다 "кислий"
ö : a	tōdu 開 "зачиняти"	Tat 開 "зачиняти"	i : i	midu 水 "вода"	mil "вода"
öru 開 "спускатися"	arai 下 "низ"	arai 下 "низ"	i : i	trī 壤 "багно"	tit-kij 鳳堀 (давньокор.) "багно"
a : i	palo 鴉 "голуб"	pitulki "голуб"	i : i		
kar 鶴 "дикий гусак"	kilgukki "дикий гусак"				

Наведена таблиця демонструє наявність лише обмеженої кількості прикладів відповідності голосних, яких насправді існує набагато більше. Неможливо говорити про виведення правил відповідності голосних, користуючись лише декількома прикладами. Так, в одному з прикладів відповідність японського голосного [i] корейському [a] проілюстровано на прикладі японського 切る "різати" та корейського 칠 "ніж". Можуть виникнути і питання на кшталт: "Чому для порівняння було використано саме kīru 切る "різати", а не, наприклад karu 칠 "зрізати (рослини)", або kikori 鶴 "лісоруб", які видаються навіть давнішими за kīru 切る?". Як один з прикладів відповідності голосних двох мов використано японське слово мідзу 水 та корейське муль 물. Давньою формою мідзу є мо. Moxi – це японською "посудина для води" (水 – самукімімохі 非行紀一八年, де xi 水 означає "глек". Ще один приклад використання давнього мо – це moхіторібе 主水部, загальна назва для роду занять людей, що постачали напої [5]. Отже, дуже важко без будь-якої теоретичної основи відбирати приклади порівняння із корейською мовою слова, які мають декілька варіантів давніх форм.

Таким чином, результат порівняльного дослідження двох мов безпосередньо залежить від дослідження давніх варіантів цих мов. Наприклад, якби стало відомо, що в давній японській мові існувало явище узгодження голосних, шляхом зіставлення його з явищем узгодження голосних у мові алтайської сім'ї або в середньовічній корейській мові, було б віднайдено ще одне підтвердження алтайського походження японської мови. До того ж, особливості узгодження голосних в корейській та японській мовах обґрунтують наявність певних зв'язків між цими двома мовами. Незважаючи на те, що більшість відомих нам корейських письмових джерел не є достатньо давніми, щоб ефективно використовувати їх у дослідженні давньої корейської мови, спостерігаючи зміни у фонологічній структурі та лексиці корейських середньовічних письмових джерел, ми можемо встановити закономірності змін і на основі таких закономірностей спробувати відтворити давню корейську або ж корейсько-японську прамову.

1. 長田要樹. 原始日本語研究. – 東京, 1972. 2. 人野洋. 古代日本語と朝鮮語. – 서울, 1997; 3. 朴基文. 알타이어의 고대 일본어. – 서울, 1983-96. 4. 李基文. 新羅時代의 韓紀의 韓語에 認한 韓語. – 서울대학교 論文集. – 서울, 1955; 5. 朴基文. 韓國文化史大系. – 서울, 2001

Надійшла до редколегії 02.09.05

В. Козирський, канд. фіз.-мат. наук, О. Маловічко, канд. фіз.-мат. наук

ПРО АЛТАЙСЬКУ ЛЕКСИКУ В ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Подано нові результати ретроспективної компаративістики ностратичних мов. Виявлені лексичні паралелі підтверджують авторську гіпотезу про прабатьківщину ностратичної мови та динаміку розгалужень і розходжень прадавньої лексики

There have been provided new outputs of a retrospective comparative analysis of nostratic language. The identified lexical parallels confirm the author's hypothesis about the original nostratic homeland and dynamics of ancient vocabulary's bifurcations and divergences

Проблему походження й прабатьківщини носіїв індоєвропейських (далі I-E) мов не розв'язано дотепер. І її не буде розв'язано, аж поки автори теорій походження I-E мов зрозуміють, що дистанціювати цю проблему від проблеми походження носіїв інших мов ностратичної мовної макрородини просто неправильно. Досі цю найважливішу проблему розглядували на тих засадах, що I-E десь тишком-нишком пере-

бували гуртом аж до V-IV тис. до н.е., а потім несподівано виникли на певній території і почали розходитися на різні боки. Таке враження виникає, бо автори цих теорій ніколи не пояснюють, де носії I-E мов мешкали й що вони робили до того. Слід також пам'ятати, що тепер кількість I-E мов сягає 150. Скидається на те, що ці дослідники нездатні уявити, що мова майбутніх I-E з'явилася не пізніше за 40-50

тис. років тому. І що носії I-E мов разом з носіями інших ностратичних мов відокремилися одні від одних не пізніше ніж 40 тис. років тому.

Які ж є аргументи, що ця критика має підстави? Для доведення спробуємо відповісти на питання: що таке I-E мовна спільнота? Що її об'єднує? Певно, спільноту об'єднує подібна лексика. Проте яка? Творці популярних теорій вдають, що не знають: подібною має бути базисна лексика. Тобто та лексика, яку людина винайшла ще на світанку свого існування. Це око, рука, кров, вода й т. і. Це 35-слівний список "найбільш сталих слів" зі 100-слівного списку М. Сводеша, який запропонував С. Яхонтов [6].

Якщо розглянути цей список в кількох I-E мовах, то з'ясується, що тільки 10 слів подібні в більшості I-E мов. Якщо вважати, що ці слова залишилися в різних сучасних мовах від загальноіndoевропейської (3I-E) спільноти, а відсутність їх – показник того, що носії цієї мови відокремилися від 3I-E спільноти раніше за інших, то можна впевнено говорити про те, що носії іранських мов першими відокремилися від носіїв інших мов. Слова, які об'єднують перську мову з іншими I-E мовами, десять: дати, два, зуб (слов'янське слово відрізняється від 3I-E, латиною буде *dens*); ім'я, кістка, хто, новий, ти, вмерти.

Ми виявили цікаву закономірність. Якщо порівняти ці I-E слова зі словами того ж змісту загальноалтайської лексики, яку дістав С. Старостин [6], то шість слів за формулою (і змістом) подібні I-E. Це "два" – diūwV, "ім'я" – niumV, "новий" – nebV, "ти" – t'i, "собака" – kuanV, "вогонь" – r'ōgV. Це не дивно, бо ці слова спільнонестратичні. Якщо порівняти лексику поза межами 35-слівного списку, але зі 100-слівного, то виявляється, що загальноалтайська лексика подібна до лексики європейських мов частіше до германських. (Див. Таблицю 1).

Ці поки що не цілком зрозумілі факти (сучасна наука з цими фактами не знайома) ми спробуємо пояснити. Якщо вивчити лексику 100-слівного списку базисної лексики германських мов [2], то помітно, що кілька слів за формулою випадають із цього списку. Поміж них доволі таких, які не схожі ні на спільноіndoевропейські, ні на ностратичні форми. До прикладу, не можна сказати, що англ. *belly* – "живіт" близьке до спільногерманського. До таких слів належать англ. *dog* – "собака", *kill* – "убивати" та ін. Йдеться про слова 35-слівного списку. Ці "найстійкіші слова" найдавніші в будь-якій мові. Ми дослідили базисну лексику двадцяти різних мов. Цілком можливо, що цього недосить. Проте ми перевонані, що й цих 20-ти мов цілком досить, щоб уточнити спільноіndoевропейські форми, які зазвичай наводять дослідники, що використовують не більше 5-6 мов

Таблиця 1

Укр.	Тох.	Перс.	Лат.	Нім.	Анг.	Укр.	Поль.	Сп-Алт. [2,3]	Інші
око	ek	cesm	oculus	Auge	eye	око	oko	И-C118*uka	
два	wV	do	duo	Zwei	two	dva	dwa	C 424*diuwV	
ім'я	name	nom	nomen	Name	name	imja	imie	C 48*niumV	
новий	newe	now	novus	Neu	new	nowyj	nowy	C 121*nebV	
ти	tu	to	tu	Du	thou	ty	ty	C 521*t'i	
хто	kwese	ke, ki	quis	wer, der	who	xto	kto	C 218*ke/ka	
собака	kwene	sag	canis	Hund	dog	pes	pies	C 548*kanV	
вогонь	pevar	ates	ignis	Feuer	fire	wohony	ogien	C 23*p'orV	
кров	yesar		sanguis	Blut	blood	krov	krew	C 308*sagV	
кров		xun						C151*k'uanV	
рік	pekwel	sal	annus	Jahr	year	rik	rok	C187*anV	
кістка	asta	ostoxan	os	Bein	bone		kosc	C 9*p'ienV	
повний						whole		C170*colu	

Ми хочемо привернути увагу не так до цікавих і непресічних фактів і явищ, які можна зрозуміти, бо лексика ностратична (тому деякі слова близькі до форм "Дослід порівняння ностратичних мов" В. Ілліч-Світіча [4] ("ДПНМ"), а до того зasadничого факту, що найчастіше до

лексики алтайських мов близька лексика англійської мови, головно, зі 100-слівного списку. Проте наявна й інша, з-поза складу списку, лексика, близька до німецької. Є й подібність до лексики латини, проте її набагато менше:

Таблиця 2

Укр.	Лат.	Анг.	Нім.	Гот.	Сп-Алт.	Тюрк. Монг. ТМ	Інші
тіло	corpus	body	Körper		C113*bodV	*bod	
живіт	venter	belly	Bauch	wamba	C3*pajIV	*bel-поясница	
багато	multus	many	viel	wair	C45*manV	кор. man(h)-	
лист	folium	leaf	Blatt	laufs	C180*liap'V	*labc'in	
їсти	edere	eat	essen	itan	C488*ite	*ide	
холодний	gelu	cold	kalt	kalds	C446*gilV	*gil	
живувати		chew, jaw	kauen		C111*gabi	*gab *kebi *kewe	
земля		earth	Erde	airda		*jer	
земля	terra				C18*t'owVrV	*tor *tug'ur *tura	
їжа	alimentum	food			C228*al'V	*al'	
журавель (гуска)	grus	goose	Gans-гуска		C338*gasa	*gasa	
щілина	gap				C456*(дж)ар'V	*(дж)аб	
бути		to be			C129*bui	*bu *bi	
муха	musca	mosquito-komar	Mücke			C99*musV-комаха	

Можна формалізувати проблему й застосувати лексико-статистичний метод оцінки близькості порівнюваних мов М. Сводеша: якщо мови споріднені, то відсоток збігів у межах 100-слівного списку М. Сводеша має перевищувати 10. Проте неясно, які мови можна порівнювати. Правильніше запитати, чи можна порівнювати лексику мов, що перебу-

вають на різних рівнях розвитку. Якщо порівняти лексику сучасної англійської мови з реконструйованою спільноалтайською (знову ж таки, реконструйованою на підставі лексики сучасних мов), то напевно така процедура породить цілковите нерозуміння з боку фахівців. Але, з іншого боку, і спільноалтайська, і англійська є "нащадки" ностратичної,

хоча поміж них "часова віддала" складає не менше 10 тисяч років. До цього слід додати, що алтайські мови дуже консервативні. В останній таблиці англійських слів лише 12. Та якщо додати слова базисної лексики (таких 8), то матимемо 20. І можна проголосити, що германські мови "формально" споріднені з алтайськими. Це так і є, бо обидві належать до ностратичної мової макрородини. А це свідчить про єдине походження цих мов.

Тепер слід сказати про одне явище, що може завести в глухий кут сучасні теорії "індоевропейців". Ми ма-

мо на увазі факти подібності назв дрібної рогатої худоби в індоевропейських мовах з відповідними назвами в алтайських мовах. Якщо порівняти назви 'бика (корови)' й 'вола' в германських мовах з назвами алтайських, то ні в кого не виникне сумніву щодо їхнього алтайського походження. (Див. Таблицю 3).

Ситуацію ускладнюють виявлені С. Старостиним подібності I-E скотарської лексики до лексики східноокавказьких мов [6, с.59]. Наявні також деякі інші паралелі.

Таблиця 3

Укр.	Germ.	Slav.	Balt.(Lit.)	Iran.	Alt.	Інші мови
баран	Hammel	baran	Tekis		Tat. Uigur. teke	Pers. g'uc Turkm. goc, Uigur. kockar Taj. kuškor Tuv. Koškar
коза	Ziege	ožka				Tuv. osku, Uigur. ocke, Kirg. ecki, Karakalp. Eski
козел	Ziegenbock	ožzys	Taj. Taka			Tat. tekese, Karakalp. teke, Uzb. taka, Turk. teke, Uigur. teke. Mong. texe-козел, texe iamaan-коза
козеня	Zicklein		ozkitis, ozkeie			Uzb. ecki balasi
бик	Deut. Ochse buhal					Kirg. buka, Tuv. buga, Uigur. Eng. ox Uzb. buka i t.i. Tung- -Manchz. бик – buka. Kirg. oguz, Turkm. oki'z
віл						Kirg. oguz, Karakalp. Ogiz Uzb. xukiz, Uigur. hokiz i t. i.

Нижче наведено приклади подібності деяких європейських термінів скотарства до аналогічних термінів північноокавказьких (ПЗК) мов. Хоча автор цих спостережень С. Старостин вважає, що слід порівнювати I-E лексику як з північнозахідноокавказькою (ПЗК), так і з північносхідноокавказькою (або просто зі східноокавказькою – СК), на нашу думку, ПЗК-мови мають мало чого спільногого з СК-мовами. Радше за все досить зважити на східноокавказьку мову (СК), нащадки якої є хуррито-урартські й нахсько-дағестанські мови. Підтвердженням цього може бути стаття С. Ніколаєва [5], в якій понад 85% наведених автором прикладів є запозичення до хеттської й давньогрецької з СК-мов. У роботі [4] автор наводить низку ПКІЄ лексичних подібностей і пропонує вважати територією, на якій відбувалося запозичення ПК-лексики до окремих I-E-мов, Близький Схід, із чим ми не погоджуємося. Нижче ми розглядаємо назви тільки свійських тварин з цієї праці. "Коза" – прайндоевропейською (ПІЕ) (*H*)ag-. Цю праформу відновлено з грец., вірм., алб., авест. Автор [6] пише: "...варіантом того ж кореня є ПІЕ *(*H*)ag(o) "коза, козел" ...". А цю праформу отримано віднововою формою давн.-інд., серед.-перс., лит., латиш., давн.-prus., алб., ст.-сл. Ці праформи запозичено з праіннічноокавказькою (ППК): *Nej(dj)u "коза, козел". Цікаво зазначити: цю ППК-форму виявляємо в усіх I-E-мовах, окрім ро-

манських і германських. Тому маємо підстави для висновку: германські й романські мови "не брали участі" в запозиченні цього слова. Їхні носії вже відокремилися від інших індоевропейців (на час запозичення). Другу ПІЕ назву "кози" *kago(-o-), зі ст.-сл. koza, kozыъ, давн.-англ., сер.-н.-нім., гот., давн.-в.-нім., алб., запозичено з ПСК *q'olcV "козел, козеня". Чому автор не помітив подібні форми: нахської g'aza – "коза", тюркської назви "ягняті" – q'oz'a й подібності ПСК форми q'olcV, з одного боку, з основою назви "барана" в деяких тюркських: туркм. gos чи уйгур. q'osq'ag, а з іншого боку, з картвельською назвою "баран-боєць, вожак отари" – q'osi. На наше переконання, запозичена з ПСК-форми ПІЕ-форма потрапила до тієї групи I-E мов, до якої належали й германські мови. Третя ПІЕ-назва "кози" *dik-/dig-. Цю ПІЕ праформу отримано реконструкцією ("коза", давн.-англ. ticosen, давн.-нім. zickin (< * tiknī-) "кізочка", вірм. tik, гр. didza "коза"). ПІЕ праформу, згідно з [4], запозичено з ПСК. З таблиці 3 видно, що така ж форма наявна в алтайських. Наявність форми в різних мовах, у ностратичних і в синоокавказьких, свідчить тільки про одне: це одна з найдавніших форм для назви "кози" й "козла". Можливо, ця форма означала також і "самця", "чоловіка".

А тепер дещо про скотарську лексику німецької мови, яка має подібність з СК-лексикою.

Таблиця 4

Укр.	Нах.	Італ.	Англ.	Нім.	Карт.	Слов.	Ін.
коза	Gaza (газа)			Ziege	Txa		
козел	Bhok			Zigen-bock	Boti		
вівця	žiу (жій)		Sheep				
бик	Stu		süer-молодий б.				
стая	džuga (джуга)			Zug	džogi(джогі)		
морда	muc'ar	Muso	Muzzle				
огорожа	kert, kart						
паркан, запін		ПІЕ gerd-огорожа*					
доіти	Detta	tetta-вим'я					
варити	Qeqo	Cuocere	cook**				
зерновий	ПН форма	-fo foraggio	feed, fodder	Futter			
корі для скота		Rum, fura***					
сир	k'ald		Curds		(діал.) kalti		

Ще одне пранахсько-дагестанське (ПНД) слово: lambagV – "вівця" (з аваро-андійських мов). І лезгінське слово: Lamp:ak: – спільне на позначення 'овець і кіз'. Deu, Lamm, Eng. Lamb – "ягня".

Завваги. 1) *Позаяк, на нашу думку, це слово міститься в назвах міст Тигранакерт, Карт-хадашт (Старе місто, себто Карthagena), то його не можна вважати винятково індоевропейським. Інакше конче слід пояснити, як I-E-слово опинилося в назвах хурритських, фінікійських і картвельських міст. Абхази (обези, абас'ї) називають Тблісі Карт. Від цього, ми переконані, походить назва Східної Грузії – Картлі, що, можливо, означає країну міст чи фортець. 2) ** На нашу думку, людина почала варити їжу в посуді після виникнення скотарства. 3) *** Цей та інші приклади з румунської можуть свідчити, що ці слова існували в мовах мешканців Румунії до появи там римлян. Якщо вважати слово латинським, то слід пояснити наявність латинського слова в германських мовах.

Вищенаведене ми пояснююмо так. Зрозуміло, вся розглядувана лексика мала одне джерело. Вельми давно (не уточнюємо, як саме, та найвірогідніше, то був палеоліт) група людей відокремилася від більшої спільноти й почала самостійно полювати на дрібних тварин, бо полювання на великих було затяжке. Вони вміли вимовляти й застосовувати декілька слів. Радше за все ці перші слова стали найстійкішими словами їхньої мови. Згодом група виросла у велике плем'я, від якого почали відокремлюватися якісь групи, зародки майбутніх великих племен. Причина відокремлення є неспроможність певної території прогодувати велике плем'я. Плем'я не тільки полювало, але й збирало насіння й корені рослин. Від часу відокремлення від первісної спільноти пройшло декілька тисяч, а може й десятки тисяч років. Плем'я вже знало декілька сотень слів, бо потрібно було розрізняти десятки видів тварин і сотні видів рослин для навчання нащадків. Племена мисливців розселялися на великі відстані й нова лексика кожного племени відрізнялася від

нової лексики недавніх родичів. Понадто ж виразні лексичні відмінності з'являються з приуроченням першої свійської худоби, себто овець і кіз. Зрозуміло, що кількість слів з виникненням скотарства вельми зростає. На нашу думку, тоді виникли слова на позначення дій і предметів "доїти", "вим'я", "пасті", "шерсть" (слово шкіра існувало віддавна), "молоко" (не дикої тварини, а свійської), "сир" і т. і. Де могли мешкати племена мисливців? Там не могло бути високих гір, ні густих хащів. Це має бути місцевість з невисокими пагорбами, якою течуть ріки. Підсоння має бути помірне й, можливо, навіть прохолодне (у спекотному кліматі людині не забракло б вогню). Таким вимогам відповідають території саван південної Африки й напівпустелі Центральної Азії, особливо регіони Східного й Західного Китаю. Позаяк ми вивчаємо ностратичні мови, між яких є алтайські, дравідські й уральські, себто, ті мови, носії яких мешкають тепер на Сході й числом замешкання в якихось інших частинах Євразії вельми тяжко уявити, ми пропонуємо гіпотезу, що прабатьківщиною носіїв частини ностратичних мов були східні відноги Тибету. Там же, на нашу думку, була розташована прабатьківщина й сино-кавказької мовної макрородини. Ми вважаємо, що після виникнення вівчарства й ще раніше, в добу мисливства, відмінності між колишніми мовними родичами настільки зросли, що зникло цілковите розуміння між носіями різних мов, колишніх носіїв однієї мови – ностратичної. Тільки базисна лексика залишилася тією ж самою.

Факти свідчать, що I-E-спільнота теж почала поділятися дуже рано. Про це можна судити з вельми малої кількості спільної індоевропейської лексики, до прикладу, в іранських і тохарських мовах. Більшість індоевропейств вважає, що I-E почали поділятися дуже пізно, пізніше, ніж у V тисячолітті до н.е. Проте, якби це було так, то в усіх I-E-мовах (а їх тепер налічується близько 150), була б однакова хоча б лексика вівчарства. Проте скотарська лексика в мовах різних мовних груп I-E вельми відмінна. До прикладу:

Таблиця 5

Укр.	Італійські	Герм.	Балт.	Слов.	Грец.	Перс.	Ін.
баран	лат. <i>vervex</i> , <i>aries</i>	Нім. <i>Hammel</i>	Лит. <i>avins</i> , <i>tekis</i>	Пол. <i>Baran</i> Серб.-Хрв. <i>ovac</i>	Kriari	<i>gusfand</i> , <i>g'uc</i>	
вівця	Лат. <i>Ovis</i> Італ. <i>Pecora</i>	Італ. <i>pecora</i>	Лит. <i>avis</i> , <i>avele</i>	Пол. <i>owca</i>	amnas	<i>Gusfand</i>	
козел	Лат. <i>caper</i> , <i>hircus</i>	Нім. <i>Ziegen-bock</i>	Лит. <i>Ožis</i>	Пол. <i>koziol</i>	<i>trag'os</i>	<i>boze nar</i>	
коза	Лат. <i>Capra</i>	Нім. <i>Ziege</i>	Лит. <i>Ožka</i>	Пол. <i>koza</i>	katsika	Azak	

Так виникає складна проблема пояснення розмаїття назв перших свійських тварин в європейських мовах. Дійсно, як це могло статися в народів, які, згідно з теоріями майже всіх індоевропеїстів, донедавна мали говорити однію мовою? Ми пояснююмо так: доба скотарства в носіїв ностратичних мов почалася не пізніше XVII – XV тис. до н.е. На ту пору скотарі почали вже інтенсивно розходитися в пошуках пасовиськ. Як сказано вище, майбутні носії I-E-мов доволі скоро відокремилися одні від одних. Носії мов майбутніх мовних родин – частини індоевропейської та уральської, посувуючися на захід, вийшли за межі Центральної Азії через Джунгарські Ворота. Такий же шлях подолала й частина носіїв сино-кавказьких мов, а саме носії східнокавказьких мов. Останні спільно з носіями I-E-мов опанували Великий Степ, поступово розселяючись на Захід. На заході Центральної Азії залишилися племена, яких їхні сусіди назвали тохарами. Самоназва – *arsi*. Факти наявності європеїдів у верхів'ях Єнісея зафіксували антропологи [1] й генетики [3]. Це є підставою для нашого припущення, що це були, головно, майбутні носії германських мов. (можливо й слов'янських).

Про подальшу долю носіїв германських мов напишемо окремо. Зрозуміло, що вони пізніше інших прийшли до

Європи, довго залишаючися мисливцями. Скотарством вони займалися поруч з тими народами, про які сказано вище. Й рільництвом вони зайнялися дуже пізно. Причому тільки на землях України, й до того ж, далеко не всі з тих племен. Нещодавно ми оприлюднили працю, в якій слова, які ми навели в Табл.1 для I-E та алт. мов, було знайдено в сино-кавказьких і окремих ізольованих мовах.

Усе викладене, на нашу думку, доводить велими великою давністю процесів розгалуження й розходження не тільки власне в межах колишньої прамови, але й в рамках мовних родин. Якісні й кількісні характеристики цих процесів становлять поважну проблему для подальших досліджень, в які свою лепту сподіваємося внести й ми.

1. Алексеев В. Историческая антропология и этногенез. – М. 1989. 2. Будлак С., Старостин С. Вступ до сучасної компаративістики. – М. 2002.
3. Деренко М., Маллярчук Б. Генетична історія корінного населення Північної Азії. Природа. – №10, 2002; 4. Ілліч-Сіяліч В. Дослід порівняння ностратичних мов (ДПНМ). – Т.1. – М., 1971; 5. Николаев С. Північнокавказькі запозичення в хетську і давньогрецьку. Зб. Древняя Анатolia. – М. 1985.
6. Старостин С. Алтайська проблема й походження японської мови. – М. 1991. – с. 59; 7. Старостин С. Індоевропейсько-північнокавказькі ізоглоси. Зб. Древний Восток. этнокультурные связи. – М. 1988.

Надійшла до редакції 05.10.05

Т. Марченко, асп.

ЛЕКСИКА ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКОГО СЛОВНИКА А.ДІБРОВИ ТА В.ОДИНЦЯ

Проводиться огляд та аналіз лексики Першого українсько-японського словника, досліджується проблема переходу левої частини з активного до пасивного стану на сучасному етапі мовлення, а також проблема повних та часткових семантических трансформацій

This article is a review of the vocabulary of "The First Ukrainian-Japanese Dictionary", as well as an analysis of the transition of some words included into dictionary from active vocabulary into the passive one at the contemporary speech development stage. It also deals with the complete and partial semantic transformations

Лексичний склад Першого українсько-японського словника, написаного у роки Другої світової війни емігрантами, вихідцями з України, Анатолем Дібровою та Василем Одинцем [3], у Харбіні, дуже відрізняється від загальнолітературної мови. Зазвичай до словників добирають лексику, що відноситься до літературного, відшліфованого та усталеного лексичного складу мови. Таким чином через словники поширюється нормативна літературна мова, що прийнята як загальновживана. У випадку ж словника А.Діброви та В.Одинця лексичний склад обирався довільно, до нього окрім загальновживаних слів увійшов досить широкий пласт жаргонізмів, діалектизмів, архаїчних слів. Це обумовлено тим фактором, що автори словника не були професійними лексикографами, отже при укладанні статей словника не дотримувалися усталених методів підбору лексики. Потік, будучи вихідцями з Західної України, вони помістили у словник саме таку лексику, що була найбільш уживана на території їх проживання, тобто лексику народчя українців Далекого Сходу, яке етимологічноходить від західноукраїнських діалектів, але є досить самостійним мовним явищем, оскільки, як відомо, причиною виникнення терitorіальних різновидів мови є утруднення та послаблення зв'язків між різними місцевими угрупуваннями мовної спільноти, що зумовлено географічними, економічними, політичними та іншими обставинами [6], і саме така ситуація виникла щодо мовлення емігрантів з України через їх переселення та географічне віддалення від джерела мови (такі самі явища виникнення наріч притаманні українській мові діаспор) [1, 4]. Загалом створення такого словника є явищем унікальним, оскільки за своєю структурою та способом укладання словник дуже відрізняється від інших двомовних словників, складених за усталеними методами. Він не відповідає загальній тенденції у радянській лексикографії того часу, яку Ожегов С.І охарактеризував як тенденцію, "відповідно якої структура словника визначалася прагненням відобразити живі процеси у сучасній мові. Це відображалося перш за все на принципах визначення лексичних границь літературної мови. Відпадала застаріла лексика, пов'язана з старим побутом та поняттями, але залишалися архаїзми, що були стилістично виправдані. Не знаходили собі місця діалектизми або просторічні елементи ...." [5] На матеріалі нашого дослідження ми доведемо, що у словнику А. Діброви та В. Одинця, навпаки, переважає лексика просторічна, що вживалася у повсякденному побуті не лише покоління авторів словника, а й попередніх поколінь протягом кількох попередніх століть. Потік, досить багато у словнику діалектизмів, які не позначені як діалектні слова, а подаються як нормативні, що спричинене зазначеними вище факторами. Також загальна радянська тенденція 30-х рр. в укладанні словників базувалася на підборі слів до двомовних словників за принципом частотності. Все це свідчить про те, що лексика словника А.Діброви та В.Одинця не може розглядатися як представницька, тому що не відображає всього спектру української мови на період написання словника, тобто 40-х рр. ХХ ст., а була лише

відображенням пласта лексики українців далекосхідного регіону. Саме така лексика була основою побутового мовлення того часу і увійшла до словника як загально-живана. Специфікою словника також є наявність поряд з українськими лемами їх російських еквівалентів.

Отже, Перший українсько-японський словник може слугувати джерельною базою для дослідження стану мови українців Далекого Сходу на період його написання, тобто на 1939-1944 рр. а також досить широкого кола питань з загального мовознавства та лінгвістики, частина з яких значалася вище, проте метою нашого дослідження є вивчення проблеми співвідношення пасивної та активної лексики у словнику А.Діброви та В. Одинця з погляду сучасної української мови. Розглянемо лексику за двома критеріями – семантичним (тобто щодо зміни семантики слів, що увійшли у словник з часу його написання до теперішнього часу) та за критерієм переходу активної лексики (для її носіїв – авторів словника вона була основою лексикону, а отже була у постійному вжитку у їх середовищі) у стан пасивної (перетворення або переход до класу застарілої лексики, архаїзмів тощо) у плані сучасної мови. Ці дослідження мають безпосереднє відношення до загальної лексикографії (проблема принципу укладання двомовних словників, відсоток пасивної / активної лексики при укладанні словника), а також загально-лінгвістичних проблем діалектології, лексикології, семантики, тощо). Зазначені проблеми стосуються також сфері міжнародних стосунків, які неможливі без мовного спілкування, що частково забезпечується через словники, які є потужним засобом розповсюдження та поглиблення знань по мову, її багатства, спрощують міжнародне спілкування.

Нижче на прикладі великого масиву слів ми дослідимо лексику словника А.Діброви та В.Одинця, що перейшла до складу пасивної, діалектної чи застарілої на сучасному етапі мовлення. Для цього порівнюємо вокабули [7] (виділені жирним шрифтом) з їх еквівалентами у сучасних тлумачних словниках української мови (через тире після вокабули) [2,8]. При порівнянні беремо до уваги стилістичні помітки, що подаються до еквівалентів у сучасних словниках, що вказують на статус слова як пасивного чи активного у сучасній мові (після вокабули у дужках виділені курсивом) Ті слова, що у нашій роботі позначені жирним курсивом у дужках, автор вважає діалектними або застарілыми, хоча у використаних нами тлумачних словниках вони подаються без поміт. Слови були вибрані автором із усього загалу лексики словника та розділені на семантичні групи з метою довести, що А. Діброва і В. Одинець добирали до словника розмовно- побутову лексику незалежно від її тематики.

Більшість слів стосуються щоденного життя або є назвами явищ чи предметів побуту: бакун (діал.) – "тютюн", віно (заст.) – "посаг", здобіль (заст.) – "багато", зупа (діал.) – "юшка", зшиток (заст.) – "зашит", калитка (заст.) – "гаманець", катрага (розм.) – "курінь", кебета (розм.) – "хист, здібність, уміння, розум", кип'яч (розм.) – "окріп", карафа, карафа (діал.) – "графин", підйома – "підвага", ковбаня – "глибока вибійна, яма у річці, чортний", ковінька (заст.) – "палка з загнутим кінцем", коць (розм.) – "рядно", кухта (діал.) – "кухарчук", кроква (заст.) – "два бруси, на яких тримається

дах", пательня (дал.) – "сковорода, сковорідка", перкалъ (заст.) – "бавовняна тканина", помийниця (розм.) – "посудина для зливання помий", риж (дал.) – "рис", стакана (розм.) – "разок, низка", шаплик – "чеберко", шпола (дал.) – "совок", опона (заст.) – "ковдра, покривало", параван (дал.) – "ширма", пруг (розм.) – "зморшка, ребро", раква (дал.) – "масельничка", рихта (дал.) – "прибуточок", риштунок (розм.) – "спорядження, причандалля, риштовання". Назви частин тіла та органів: кульша (розм.) – "стегно", пастовиння (заст.) – "веснянки". Назви хімічних речовин, що використовувалися у побуті: атрамент (заст.) – "чернило", кип'ячка (дал.) – "нафта", марм (дал.) – "мармур", солом'як (дал.) – "нашатир", рупа (дал.) – "сукровиця", склици (дал.) – "полива". Назви тварин: блищак (дал.) – "світляк", бузівок (дал.) – "бузимок", кавка (дал.) – "ворона, крук", вивірка (дал.) – "білка", нужа (розм.) – "воші", огір (дал.) – "жеребець", роха (дал.) – "свиня", стонога (дал.) – "мокриця, стоніжка", селех (дал.) – "селеzень". Назви професій або видів діяльності людей: дідич (дал.) – "поміщик", верховик (дал.) – "вершник", верхівень (рідк.) – "вершник", збігці (дал.) – "втікачі", опришок (дал.) – "злодій, розбійник", парох (дал.) – "парафіяльний піп", стійчик (заст.) – "вартовий", характерник (заст.) – "чарівник, чаклун", тубілець (дал.) – "туземець, абориген". Назви хвороб: родимець (заст.) – "параліч", пранці (заст. розм.) – "сифіліс, люс". Назви місць або будівель, та частин: гробовище (рідк.) – "цвінтар", обора (заст.) – "загорода, загін", перестан(-ок) (дал.) – "зупинка", погребище (заст.) – "цвінтар". Іменники на позначення дії або явищ: клини (розм.) – "кепкування", звада (заст.) – "ворохнеча, незгода, розбрать", зик (розм.) – "галас", полап, полапки (розм.) – "навломаць", нагана (дал.) – "догана", ненатля (дал.) – "ненаситність, жадність", нестям (розм.) – "стан розгубленості, замішання, хвилювання", рейвах (розм.) – "бездаддя, біганиця", учта (рідк.) – "пошана". Природні явища: відліск (дал.) – "відблиск", нурт (дал.) – "вир", млака (дал.) – "заболочена низина, трясовина", твань (дал.) – "в'язке болото, грязь, рідке багно", ярь (дал.) – "весна". Прикметники або описові характеристики людей: зизоокий (дал.) – "косоокий", лепський (розм.) – "хороший, гарний, чудовий", падковитий (дал.) – "стараний", перебендя (розм.) – "вередун, базікало". Дієслова: віншувати (рідк.) – "поздоровляти", млоїти – "нудити", нагліти (дал.) – "квапити, підганяти", нипати (дал.) – "ходить туди-сюди", чвалати (розм.) – "плестися", прягти (дал.) – "смажити", рачити (заст.) – "бажати, дбати, пильнувати". Числівники: коповик (дал.) – "п'ятдесят копійок", онік (дал.) – "нуль". Досить багато слів, пов'язаних з сімейно-родинними стосунками. Вони відбивають особливості побуту і напряму відповідають поставленій авторами меті щодо культурно-інформаційного призначення словника: брат у других (дал.) – "син двоюрідного дядьки чи тітки", зовиця (дал.) – "чоловікова сестра", кревник (дал.) – "родич", ляля (розм.) – "дитина", материзна (дал.) – "спадщина від матері", одинак (дал.) – "єдиний син, одиничник" памолодь (дал.) – "молоде покоління, молодь", покритка (заст.) – "зведениця, нешлюбна мати, мати-одиначка", посестра (заст.) – "звана сестра або найближча подруга", швагер (дал.) – "шурин, шуряк".

Отже на прикладах ми бачимо, що з погляду сучасного лексичного складу української мови частина лексики словника є діалектною, розмовною, маловживаною або застарілою, тобто відноситься до пасивного складу мови. Це позначається стилістичними примітками, що подаються у тлумачних словниках поряд з сучасними еквівалентами слів Першого українсько-японського словника. Звісно що ми говоримо лише про певну частину лексики словника, яка перейшла у пасивний стан у сучасній українській мові. Загалом же більшість словникового складу є загальновживаною лексикою, що відноситься до актив-

ного складу мови. Проте дане дослідження має на меті розглянути саме лексику пасивного стану у Першому українсько-японському словнику А. Діброви та В. Одинця. Деякі з слів, що увійшли до складу словника, на сучасному етапі набули нового семантичного значення, або здобули інший його відтінок у порівнянні з тим, який вони мали під час укладання словника. Ми спостерігаємо таку зміну при порівнянні не лише лексики словника з еквівалентами у сучасних тлумачних словниках, а при одночасному співставленні її з відповідниками у російській мові, що автори Першого українсько-японського словника подавали у словниковоих статтях після вокабули. У нашому дослідженні ці відповідники відіграють роль додаткового тлумачника, оскільки з їх допомогою ми дізнаємося, який саме відтінок значення мало кожне слово під час укладання словника і, відповідно, наскільки цей відтінок відрізняється від сучасного у даному слова. Так наприклад, (жирним кеглем виділена вокабула, потім російський відповідник курсивом і сучасне значення відповідно до тлумачного словника звичайним шрифтом): грабар землекоп – "гробокопач"; помірок епідемія (розм.) – "шмат городу, що є додатковим наділом"; ополистий широкополий – "тovстий, гладкий"; зворохобитися взбунтоватися – "розхвилюватися"; басувати розвиватися – "здитися на діби, бігти галопом"; падкувати ухажувати – "бідкатися". У більшості прикладів семантика слів змінилася лише певним чином, слова набули нового відтінку значення. Загальновідомо, що мова є живою, постійно розвивається і навіть два наступні покоління жителів однієї місцевості спілкуються по-різному, вже не кажучи про різницю у лексичному складі сучасної мови та мови 40-х років. Отже така незначна зміна у значенні деяких слів є явищем цілком природним.

На основі проведеного аналізу та співставлень можемо зробити такі висновки. По-перше, підбір лексики до словника був загалом довільним і базувався на принципі її вживаності, що є досить суб'єктивним критерієм підбору. По-друге: певний пласт лексики Першого українсько-японського словника А. Діброви та В. Одинця передішов у сучасній українській мові до розряду пасивної (діалектизми, застарілі та маловживані слова), тобто спостерігаємо зміну з приналежності її до активного складу в 40-х роках до переходу до пасивного складу у сучасній українській мові. Також словник має культурно-побутову специфіку, його лексика відображає повсякденні реалії українців Далекого Сходу, загальний масив його лексики є компонентом розмовного мовлення. По-третє, певна частина слів з часу написання словника до теперішнього моменту частково змінила своє значення, набула нового семантичного відтінку відповідно до вимог сучасного мовлення, тобто спостерігаємо семантичні трансформації їх еквівалентів в сучасній українській мові.

У подальших дослідженнях ми плануємо дослідити, від якого саме діалекту Західної України походить народна українська мова Далекого Сходу, а саме тих, що проживали у Харбіні у довоєнний час, а також, спираючись на японські відповідники українських слів у словнику, дослідити, лексику якого саме з діалектів японської мови використовували автори при укладанні статей перекладу і чи були ці переклади стилістично відповідними заголовним словам словникової статей.

1. Гнатюк М. Українська мова у просторі і часі – Львів. 2005.
2. Грінченко Б. Д. Словарик української мови у чотирьох томах. – К., 1908.
3. Діброва А. Одінці В. Перший українсько-японський словник. – Харбін 1939-1944; 4. Матвіяс І. Г. Українська мова та її говори. – К., 1990.
5. Ожегов С. І. Лексикологія, лексикографія, культура речі. – М., 1974.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С. 280.
7. Лінгвістичний енциклопедичний словник / Под ред. В. Н. Ярцевої. – М., 1990.
8. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. / За ред. В. Яременко, О. Сліпушко – К., 2001.

Надійшла до редакції 09.06.05

Ю.Л. Мосенкіс, д-р фіол. наук

УКРАЇНА І ГРУЗІЯ: ПРАДАВНІ КОНТАКТИ НАРОДІВ, МОВ ТА КУЛЬТУР (МАТЕРІАЛ ДЛЯ СПЕЦКУРСУ "МОВНІ КОНТАКТИ")

Основним завданням дослідження є вивчення українсько-грузинських мовно-культурних зв'язків від передісторичних часів
The major concern of the study is the Ukrainian-Georgian linguistic and cultural relations since the prehistoric times

Зв'язки України з Кавказом сягають іще якнайглибших доісторичних часів. У сучасній антропології заведено вважати, що архаїчна людина, формуючись в Африці, приходила звідти в Європу через Кавказ іще по над мільйон років тому. Переселення з Кавказу в Україну відбувалися за часів давнього кам'яного віку (палеоліту) та середнього кам'яного віку (мезоліту).

У часи мідного віку (єнеоліту) на Павубережжі України процвітала всесвітньовідома трипільська культура, споріднена з ранньоземлеробськими культурами мальованої кераміки Молдови, Румунії, Болгарії, Греції, а далі – країн Стародавнього Сходу. Кавказ віддавна був регіоном бурхливого розвитку металургії, звідки приходили в Європу (зокрема, у Трипілля та на Балканах) і самі метали разом із відповідними назвами, і технології їх обробки, і металургійна міфологія. Наприклад, українське слово мідь (praslov'янське *miedъ), як і "догрецьке" metallon, походять від грузинської (картвельської, південнокавказької) основи, представленої у грузинському слові mchedeli "коваль". На шлях запозичення – саме з Кавказу до слов'ян та греків – указує і відсутність етимології наведених слів у межах слов'янських та грецької мов, але наявність етимології картвельського слова засвідчує і археологія, і міфологія: учителя грецького бога-металурга Гефеста звали Кедалеон – це варіант (без префікса m-) наведеного вище грузинського слова "коваль". Сказане стосується і металевої зброї: слово "меч" має паралелі і в германських, і в грецькій мовах, однак його джерело – у грузинській мові та мовах Північного Кавказу (дагестанських). Точні паралелі в грузинській мові та близькоспоріднених із нею інших картвельських (мегрельській, сванській) мають слова "жаба" (мегрельське (m)žvabu "жаба" – при відомій етнографам близькості культу водних тварин у балканських слов'ян та на Кавказі), "зграя" (пор. грузинське zayli, мегрельське džouogli "собака"), "жито" (сванське *šta "колос"), "ячмінь" (сванське čumip "ячмінь"), "кінь" (praslov'янське "копь – давньогрузинськ. hune, upi, opie "породистий кінь"), "могила" (грузинське діалектне tagoli "копиця"), "мотиль" (грузинське matli "черв'як"), "муравель" (грузинське mogieli "скорпіон"), "пес" (грузинське ros-xwari "рись", баське potso "великий собака"), "печать" (грузинське bescedi "печать", у близькоспоріднених мовах "перстень" – запозичене як металургійний термін), "слива" (грузинське kliawi "слива"), "Купала" (грузинське діалектне Kopala "божество лісів"), "Перун" (литовське Perkunas – грузинське Pirkushi), "халупа" (грузинське sa-xi-i "будинок"), "хліб" (грузинське xali "смажене зерно", гіпотетична форма множини *xlebi), "чорт" (praslov'янське *čyrgъ – пракартвельське *čerd- "тінь" > грузинське črdili "тінь", ačrdili "при-вид"), українське діалектне "Змора" "божество, що му-чить уві сні" (грузинське si-zmpali "сновидіння", "образ, привид"), українське діалектне миндза, мицька "дернина" (грузинське mīc'a "земля") тощо. Усі наведені українські слова (значна частина яких має інші слов'янські та ще деякі паралелі) не мають задовільної етимології в межах індоєвропейських мов. Як бачимо, паралелі стосуються найрізноманітніших галузей – хліборобства, садівництва, тваринництва, металургії, будівництва, міфології та ін. Датування передісторичних слов'янсько-картвельських контактів, відбитих у наведених паралелях, утруднене. Тут варто згадати і уявлення М. Я. Марра про кавказькі племена у давній Європі, і гіпотезу В. Полака про давній

слов'янсько-кавказький мовний союз. Значна частина наведених паралелей може бути пояснена контактами Трипілля з Закавказзям – шулавері-шомутепинською й куро-аракською культурами. Археологічне, етнографічне й мовне дослідження грузинських архаїзмів винятково важливе для усвідомлення кола зв'язків Трипілля ще й через те, що потужний грузинськомовний компонент виявлений у таких надзвичайно ранніх цивілізаціях, як Шумер та Еlam, а, можливо, і Єгипет.

В Україні є низка річок (особливо на Полтавщині) з явно грузинськими назвами – Ворскала з притоком Полузір'я – груз. varsiklawi "зірка", Галійка, Галка – мегрело-чанське yall "річка", груз. yele "яр, річка", Інгул – груз. Inguri, Лтава – груз.-мегр. *lt'w- "мочити", груз. lt'oba "сильне намочування", Mgrap – груз. mgvari "потік", Оскіл – груз. cq'alı "вода", Пшонка – груз. pšanı "багато джерел", Роставиця – груз. rustavi < ru-s tavi – дослівно "початок струмка", Руставі – річка в Рачі (Грузія), Скаронинка – груз. c'q'ago "джерело", часто входить у назви водних об'єктів, мегрельськ. c'q'agl, чанськ. c'kagl "вода", "річка", Совітанка < "Совітанка" – груз. c'v-eti "крапля" (поширеніший корінь на позначення рідини: c'v-imä "дощ", c'v-eni "cik", c'v-eli "доїння"), Хорол (Хорол-річка), варіант Korol – груз. Q'orolis-cq'alı – дослівно "хорольська вода" або "хорольська річка") – річка в Аджарії (Грузія). Важливість урахування давніх переселень з Кавказу для вивчення українських географічних назв давно (1954) підкреслював К. К. Цілуйко.

Окремі лексичні паралелі виявляються результатами не взаємодії, а прадавньої спорідненості української і грузинської мов на досить глибокому хронологічному рівні: укр. гора – груз. gora "лагорб", перший, перший – груз. pirveli "перший", укр. теплий – груз. tbili "теплий", укр. мене, мені – груз. te "я", укр. твій – груз. tkveni "ваш", укр. два – груз. tq'upi "блізнюк", укр. серце – груз. mkerdi "груди", укр. рокита – груз. ugeki "кривий", укр. море – мегрельськ. tene "озеро", укр. хвоя – сванськ. cxvi "вістря" тощо. Спільне коріння двох мов сягає другого десятиччя століття до н.е. (так званої "ностратичної" прамови). Не торкаємося ще однієї групи слів – вірогідних запозичень із індоєвропейських мов (можливо, частково ще прайндоєвропейської доби) до картвельських мов – які досліджені Г. А. Климовим. Щодо деяких слів важко визначити, чи є вони в українській і грузинській мовах віддалено спорідненими, а чи "мандрівними", результатом давніх контактів, наприклад, корова і груз. kuro "бик", звідки свято kuruli – грузинська коррида. Слова на зразок укр. цівка – груз. c'veti "крапля" можна розглядати як споріднені незважаючи на їхню звуконаслідуваність: звуконаслідування диктує загальні ("родові") принципи, а не їх детальне ("видове") звукове вираження.

В епоху Київської Русі контакти відбились у династичних шлюбах руських князів із грузинськими царівнами, близькості стилістичних рис та розписів київських церков до грузинської архітектурно-мистецької традиції. Із Кавказом була тісно пов'язана діяльність Мстислава Тмутороканського (брата Ярослава Мудрого). Близькі за своїм духом геніальні поеми – "Слово о полку Ігоревім" і "Хтось у барсовій шкірі" (більш традиційний, але менш правильний переклад – "Витязь у тигровій шкірі"), особливо цікаво порівняти відображення в обох пам'ятках язичницького культу сонця.

Варте дальших студій питання про можливий ідеологічний вплив ранньохристиянської Грузії на становлення хрис-

тияності на Русі. Старовинне слов'янське письмо – глаголиця – нагадує грузинське не тільки за зовнішнім виглядом, а й, як відзначено академіком Т. В. Гамкрелідзе, за особливостями внутрішньої структури. Є низка спільніх мотивів українських і грузинських казок. Символічний той факт, що одним із найперших збирачів українських народних пісень став грузинський князь М. А. Церетелі (Цертелев). Українсько-грузинські культурні та мовні зв'язки стали предметом вивчення відомих дослідників XIX століття М. І. Гулака, О. І. Стоянова, К. М. Устияновича. Виняткову цінність становить праця останнього "Кавказ: Етнографічно-історична розвідка" (Львів, 1902), де автор намагається висвітлити генезу культури грузинського та інших кавказьких народів починаючи з передісторичних глибин. В. І. Горяєв та Л. Г. Лопатинський працювали над етимологіями непояснених українських та інших слов'янських лексичних та морфологічних елементів, котрі робили спробу витлумачити за допомогою грузинських паралелей. Особливе значення для студій над контактами України і Грузії починаючи з передісторичних часів має наукова діяльність академіка М. Я. Марра, що шукав грузинське коріння у найдавніших писемно засвідчених мешканців України – кіммерійців, намагався пояснити деякі слов'янські слова матеріалами грузинської мови, для чого спеціально вивчав українську мову [1]. Досі не пояснені й не датовані факти близькості одягу та зачісок Сванетії (зокрема, громади Мулах) і України (зокрема, Полтавщини). Грузини були у складі запорозьких козаків, та й саме слово "козак" співвідносне не тільки з тюркськими мовами, а й із назвою

черкесів касог, косог (давніше кашк) та грузинським касі, мегрельським коцік, чанським коцк "мужчина". Запорозька Січ підтримувала контакти з Грузією. Безсмертна поема Тараса Шевченка "Кавказ" (історико-культурний контекст якої простудійований І. М. Даюбою) стосується і Грузії, містить грузинську лексику (сакля від грузинського saxli). Глибо-кий інтерес до грузинської культури, літератури виявили І. Я. Франко та А. Ю. Кримський [2].

Важливе значення для забезпечення наукових та освітніх контактів України і Грузії має діяльність відомих сучасних українських філологів – професорів Л. В. Грицик, О. Н. Мушкудіані, Г. І. Халимоненка й відкриття завдяки зусиллям останнього спеціальності "грузинська філологія" в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Актуальною залишається висловлена понад 60 років тому А. Ю. Кримським пропозиція створити в університеті кафедру кавказознавства. Значну наукову вагу мають багаторічні дослідження О. В. Маловічка в галузі кавказознавства, зокрема українсько-грузинських мовно-культурних контактів.

Інтенсифікація контактів України і Грузії на початку ХХІ століття є запорою того, що досліджуване питання має значні наукові перспективи.

1. Марр Н. Я. Избранные работы. – Л., 1933–1937. – Т. 1-5. 2. Мушкудіані О. Н. З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин – IX-поч. ХХ ст. – К., 1986.

Надійшла до редколегії 07.10.05

В.М. Нагорна, асп.

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ В СУЧASNІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

На матеріалі англійської, німецької, російської, української та японської мов проведено огляд лінгвістичних студій з проблем розмежування явищ омонімії та полісемії

On the base of English, German, Russian, Ukrainian and Japanese languages there have been made a review of the linguistic studies concerning the problems of differentiating between the homonimic and polysemantic phenomena

Проблема розмежування явищ омонімії та полісемії залишається дискусійною, незважаючи на наявність широкого спектру досліджень на матеріалі різних мов [4; 6; 8; с 123; 11; 16; 17; 18; 19; 20; 21, с 74-82; 23; 24]. Вона пов'язана з уточненням дефініції омонімів [7, с 26-44], із методами вивчення значення слів [1, с 102-150; 2, с 84-93; 8, с 123], із лексикографічною розбіжністю [3; 13, с 8-12; 15, с 198-202; 16; с 76-80]. "Омонімія є проявом тієї особливої якості мовного знаку, завдяки якій різним означуваним можуть відповісти тотожні означення" [14]. Актуальною проблемою семантики є складність розв'язання питання співвідношення між омонімією і полісемією [12, с. 51-106; 10, с 47-55], а також синонімією [5, 22]. Лінгвістичні аспекти проблеми омонімії мають своє відгалуження в інших науках, наприклад, у кібернетиці [9, с 225-228; 18].

Р.І. Болтнянська у 1979 р. в праці "Розмежування полісемії та омонімії в системі англійських дієслів методом дистрибутивно-компонентного аналізу" розглядає структурно-семантичний критерій розмежування лексичної полісемії і омонімії у синхронному зірі. З цією метою була розроблена комплексна методика дистрибутивно-компонентного аналізу, включаючи виділення семантичних формул, об'єктивним порівнянням яких і вирішувалось питання схожості-несхожості аналізованих дієслів однакової фонографічної оболонки. Були використані такі матеріали: "Экспериментальное исследование семантики русского глагола" (1967 р.) Ю. Д. Апресяна, "Проблемы структурной лингвистики" (1972 р.) В. Г. Гака, "Английская контекстология" (1968 р.) М. М. Амосова, "Compositional analysis of meaning" (1975 р.) N. Nida, "A general service list of English words" (1959 р.) M. A. West.

У дисертаційній праці "Специфіка полісемії та омонімії різностильових слів (на матеріалі американського сленгу ХХ століття)" (1973 р.) О.В. Овденка досліджується статус загального сленгу у словниковому складі мови і визначається його зв'язок із загальнолітературною нейтральною лексикою. Дослідження зв'язку цих пластів проводиться на рівні полісемії-омонімії. У праці розглядаються 5442 сучасних сленгізми, створених на базі літературного словника американського варіанту англійської мови та запозичень з вузьких професійних жаргонів, специальних сленгів американських діалектів. Матеріалами дослідження слугували одиниці загального сленгу у словнику "The Pocket Dictionary of American Slang" H. Wentworth та S. B. Flexner, Нью-Йорк 1969 р., де вони спеціально помічаються методом використання матеріалів американської художньої літератури.

Н.О. Кузьменко у 1981 р. у дисертації "Виділення омонімів із семантичної структури англійських багатозначних слів" подає розробку нової методики виділення омонімів із семантичної структури багатозначних слів за допомогою лексичних пояснювальних трансформацій, доповненої елементами нового засобу розпізнавання лексико-семантических варіантів одного слова та різних слів-омонімів за допомогою координаційної заміни однорідних членів. Дослідження проводилося на матеріалі непохідних іменників. На матеріалі словників (Большой англо-русский словарь в 2-х томах під керівництвом І. Р. Гальперина; англо-русский словарь В. К. Мюллера; англо-русский словарь, укладений В. Д. Варакіним, З. С. Вигодською, Н. Н. Ільїною) здійснено відбір 80 омонімічних пар та груп етимологично єдиних слів для аналізу. Застосуванням автором методу лексичних пояснювальних трансформацій у поєднанні з координаційним аналізом дає можливість виділити

46 омонімічних пар та груп із семантичної структури у таких іменниках: *admiral, air, band, bar, bell, board, brush, cabinet, cannon, drill, fool, plant, state, strait* тощо.

Н.І. Супрун у 1969 р. у дисертаційному дослідженні "Омонімія та її співвідношення із полісемією в сучасній німецькій мові (на матеріалі безафіксальних дієслів)", де основним матеріалом аналізу була сучасна німецька проза (проаналізовано 28 тис. сторінок творів), зробив спробу виявити характер співвідношення омонімії та полісемії у плані мови і у плані мовлення. Головну увагу в праці автор приділяє вивченню функціонування в мовленні омонімічних дієслів. На основі цього дослідження автор робить співставлення отриманих результатів з аналогічними даними щодо багатозначних слів і робить висновок про співвідношення омонімії та полісемії в комунікативному плані. Також автор зазначає, що ні полісемія, ні омонімія не спричиняють перешкод для розуміння висловленого, оскільки контекст усуває змішування омонімів та лексико-семантических варіантів.

М.І. Задорожний у 1971 р. у праці "Природа полісемії та омонімії" розглядає такі критерії розмежування полісемії та омонімії: етимологічний, формальний, семантичний, синонімічний, антонімічний, критерій сполучуваності значень, критерій каламбурного використання слів, граничний критерій лексико-семантичного варіювання, тематичний критерій, компонентний критерій. Основна увага приділяється методам семантичного аналізу. Автор подає засоби розкладання значення слова на семантичні складові для розмежування полісемії та омонімії. Також дослідник приділяє увагу проблемі розмежування полісемії і омонімії у фразеології. У ролі головного критерію розмежування двох явищ дослідники Л. І. Ройзензон та А. М. Емірова називають етимологічний. На думку М. І. Задорожнього, етимологічний критерій не вирішує проблему розмежування полісемії та омонімії у фразеології. Принципи розмежування фразеологічної полісемії та омонімії не відрізняються суттєво від принципів розмежування полісемії та омонімії лексичної.

О.Д. Огуй у праці "Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії" (1998 р.) також приділяє увагу проблемі розмежування полісемії та омонімії, розглядаючи чотири основні критерії: етимологічний, критерій семантичної спорідненості-неспорідненості, морфосинтаксичний та формальний. Автор зазначає, що за першим критерієм можна розрізнити етимологічні та історичні омонімі, за третім та четвертим виділяються омофони, омоформи та омографи. Називаючи переваги та недоліки критеріїв розмежування явищ омонімії та полісемії, дослідник зазначає, що етимологічний критерій найчіткіше вирізняє гетерогенні омонімі, але його результати не завжди збігаються з мовним відчуттям носіїв мови. Критерію розмежування полісемії та омонімії за допомогою семантичної спорідненості-неспорідненості, з погляду автора, не вистачає об'єктивного характеру. Морфосинтаксичний критерій обмежується розглядом проблеми розмежування двох явищ тільки в граматиці. Формальний (орфографічний) критерій часто вказує на семантичну відмінність між словами, яка, як зазначав автор, може бути суттєвою для розрізнення полісемії від омонімії, але не може бути використана для розрізнення формально ідентичних, графічно відмінних та подібних за значенням чи семантично ідентичних слів. У зазначеній праці О. Д. Огуй розглядає і проблему розмежування полісемії та омонімії за допомогою методів, які базуються на психолінгвістичних методах виділення семен. Автор опрацьовує асоціативний психолінгвістичний метод В. В. Левицького та експериментальний "вимірювальний" метод М. П. Муравицької, М. Д. Капатрука та В. В. Левицького.

У праці **Т.І. Корчагіної** "Омонімія в сучасному японському языку" (1975 р.) здійснено багатоаспектний аналіз явища омонімії: прослідковано джерела походження омоні-

мів, подано класифікацію та показано труднощі функціонування омонімів у мові. Т.І. Корчагіна виділяє підходи до вивчення явища омонімії дослідниками-мовознавцями. Омонімі - це слова, які випадково співпадали за звучанням на історичному етапі розвитку мови та є різними за походженням. Такого погляду дотримуються В.І. Абаєв, К.П. Авдеєв, В.М. Сидоров, а також західні дослідники: О.Емерсон, Є. Віклі, Дж. Кеннеді, Дж. Джегер. Іншого погляду дотримується В.В. Виноградов, який вказує на існування омонімів, які з'явилися завдяки "семантичному розпаду єдиної лексеми на декілька омонімічних лексических одиниць". Факт існування омонімів унаслідок розпаду значень єдиної лексеми визнають також О.І. Смирницький, Л.А. Булаховський, І.В. Арнольд, А.Я. Шайкевич. При вивченні поняття омонімії також виникали суперечності з приводу питання критерію визначення омонімів – графічного чи фонетичного. За М.М. Шанським омонімі – це слова (словоформи чи лексеми), які співпадали за звучанням і по написанню. За У. Скитом – це слова, які співпадали тільки за написанням та звуком, чи тільки за написанням. За Х.Огата та Р.Інглottом – це тільки слова, які однаково вимовляються, але різно записуються. Серед лінгвістів, які спираються лише на фонетичний склад – це В.В. Виноградов, О.С. Ахманова, Р.О. Будагов, І.С. Тишлер, О.О. Реформатський, Н.І. Супрун, Л.Блумфілд, А.Я. Шайкевич, С.Ульман, О.Емерсон. За Т.І. Корчагіною поняття омоніму відноситься як до словоформ (лексем), які звучать однаково (незалежно від написання), так і словоформ, написаних однаково (незалежно від звучання) при безумовній різниці у значенні.

Т.І. Корчагіна у монографії говорить також про різні методи розмежування полісемії та омонімії. На думку дослідниці, такі методи як контекстуальний не дають суттєвих результатів для розмежування омонімів з полісемантичними словами. Такого ж погляду дотримуються М.Є. Ципишева та О.Есперсен. Методика проведення семантичного аналізу теж не є універсальною. Вона спирається лише на інтуїцію та мовне відчуття дослідника. Аналізуючи різні методи розмежування полісемії та омонімії, Т.І. Корчагіна робить висновок, що у лінгвістиці ця проблема не вирішена і універсальних критеріїв ще не розроблено. Найдосконалішим засобом розмежування відношення "полісемія-омонімія" автор вважає створення тлумачно-комбінаторного словника, який би об'єктивно відображав семантичну різницю між лексическими одиницями.

У своїх теоретичних дослідженнях Т.І. Корчагіна використовувала матеріали російських, англійських та японських дослідників-мовознавців: "Лексикология современного русского языка" (1964 р.) М.М. Шанського, "Об омонимии и смежных явлениях" (1960 р.) В.В. Виноградова, "Соотношение устного и письменного вариантов японского языка" С.В. Маєвського (1974 р.), "Проблемы семантики" Л.В. Малаховського (1974 р.), "К вопросу о лексико-грамматической омонимии в современном японском языке" Б.В. Бейко, "Etymological Dictionary of the English Language" W.Skeat (1909 р.), "A Dictionary of English Homonyms" (1943 р.) Аманума Ясусі, Ута Сьоіті "Кокуго кокудзі мондай сьосі" (1961 р.), Ітікава Санкі, Хатторі Сіро "Секай генго гайсецу" (1958 р.), Мідзутані Сіндзую "До'онгіго" (1958 р.). Дослідниця розглядає також труднощі розрізнення омонімів носіями японської мови у їх розмовній практиці та засоби запобігання явищам небажаної омонімії.

Підсумовуючи зазначимо, що у нашій статті проведено огляд дисертаційних та монографічних досліджень з проблеми розмежування полісемії та омонімії на матеріалі англійської (Р.І. Болтянська, О.В. Овденко, Н.О. Кузьменко), німецької (Н.І. Супрун), російської (М.І. Задорожний), української (О.Д. Огуй) і японської (Т.І. Корчагіна) мов. Мовознавці запропонували і проаналізували такі критерії розмежування полісемії та омонімії: етимологічний (О.Д. Огуй, М.І. Задорож-

жний), критерій семантичної спорідненості-неспорідненості (Р. І. Болтянська, О. Д. Огуй, О. В. Овденко, М. І. Задорожний), формальний (М. І. Задорожний, О. Д. Огуй), граматичний (Р. І. Болтянська, О. Д. Огуй, М. І. Задорожний), критерій лексичних пояснівальних трансформацій (Н. О. Кузьменко).

Відсутність єдиного підходу до розмежування понять омонімії та полісемії як семантичного критерію структурної специфіки мови є досі не розв'язаною, не зважаючи на наявність значної кількості досліджень. Вважаємо, що значущим у цьому плані може бути й фонетичний критерій як один із факторів визначення структурних різновидів японської мови з її специфічним статусом на лінгвістичній карті світу.

1. Адреян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1963; 2. Барзилович А. М. О применении методов изучения значений слова к разграничению омонимии и полисемии // Вісник Київського ун-ту, зб. філолог., 1968. – Вип. 10; 3. Бекшанова Р. Об омонимах в киргизском языке // Материалы 5 Всесоюзного лексикографического совещания (Принципы составления национальных толковых словарей). – Фрунзе, 1964; 4. Бхану П. П. Полисемия и омонимия аспектуального типа в русских глаголах. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ун-т дружби народів ім. П. Лумумби. – М., 1990; 5. Васильева І. Г. Некоторые случаи возникновения шума в канале связи при передаче информации в связи с наличием в языковой системе омонимов и абсолютных синонимов // Учен. зап. Моск. обл. пед. ин-та им. Крупской. – М., 1973. – Т. 228; 6. Галтеганієва А. Н. Многозначность и омонимия в системе татарской глагольной лексики. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 /

Казань, 1999; 7. Єгерман Л. Ю. Об определении омонимов в плане отлия омонимии от полисемии // Вопросы совр. русск. литерат. языка. Грамматический строй и стилистика. – Челябинск, 1968. – Вып. 3; 8. Климіненко Н. Ф. Розмежування лексичних омонімів за допомогою словотворчих засобів // Питання структурної лексикології. – К., 1970; 9. Коровина Г. І. Построение правил различия омонимии при помощи машины // Проблемы кибернетики. – М., 1962. – Вып. 7; 10. Кочерган М. П. Лексическая сочетаемость омонимов и лингвистический статус омонимии // Научные доклады высшей школы. №5, 1981; 11. Крисанова І. В. Полисемия и омонимия в восприятии разновозрастных носителей русского языка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, 10.02.19 / Кемеров. ун-т. – Кемерово, 2003; 12. Лисиченко Л. А. Лексикология сучасної української літературної мови (семантична структура мови) – Харків, 1976; 13. Малаховський Л. В. Структура англійської омонимії і її відображення в словарях // Іноземні язички в школі. – М., 1987. – №1; 14. Малаховський Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л., 1990; 15. Маслов Ю. С. Омонимы в словарях и омонимия в языке // Вопросы теории и истории языка. – Л., 1963; 16. Мурад Г. А. Полисемия и омонимия и их лексикографическая разработка в адыгейском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.09 / Адыгейський ун-т. – Нальчик, 1998; 17. Нейолов А. А. Многозначность и омонимия некоторых английских существительных: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Л., 1953; 18. Роднєва І. В. Психолингвистические особенности восприятия явлений омонимии в разносистемных языках. – К., 1989; 19. Саманба Л. Х. О границах полисемии и омонимии (на материале абхазского языка) / Абхаз. ін-т. гуманіт. дослід. АН Абхазії ім. Д. Гула. Сухум: Алашара, 2002; 20. Саманба Л. Х. Полисемия и омонимия в абхазском языке: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.09 / Ін-т мов ім. А.С. Чикобава. – Тбілісі, 1989; 21. Соболев Л. А. Словообразовательная полисемия и омонимия – М., 1980; 22. Шендельс Е. І. Многозначность и синонимия в грамматике. – М., 1970; 23. 意味分析の方法: 森田良行著・ひつじ書房. – 東京, 1996. – 24. 竹取物語・伊勢物語・大和物語 日本古典文学大系. – 東京, 1979. – Т. 9.

Надійшла до редколегії 21.09.05

Н.В. Резнікова, асп.

РОЗБІЖНОСТІ У СПОСОБАХ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ Т. ШЕВЧЕНКА ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ)

На матеріалі перекладів поезій Т.Шевченка, виконаних Фудзії Ецуко, досліджується проблема відтворення засобами японської мови українських метафоричних одиниць як поширеного поетичного тропу.

On the base of Fujii Etsuko's translations of T. Shevchenko's poetry the problem of translation of Ukrainian metaphor by means of Japanese has been investigated.

Проблему перекладу виражальних одиниць на матеріалі різних мов досліджували провідні лінгвісти, літературознавці та перекладознавці. Переклад стилістичних функцій з мови на мову потребує перетворень особливого виду, які дозволяють зберегти чи модифікувати первісну емоційно-естетичну інформацію¹. На наш погляд, цей аспект дослідженої проблеми найхарактерніше виявляється при аналізі метафоризації у поетичному мовленні. "Поетичне мовлення – це своєрідна концентрація мовних процесів взагалі і метафори як вторинної номінації зокрема. Тут метафора є однією з основних установок"².

До малодосліджених питань часткової теорії перекладу, яка вивчає лінгвістичні аспекти перекладу з української мови на японську і навпаки, належить процес відтворення метафоричних одиниць. Тому вважаємо за доцільне зосередити увагу в нашому дослідженні саме на цьому аспекті. Для отримання точної інформації, необхідно для вирішення проблеми, скористаємося порівняльно-зіставним методом з однією застосуванням елементів компонентного аналізу.

Зміст поняття "метафора" як тропа В. Вовк розкриває таким чином: "метафора – це різновид вторинної лексичної номінації, яка виводить значення на основі зіставлення двох класів об'єктів (предметів, осіб, явищ, дій, ознак) за загальною ознакою. Породження метафоричних значень гарантується єдністю процесів, здійснюваних у людській свідомості"³. Для вираження метафори (формальний план) у мові існують певні лексичні засоби – слова чи структури словосполучення.

Американський автор теорії метафори М. Блек вважає, що метафора пов'язана з вербальною опозицією двох семантических смыслів, проте вона не розкриває подібність між ними, а саме створює її.⁴

К. Жоль розглядає метафору як семантичну "фіктивну" модель дійсності, досліджуючи її у гносеологічному ключі⁵.

В. Гак висловлює думку про те, що "метафора, як результат відношення між двома значеннями слова, одне з яких виступає як первісне, а друге як похідне, є яскравим прикладом динаміки у сфері лексичної семантики"⁶.

В. Телія доводить, що метафора – це модель смислового продукування, яка має експресивно-оцінкову функцію⁷.

Зазначені дослідження недостатньо стосуються проблеми перекладу метафори на іншу мову. У загальній теорії і практиці перекладу, яка у вітчизняній науці вибудувалась на матеріалі романо-германських мов, головним чином, англійської, відомо кілька універсальних прийомів відтворення метафор. Щодо часткової теорії українсько-японського перекладу, на сьогодні це питання теоретично-обґрунтування специфіки відтворення виражальних одиниць взагалі і метафор зокрема залишається лакуною.

Мета цієї статті – дослідити прийоми перекладу метафори з української на японську мову. Для досягнення мети ставиться основна наукова задача: дослідити лексичну еквівалентність та основні прийоми перекладу метафор на матеріалі перекладів поезій Т. Шевченка японською мовою.

"Елементами, які створюють метафору є значення слів, отже вона залежить від мовних традицій значень, прийнятих у даній етнічній групі. Те, що метафори мають поза контекстом буквальні значення, є необхідною умовою адекватного розуміння значення метафори"⁸. Таким чином, у плані змісту метафора передбачає перемежування у людській свідомості двох серій презентацій: дійсність, яка позначається власне значенням слова і дійсність, позначена метафорично. Слід зазначити що ці презентації можуть варіюватися у свідомості різних народів. Наприклад:

А я таки мережать буду
Тихенъко білї листи.

わたしは人目を忍んで、たお
白い真を埋めてゆこう。

Образно складання віршів асоціюється у нашій свідомості з плетивом мережива, а у японців – із заповненням білого листка паперу насамоті.

Схематично реалізацію метафори у процесі перекладу можна показати так:

Об'єкти повинні бути досить далекими, щоб зіставлення їх було неочікуваним, звертало на себе увагу, і щоб риси розбіжності відтіняли схожість. Шляхом логічних роздумів можна пройти до конкретного слова-першоджерела, яке послугувало реальним стимулом для створення метафори. Наприклад:

В Україну <u>ідіти</u> , <u>йті</u> !	ウクライナに行けわたしの子どもたち！
В нашу Україну,	ふるさとのウクライナに行き
Попідгинню <u>сиротами</u>	家なき身で路傍をさまようのだ。

Рисами дітей, сиріт наділені думи. Стильові трансформації цього тропа у поетичному тексті полягають у їхній додатковій функції. Поетичне мовлення увиразнюється так, начебто йдеться не про абстрактне поняття, а про живу істоту. Даний мовний засіб може бути кваліфікований як індивідуально-авторський додаток до поетичного.⁹

Основна якість Шевченкової метафори полягає в тому, що вона в його поезіях доведена до великої різноманітності як у своєму обсязі, так і в мірі застосування. Вона простягається від слова до цілої поезії, від згущення метафоричної атмосфери до мінімальних натяків на неї. Спираючись на прозору й виразну народно-поетичну метафору, Шевченко створив цілу гаму метафоричних засобів, які збагатили українське поетичне мовлення.¹⁰

При перекладі поетичних творів, перекладача щоразу спіткають труднощі, адже передаючи метафору, ми маємо справу з лінгвістичним образом, а він наділений яскраво вираженою прагматичністю. Тому важливість його адекватного відтворення важко переоцінити. Дослідження метафори у зіставному плані дозволяє визначити специфіку української та японської мов і виявити закономірності якомога точного перекладу основних груп метафор. Типологічно метафору можна зіставити за формою, змістом і функціонуванням.

Наявність цілого ряду відповідностей в образних системах пари різних мов, можливість дослівного перекладу багатьох окремо-національних, авторських зворотів, звичайно, полегшує задачу перекладача. Але в той же час, образна будова твору – це та область, де лексико-семантичний об'єм значень слів у даних мов, як правило, не співпадає, де процес перекладу найменше піддається передбачуваності і формалізації і де вирішення складних задач майже цілком залежить від перекладацького чуття. "Метафора як джерело складної інформації, природно, потребує повного збереження у перекладі усієї своєї інформативності, інакше виникає загроза втрати її семантичної складності, а значить – і самої метафори."¹¹

Якщо функціональні характеристики образу в обох мовах повністю співпадають, збереження образного звороту у перекладі можливе і бажане. У випадках, коли при дослівному відтворенні образу на японську мову когнітивний аспект вступає у конфлікт з емоційно-експресивною функцією, виникає необхідність трансформації метафори або

відмови від збереження якоїсь з її функцій. "Такими функціями є когнітивна (образ завжди щось повідомляє), емоційно-експресивна (образ викликає почуття), директивна (образ має непряме, опосередковане значення)".¹²

Як відомо, процес перекладу складається з трьох головних етапів: аналізу, трансферу і синтезу.¹³ Задача перекладача на етапі аналізу вірно оцінити функціональну домінанту образу і прагнути саме її першочергово відтворити у перекладі. Для цього він використовує такі засоби лексичної експресії, які б мали такий же вплив на японського читача.

Залежно від ступеню складності перекладу метафори Т.Г. Шевченка поділяються на: 1) традиційні – загально-прийняті в українській поезії XIX ст., мають яскраво виражений культурний відтінок. Наприклад:

Добриденъ же, новий годъ <u>В торішній свитині.</u> Що несешъ ти в Україну <u>В латаній торбині?</u> ⁵⁰	行く年の古着をまとめた 新しい年よよこそ。 つぎはぎだらけの袋につめて おまえは何をウクライナに運 びこもうというのか。
---	--

Виділені метафори – давні українські народно- побутові реалії, пряме значення яких згодом стало узагальненим на позначення бідноти, злиденності. До того ж, як лексичні одиниці, вони не мають прямого еквіваленту в японській мові, і оптимальним варіантом їх перекладу є аналог (субститут) 古着をまとめた (букв. у старому обязі).

2) індивідуально-авторські – ті, які автор створює порушуючи традиційну систему, семантичні відношення, канони. За допомогою мовних засобів Т.Г.Шевченко створює свою метафоричну модель бачення явищ на вколишньому світу. Наприклад:

Нехай же вітер все розносить <u>На неокраснім крилі,</u> Нехай же серце плаче, просить <u>Святої правди на землі.</u> 28	風よすべてを運び去るがよい。 はてしなく大きな翼にのせて。 こころよ泣くがよい。 地上に聖なる眞実を探しもとめるがよい。
--	---

Основні проблеми при перекладі такого виду метафор виникають тоді, коли перекладач намагається віднайти у своїй мові гднє мовне вираження і здійснює вибір на користь прийому компенсації аби відтворити смисл, не затмарюючи художнього ефекту. Таким чином перекладач поєднує два поняття: はてしない – неосяжний і 大きい – великий.

3) розгорнуті – "створені способом нанизування, коли одна аналогія передбачає наступну".¹⁴ Наприклад, у трьохступінчатій метафорі сонце і хмара персоніфікуються і виконують послідовні дії:

За сонцем хмаронька пливів, Червоні поли розстилає... І сонце спатоної зове У синє море покривас Рожевою пеленою, Мов мати дитину.	太陽を追いでかけて雲がひとつ流れ、 赤く深まつた袋裾を大きくひろげる。 もうおやすみ、と声をかけ、 太陽を青い海へと呼びよせる。 母はわが子にするように ばらいろの掛け布を太陽に着せる。
--	--

Тут відбувається внутрішнє перекодування, де важливий не лише семантичний аспект перекладу, а також і його стилістичне призначення. У японському еквіваленті відповідно до вимог перекладу текст дещо поглиблений, додано барв метафорам. За допомогою лексичних трансформацій конкретизації, реметафоризації відтворюється таке підсилення образу, який стає зрозумілим японському читачеві і справляє на нього відповідне до оригінального естетичне враження.

При перекладі поетичних творів важливо враховувати, що засоби експресії у кожній мові своєрідні. У японській мові метафора (音吟), як різновид традиційного тропу まくらことば сягає традицій середньовічної поетики XI ст. Зазвичай вона має глибокий асоціативний характер і сам образ у ній дуже завуальований, а відтінки смислу мають широкий діапазон.

Проілюструймо прикладами прийоми відтворення українських метафор засобами японської мови.

1. Повний переклад (збереження образу; калькування) застосовується у випадку, коли в українській (МО) і японській (МП) мовах співпадають як правила сполучуваності, так і традиції вираження емоційно-оцінкової інформації, вжитої у цій метафорі. Наприклад:

Не втирайте ж мої <u>слози</u> , Нехай собі ллються, Чуже поле поливають	わたしの涙を拭わず 流れるにまかせよ。 くる日もくる日も 異国の野に涙を注がせよ。
--	--

Сльози (плач, печаль, смуток) – один з ключових, домовленнєвих концептів буття, що знаходить своє мовне вираження як універсалія. Тому у будь-якій мові конотація його ідентична. Образ чужого поля (чужина, нерідний край, де ніколи не почуваєшся як вдома) однаково зрозумілий і японцям, бо виходить з тієї категорії дійсності, що сприймається однаково двома різними народами.

2. Інтерпретація (За Я. Рецкером “експресивно-прагматична конкретизація”¹⁵). Застосовується, коли образ оригіналу неможливо перенести у переклад через неадекватність його сприйняття реципієнтом перекладу. Включає у себе експлікацію (додавання компонентів) та імплікацію (опущення). Наприклад:

Степ і степ, <u>ревуть</u> <u>дороги</u> , І могили – <u>гори</u> . Там <u>родилася</u> , <u>гарци- вала</u> <u>Козацька воля</u> : ... <u>Засівала трупом поле</u> , Поки не остило... Лягла спочити.	ステップはつなり、 <u>奔流</u> がたける峰る 塚は山のようにそびえ立つ。 あの土地で <u>コサック</u> の自由が誕生し 野を駆けめぐったのだ。 …広野を覆いつくし、 ついに広野は倦み疲れた。 自由は休息をとるために身を横たえた。
---	---

Виділені метафоричні конструкції у перекладі доповнені, контекстуально розтлумачені, змінено порядок їх слідування відповідно до норм японської мови.

3. Прийом заміни. Передбачає заміну образу і/чи заміну стилістичного статусу метафори. Заміна образу діє у випадках лексичної невідповідності і слугує, щоб адекватно передати ту думку, яка закодована у авторській метафорі. Перекладач вдається до заміни на образ більш традиційний для японської поетики, а отже і зрозумілій для читача.

Серце рвалося, сміялось, Виливало мову.	胸ははりさけんばかりに高鳴った。 ことはを選び思ひをこめて 詩を歌ったものだった。
---	---

У наведеному прикладі метафора “серце” замінена на метафору “душа”. Обидві вони у своїй вторинній номінації означають те ж саме поняття – внутрішній світ людини, її переживання, тривоги.

Заміна стилістичного статусу метафори застосовується у випадках асоціативної невідповідності між елементами метафори у МО і МП. Наприклад:

Подай же руку козакові <u>І серце чистес подай!</u> І знову іменем Христовим Ми оновим наш тихий рай.	コサックに手をさしのべてくれたまえ！ ■りないこころを向けてくれたまえ！ そしてふたたびキリストの御み名において われらの静かな楽園をよみがえらせよう わないか。
---	---

У японській мовній традиції поняття чистий – きれい, 清い не метафоризувалося настільки, що може вільно сполучатися з будь-якими компонентами на позначення чистоти у переносному значенні. Тому задля збереження лексичної семантики заміною стилістичного статусу метафори, що має прояв у відповіднику ■りないこころ, тобто незахмарене серце передано інваріант змісту.

4. Розкодування образу (за Т. Казаковою “паралельне іменування метафоричної основи”) або описовий переклад застосовується при неможливості засобами японської мови відтворити метафору вищезгаданими прийомами. Наприклад:

Нехай злидні жи- вуть три дні – Я їх заховаю.	貧窮という災いが三日でも居すわるなら、 わたしわそれを隠してしまうだろう。
---	--

Для відтворення метафоричного уособлення поняття злиднів довелося дати йому стислий опис безпосередньо у контексті, буквально так зване лихо; таке лихо, як злидні.

Таким чином, у розгляді проблеми перекладу метафор з української мови на японську вирішальним є питання точності довільної передачі образів. Основна складність відтворення японських метафор японською мовою полягає у розбіжності як у способах метафоризації, так і у ступені її розповсюдженості у мовленні на МО і МП. “Ця розбіжність часто супроводжується і пояснюється різними традиціями метафоричного вираження у обох культурах”¹⁶. Особливостями відтворення метафор є вибір і пристосування лексичних і стилістичних перекладацьких трансформацій до перекладу з огляду на стилістичну систему японської мови. Вибирати належить з двох однаково обов’язкових для перекладу властивостей. З одного боку, це необхідність, яка диктується єдністю форми і змісту українського метафоричного вираження (точність). З другого боку, це закони, які диктуються стилістикою японської мови. Практика показує, що у кожному конкретному випадку перекладач вибирає, здійснюючи пошук творчого виходу з мовної ситуації.

¹⁵ Казакова Т.А. Практические основы перевода. – С-Пб., 2003. – С. 237.
¹⁶ Воех В.Н. Языковая метафора в художественной речи. – К., 1986. – С. 4. “Там же.” – С. 47. ¹⁷ Black M. Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. – New York, 1962. – Р. 183; ¹⁸ Жоль К.К. Мысль. Слово. Метафора. – К., 1984. – С.132; ¹⁹ Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое / Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 11. ²⁰ Телица В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция / Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 26; ²¹ Воех В.Н. – С. 50. ²² Шильцова (Рознікова) Н.В. Лемко-стилістичний аналіз перекладу поеми Т.Г.Шевченка “Думи мої думи мої” японською мовою // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови та літератури. – 2003. – Вип. 7. – С. 78-80; ²³ Ващенко В.С. Мова творів Шевченка. – Харків, 1984. – С. 62; ²⁴ Воех В.Н. – С. 130; ²⁵ Арутюнова Н.Д. Языковая метафора. Синтаксис и лексика / Лингвистика и поэтика. – М., 1977. – С. 147-173; ²⁶ Марнук Ю.Н. Принципы моделирования перевода. – М., 1986. – С. 123; ²⁷ Воех В.Н. – С. 53; ²⁸ Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М., 1974. – С. 189; ²⁹ Казакова Т.А. – С. 259.

ТЕРМІНОТВОРЕННЯ У ПІВНІЧНІЙ КОРЕЇ: АСПЕКТИ СИНХРОННОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

У світлі мовного планування у КНДР розглядається проблема терміновтворення та методів побудови термінології. Також описані основні вимоги, які висуваються до термінів

The aspects of creation of the terms and methods of construction of terminology have been considered in the light of the language planning in North Korea. The basic requirements to the terminology have also been described

Стан мовознавства та напрямки його розвитку у Північній Кореї останнім часом знаходилися поза увагою вітчизняних науковців, тому це питання належить до категорії нерозроблених, залишаючись сьогодні прогалиною в українській лінгвістичній науці. Об'єктом пропонованої статті є розкриття соціолінгвістичних аспектів розвитку корейської мови північнокорейського типу та терміновторчі концепції, що розвинулися у КНДР на основі туристичної мовної політики. Робота є частиною наукового дослідження, яке стосується опису та аналізу методів термінологічного планування, що включає в себе терміновтворення, в ареалі поширення корейської мови як державної (на Корейському півострові), а також виділення основних спільних рис та відмінностей у цих методах. Без розкриття питань мовного планування та мовної політики у Північній Кореї таке дослідження було б неповним.

Теоретичною базою пропонованої розвідки є роботи та термінознавчі концепції Д. С. Лотте, А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, Е. Ф. Скороходька, Е. К. Дрезена та ін. У якості ілюстративного матеріалу залучалися розвідки таких лінгвістів як Тхе Пхьонг Му, Пак Сонг Хун, Нам П Сім, Кім Ха Су та Лі Сонг Йон, які досліджували стан термінознавства та принципи побудови нових термінів у Північній Кореї. Нащою метою був аналіз термінознавчих концепцій північнокорейських лінгвістів та їхня інтерпретація на основі дослідницьких здобутків зазначених авторів. Певні особливості планування термінологічного корпусу у КНДР зумовили необхідність дати їм логічне пояснення з точки зору існуючих у вітчизняному мовознавстві поглядів.

Літературна, офіційна мова КНДР позначається терміном "культурна мова" (문화어). Після розколу країни і появи двох держав планування статусу мови на Півночі спричинило відмову там від терміну "стандартна мова", яким до того моменту позначалася єдина поширенна на усюму Корейському півострові мова. Це, по суті, означувало розвиток нового (північного) варіанту корейської мови, в основу якого лягли говірки провінції Хам Кьонг. У наслідок цього, на Півдні "культурну мову" стали розглядати як безпідставно створений на основі "стандартної мови" викривлений варіант корейської, який слугував інтересам виключно панівної групи суспільства. Натомість на Півночі в свою чергу вважали, що "стандартна мова" Півдня не має права називатися національною, оскільки її забруднили запозиченнями настільки, що вже запізно говорити про її порятунок [цит. за: 6; 3]. Кім Ір Сен 14 травня 1966 р. під час наради з провідними філологами країни виступив з доповіддю-повчанням, яка носила назву "Правильне збереження національних особливостей корейської мови". Повчання окреслило основні напрями і задачі філології та стало відправною точкою планування мовного корпусу. Зокрема, було запропоновано надати пхеньянській говірці статусу державної мови та вважати Пхеньян центром розвитку національної мови. Тож за основу "культурної мови" було обрано пхеньянський наддіалектний варіант, проте термін "культурна мова" вирішили залишити без змін, щоб розрізняти офіційні мови Півдня і Півночі. Стосовно планування корпусу, яке зазвичай проводиться слідом за плануванням статусу, на тій же нараді Кім Ір Сен віддав розпорядження якомога скоріше оприлюднити остаточний варіант "Норм корейської мови", який був на той момент на стадії опрацювання. Того ж

року з нагоди видання повчання та згаданих "Норм" за державної ініціативи створюється "народний" рух на підтримку культурної мови, який за основне гасло своєї діяльності взяв очищення мови від "небажаних" елементів. Відправним моментом пропаганди та популяризації культурної мови серед широкого загалу вважають появу у світ журналу "Вивчення культурної мови". Ідеологи мовної політики чітко визначили коло філологічних досліджень та розробок, які мали першочергове суспільне значення, маючи на меті зміцнення підвалин нового режиму. Пожвавилася робота з упорядкування словників та граматики, розробка яких йшла в авангарді руху на підтримку культурної мови. Починаючи з 1970 року основні засади мовної політики Північної Кореї стали невід'ємною частиною положень ідеології чучхе. Такий крок переконливо свідчить про особливе значення мови для партійної верхівки.

На думку Т.Р.Кияка, особливое місце серед усіх лексичних мовних інтерференцій займає штучне переусвідомлення лексичних одиниць, штучна табуізація та евфемізація, побудова лексичних ідеологем [цит. за: 1, с. 51; 2, с. 91]. Як зазначає Д'яков та інші, це робиться для того, щоб приховати справжню сутність політичного режиму, зробити "видимість гуманного суспільства та зробити ідеологію просто привабливішою" [1, с. 51]. Тоталітарна КНДР теж не була винятком з цього правила. У Північній Кореї творення термінології виходило за рамки суто філологічних проблем та мало політичне підґрунтя, головною метою якого було посилення постулатів ідеології нової системи. Мовна концепція будь-якої країни лягає в основу мовної політики, визначаючи таким чином шляхи впровадження останньої. Мова у КНДР розуміється як "засіб вираження ідеології", "характерна риса національної культури", "зброя революції та будівництва", яка виконує такі функції: 1) виступає засобом стимулу для нації; 2) є елементом єдності нації; 3) є зброєю економічного розвитку держави; 4) виступає чинником науково-технічного прогресу тощо [6]. Для уряду стандартизація мови із застосуванням нових поглядів на мову мала дуже важливе значення. Справа в тім, що зміцнення постулатів революційної ідеології та системи суспільного контролю пов'язувалося насамперед з очищенням мови від старих мовних залишків. Тож керівництво країни і вирішило розпочати з видавництва тлумачного словника корейської мови, а також планування науково-технічної термінології китайського походження, що залишилися у спадок від японської колоніальної системи. Причина розбіжностей у лексичному складі двох варіантів однієї мови пояснюється різними терміновторчими підходами між Північною та Півднем, а також надмірно широким творенням та застосуванням різних ідеологем. У цьому контексті цікавим є такий факт. Перший тлумачний словник, який вийшов на Півночі у 1969 р., містив близько 50 тис. лексичних одиниць. Наступний, який вийшов у 1981 р. – вже більше 130 тис. За результатами аналізу, проведеного Науково-дослідним інститутом корейської мови, у словнику, який вийшов у 1981 р., було виявлено понад 50 тис. лексичних новотворів, яких не було зафіксовано у відомому тлумачному словнику корейської мови за редакцією Лі Хі Сина [6], що вийшов на Півдні. Така кількість нової лексики виникла здебільшого унаслідок упорядкування лексики сино-корейського пласти та

активної термінотворчої роботи. Часто зустрічаються такі слова, як 革命 (революція), 사회주의 (соціалізм) та інші походні. Отже, факт говорить сам за себе: менше ніж за двадцять років між двома варіантами однієї мови був зведений величезний лексичний мур.

"Мова – це система, яка розвивається так, аби служити потребам її носіїв. На її розвиток може впливати свідоме втручання у випадку необхідності, тому свідоме втручання є одним з факторів мовних змін і його не можна оминати увагою" [7]. Упорядкування лексичного складу, до якого входить і термінологія, супроводжувалося свідомим втручанням у проблеми мовознавства з боку держави. Під упорядкуванням слід розуміти передусім заміну китаїзмів та іншомовних запозичень на слова власне корейської лексики, а також карбування лексики (неологізмів), яка б обслуговувала потреби режиму, із подальшим закріпленням її у словнику "культурної мови". Примітним є те, що мета такої мовної політики КНДР на Півдні розцінювалася як "продиктована бажанням зміцнення постулатів революційної ідеології та намаганням контролювати суспільство". На Півночі вона трактувалася як "націлена на утвердження принципів ідеології чучхе" [6]. Основним завданням мовної політики було вилучення застарілої (в основному японської) лексики зі словника, яка не відповідала завданням нового часу, та запровадження натомість нової, зрозумілої робітничо-селянському класу.

З доповіді-повчання Кім Ір Сена від 1966 року випливає, що об'єктом впорядкування корпусу мови стали ієрогліфи, запозичення з японської та китайської мов. Метод мовного впорядкування міститься у таких рядках повчання: "Необхідно замінювати слова ієрогліфічного походження та запозичення на власне корейську лексику шляхом відбору з діалектів усього найкращого. Необхідно активно відшукувати та вживати слова власне корейської лексики, а також повернати спотвореним власним назвам іхні справжні імена".

Питання ієрогліфіки. Ця складна проблема вирішувалася непослідовно. Спочатку уряд ухвалив заборону використання ієрогліфів у друкованих виданнях, що означало вилучення ієрогліфів із підручників та заміна їх національною абеткою хангиль. Доцільність заборони намагалися обґрунтувати тим, що ієрогліфи – це іноземна писемність, яку досконало не можуть спанувати навіть самі китайці, тож вона, закономірно, ні до чого корейцям. Ієрогліфи почали записувати абеткою або взагалі намагалися уникати їх вживання. Та це не усувало основної проблеми: вилучення ієрогліфів або іхня заборона не робила меншою кількість незрозумілих китаїзмів, переписування яких хангілем аж ніяк не могло поліпшити складну ситуацію. Якщо ж поставала потреба у створенні того чи іншого терміна, то його неодмінно треба було утворювати, спираючись на ресурси автохтонної лексики. Якщо існувало автохтонне слово та китаїзм з однаковим лексичним значенням, перевага мала надаватися первому. У термінотворенні науковці йшли шляхом утворення термінів від кореня власне корейського слова, таким чином намагаючись уникати та контролювати продукування нових слів морфосемантичного походження. Вектор мовного планування почав змінюватися під впливом повчань Кім Ір Сена. На зустрічі з провідними філологами країни 3 січня 1964 року він виступив з доповіддю під назвою "Кілька чинників розвитку корейської мови", де було запропоновано проект розвитку корейської мови шляхом впорядкування ієрогліфіки та слів іншомовного походження, а також наголошено на необхідності вивчення ієрогліфів. Обґрунтування є, на нашу думку, досить цікавим: оскільки на Півдні користуються ієрогліфами. Півночі теж

не можна ними нехтувати, зважаючи на неминучість об'єднання двох Корей у майбутньому.

Питання слів іншомовного походження. Подібно до ієрогліфіки, схожа ситуація виникла зі словами іншомовного походження. Повчання засвідчують необхідність заміни їх на слова власне корейської лексики. Однак, оскільки у багатьох випадках цього неможливо було зробити, з цього праціла інколи робилися винятки. Повчання 1966 р. містить такі рядки: "Не слід занадто переглядати науково-технічну термінологію та записувати її словами власне корейського походження. Слід залишати ті китаїзми та запозичення, які вже вкоренилися в мові. У тому випадку, коли значення морфосемантичної та власне корейської лексеми схожі, але якесь із них може тлумачитися ширше, треба вдумливо розглядати сполучуваність обох лексем з іншими словами". Іншими словами, вживання китаїзмів дозволялось лише у тих випадках, якщо вони не усвідомлювалися носіями мови як запозичення. Можна сказати, що насправді такий відхід від попередніх заяв про обов'язковість застосування національної абетки та використання тільки автохтонної лексики був спричинений багатьма проблемами, з якими почали стикалися науковці під час термінологічного планування. Стало очевидно, що повністю відмовитися від ієрогліфів та китаїзмів було неможливо.

При цьому слід віддати належне північнокорейським мовознавцям: вони, на відміну від іхніх колег з Півдня, набагато раніше почали відроджувати давно забуті старокорейські слова, старі назви місцевостей, які зазнали великих змін за часів японського панування, і робили це більш систематично та цілеспрямовано. Високої оцінки заслуговують титанічні зусилля віднайти коріння своєї мови. З іншого боку, демонстрація потужних словотворчих можливостей мови так чи інакше підвищувала її авторитет в очах користувача – народу. Нормативною основою руху за чистоту рідної мови та проявом посилення мовної політики держави стали оприлюднені Трудовою партією КНДР акти під назвою "Мовна політика Трудової партії Кореї" від 1969 р. та "Напрямки мовної політики Трудової партії Кореї" від 1973 р.

Таким чином, чучхейська мовна теорія мала ідеологічне підґрунтя, виступала мовною ідеологією, яка слугувала потребам соціалістичного розвитку держави. Сьогодні за останні майже 50 років існування двох Корей спостерігаються великі розбіжності у тлумаченні слів ієрогліфічного походження, у термінології, у правописі, у вимові, у семантиці багатьох слів тощо. У 70-х роках основний наголос у державній політиці робився на запровадження ідей чучхе в усіх галузях суспільного життя, найприоритетнішими з яких вважалися ідеологія, техніка та культура. На 6 сесії Трудової партії КНДР було заявлено про необхідність засвоєння нових технічних досягнень та виведення науки і техніки країни на світовий рівень. Не обійшли увагою і мовне питання, адже планування корпусу науково-технічної термінології було однією з найактуальніших завдань мовної політики. Отримує розвиток не тільки класичне, а й прикладне мовознавство. Фундаментальні праці зокрема з прикладної лінгвістики, починають з'являтися здебільшого на початку 90-х р. Найважливішими серед них є "Вступ до обчислювальної лінгвістики" (1990), "Прикладне мовознавство" (1993), "Обробка інформації у корейській мові" (1994) тощо. Серед найбільших термінографічних робіт цього періоду можна назвати "Словник мовознавчих термінів", виданий у двох томах (1986) [7].

З утворенням соціалістичної держави виникла гостра необхідність у створенні термінологічного апарату, який би обслуговував потреби ідеології. Це в свою чергу призвело до появи великої кількості неологізмів. Інтерес до мовного питання почав зростати з огляду на необхідність звеличення культу вождя та пропагування переваг соціалізму

північнокорейського зразка. У зв'язку з цим почали з'являтися занадто схвалальні вирази, які застосовувалися для уславлення лідера нації Кім Ір Сена та генерального секретаря Трудової партії КНДР Кім Чен Іра, агітаційна лексика, заклики тощо. Наведемо декілька прикладів таких лексичних утворень [7]: 1) **суспільно-політична термінологія та ідеологеми**: 대중의 혼연일체 суспільна одностайність, 인민대중 중심 ядро народних мас, 주체조국 батьківщина чучхе, 어머나당 материнська партія, 주체의 혈통 походження чучхе, 혁명의 정수분자 сутнісний елемент чучхе, 사람의 정치 політика любові, 믿음의 정치 політика віри, 광폭정치 багатогранна політика, 가족소대 сімейний взвід, 인민반 група сприяння місцевим органам влади, 혁명의 천하지대본 головна справа революції, 주체사상화 ідеологізація в дусі чучхе, 주체성 дух чучхе, 민족성 національний характер, 사회주의적 원칙 соціалістичний принцип, 향도자 проводир, 계급진지 класова позиція, 정치적 지도 політичне керування, 일색화 неподільне панування єдиної ідеології, 조선민족제일주의 정신 дух першості корейського народу, 계급투쟁 класова боротьба, 계급적 각성 класова свідомість, 확고한 단보 непохитна гарантія, 인민생활의 호주 поліпшення життя народу, 준법기풍 атмосфера законності, 정치사상교양사업 політико-виховна робота, 사회주의총진군 загальний наступ соціалізму, 천리마 швидкі темпи соціалістичного будівництва, 정치사업의 무대 арена політичної роботи, 화선식선전 фронтова пропаганда, 청렴절백 незаплямованість, 조국통일유훈 заповіт щодо об'єднання нації, 거족적투쟁 загальнонаціональна боротьба, 콩크리트장벽 запізний занавіс, 애국애족 любов до батьківщини і нації, 통일된 조선민족 об'єднана корейська нація, 자주 незалежність, 친선 дружні відносини, 평양선언 пхеньянська декларація, 반체자주의 가치 пропор антиімперіалістичної самостійності, 사회주의 보루 оплот соціалізму, 정치사상적 보루 оплот політичної ідеології, 군사적 보루 військовий оплот, 건인불발의 투지 непохитність бойового духу, 불요불굴의 혁명투사 непохитний борець за ідеали революції, 화선식 정치사업 політична робота "як на лінії вогню", 혁명화된 일군 революціонізований робітник, 실천가형의 일군 робітник-практик, 사람중심의 사회력사관 обернені обличчям до людини соціально-історичні цінності, 보수주의 консерватизм, 긍정적 측면 позитивний аспект, 부정적 측면 негативний аспект, 낡은 봉건적인 사상잔재 залишки старої феодальної ідеології, 사상대혁명 велика ідеологічна революція, 기술대혁명 велика технічна революція, 문화의 대혁명 велика культурна революція, 자주적 인간 вільна людина, 가장혁명화 революціонізування власної родини, 세포회의 збори осередку (рос. "собрание ячейки"), 인식교양적 가능 пізнавально-виховна функція, 영생불멸의 주체사상 невмируща ідеологія чучхе, 질적공고화 якісне зміцнення тощо; 2) **термінологія та ідеологеми економічної галузі**: 사회주의 경제 соціалістична економіка, 계획경제 планова економіка, 주체적인 사회주의 경제관리원칙 принцип самостійності в управлінні соціалістичною економікою, 사회주의 경제건설의 기본로선 основний напрямок побудови соціалістичної економіки, 자립적 민족경제 самостійна національна економіка, 주체공업의 자체력 потенціал виробництва власними силами, 생산정상화 нормалізація виробництва, 사회주의 경제건설 будівництво соціалістичної економіки; 3) **термінологія та ідеологеми сільськогосподарської галузі**: 농업제일주의 방침 принцип домінування сільського господарства, 주체농법 самостійний спосіб ведення сільського господарства, 적지적작 принцип "відповідному ґрунту – відповідну культуру", 물잡이시설 засоби збирання води у водосховища, 유기질비료 органічні добрива, 복합미생물비료 змішані добрива з мікроорганізмами, 종자혁명 насіннєва революція, 다수확종 високоворожайний сорт, 두벌농사 принцип "два врожаї на рік", 알곡생산 виробництво зерна, 태양열온실남새 재배 вирощування тепличних культур за рахунок використання сонячного тепла тощо.

Особливості північнокорейської термінології. Терміну "термінотворення" у Північній Кореї відповідає термін

"впорядкування лексики". Основний північнокорейський термінофонд міститься у "Словнику сучасної корейської мови" та "Словнику корейської культурної мови" [8]. У КНДР лексику в залежності від її особливостей розділяють на три шари: загальновживана лексика, науково-технічна термінологія, власне корейська лексика [цит. за: 6; 5]. Причини такого розподілу словникового складу мови продиктовані, очевидно, самими підходами до її унормування. Оскільки об'єктом упорядкування ресурсами власне корейського шару в лексиці виступають іншомовні за позначення та китаїзми, їх, на нашу думку, вирішили назвати терміном "загальновживана лексика", заразовуючи до останньої також продукти лексичної модернізації, тобто новотвори, які обслуговують потреби політичного режиму. Однак в силу того, що власне корейська лексика є категорією історичною, вона виконує функції своєрідного джерела для поповнення складу двох інших пластів, проте не може поповнюватися за їхній рахунок. Усі три пласти лексики постійно взаємодіють: загальновживана лексика стає матеріалом для поповнення термінології та власне корейської лексики, а лексика термінологічна, в свою чергу, може детермінологізуватися в силу її широкого застосування і перейти до складу загальновживаної.

Науково-технічна термінологія набула важливого значення у впорядкуванні та створенні лексики через особливість, яку можна охарактеризувати як "специфіка, притаманна самій термінології" [6]. Вважається, що слово, з одного боку, називає об'єкт позамовної дійсності, а з іншого – належить до певного лексико-семантичного класу. У свою чергу, такий лексичний клас – це комплексне явище, що відтворює мовними засобами системність предметів екстрапінгвістичної дійсності. Згідно до вимог, які висуваються до новостворюваної лексики, клас слів повинен відтворювати особливості класу позначуваних ним об'єктів та зв'язки між елементами всередині самого класу [цит. за: 6; 5]. Тому під час створення слів чи термінів важливо враховувати такі особливості та системні зв'язки. За визначенням північнокорейських термінознавців, термін – це слово, яке вживається у галузі науки і техніки та співвідноситься із чітким науковим визначенням. Стосовно особливостей термінології слід зазначити, що в ній проявляються тенденції науково чітко регламентувати та визначати межі позначуваного об'єкту та водночас усувати експресію, вульгарне забарвлення, переваженість виразу тощо. Саме за такими критеріями відбувається відбір та карбування термінологічної лексики. На жаль, терміни, що утворюються з урахуванням зазначених вище підходів, на перший погляд не мають зрозумілої внутрішньої форми і є дуже незручними для розуміння для носіїв мови з Південної Кореї.

Особливості державної політики в галузі термінології. Здебільшого спеціальна термінологія отримує широке поширення на письмі і пропаганду засобами масової інформації. Популяризація жорстко контролюється відповідними центральними державними органами і має характер примусового впровадження методами командно-адміністративного характеру. Така політика виліває з одного з повчань лідера нації Кім Ір Сена, в якому йдеться про таке: "Науково-технічна термінологія повинна будуватися не на периферії, а в центрі, з ініціативи Кабінету міністрів та відповідних відомств". Усвідомлення того, що термінотворення мусить проводитися все ж таки не партійними діячами, а фахівцями, знаходить свій прояв у його наступних рядках: "Під час коригування термінології необхідно радитися із фахівцями" [6].

Принципи побудови термінології у КНДР. У КНДР термінотворення іменують терміном "впорядкування термінології" (용어 다듬기). Воно посідає важливе місце у плануванні корпусу, оскільки через постійний науково-технічний поступ термінологія складає вже сьогодні значно більшу частину корейського словника, ніж зага-

льновживана лексика, і тенденція до збільшення її питомої ваги зберігається.

Термінотворення у КНДР несе в собі водночас два важливі значення [цит. за: 6; 4]. По-перше, важливість нормалізації такого чисельного термінологічного пласти лексики обумовлюється тим, що вона є одним з важелів збереження мовної та національної самобутності. По-друге, вдала термінологія дозволися підвищити значимість самої мови, яка на Півночі розглядається як важлива "зброя" революції та знаряддя будівництва нового ладу.

З погляду лексико-семантичних та структурних особливостей, до науково-технічної термінології у Північній Кореї висуваються такі вимоги: 1) точність у вираженні позначуваного поняття; 2) чіткість внутрішньої форми; 3) дотримання принципу системності терміна; 4) бажана коротка форма.

Принцип точності у вираженні позначуваного поняття. Цей принцип північнокорейські термінологи називають найголовнішим і вважають, що пише його чітке дотримання дозволяє тому чи іншому слову мати або набувати термінологічних властивостей, дозволяє виконувати свою термінологічну функцію. На Півночі дотримуються тієї думки, що тільки той термін, який відтворює наукове поняття та його зміст, здатен полегшити практику наукового пізнання об'єктивної дійсності. Як і будь-яка інша лексична одиниця, термін має план змісту та план вираження цього змісту мовними засобами. Тому в теорії термінознавства КНДР методам пошуку адекватних мовних засобів приділяється велика увага.

Наголошуючи на гармонії поняття та його мовної оболонки, мовознавці Півночі під час відбору адекватних слів при унормуванні термінів відштовхуються від принципу основного лексичного значення терміна "сільморі" (설머리). Його суть полягає у тому, що позначуване наукове поняття членується на декілька регулярних розумінь, які несуть в собі основні ознаки денотата. Потім за основу обирають ті, які якнайповніше та якнайдаліше характеризують термін або дозволяють виокремити його серед інших елементів одного семантичного поля. В основу терміна лягають рідше одна, а зазвичай декілька таких значень, але не всі, бо інакше термін втратить точність. Справа в тім, що спочатку теорія "сільморі" була націлена на подолання труднощів переосмислення вже існуючих термінів сино-корейського походження або китаїзмів-запозичень з японської мови, а вже згодом стала застосовуватися для номінації нових наукових понять та явищ. Іншими словами, вона була необхідна для "переписування" термінів-китаїзмів засобами власне корейської лексики. Такі міркування, на нашу думку, мали також ідеологічне підґрунтя, адже задля побудови нової держави необхідно було позбутися мовного баласту у вигляді незрозумілої, переобтяженої термінології, яка залишилася у спадок від колоніальної системи. Разом з тим теорія не була націлена на повне виключення китаїзмів із термінологічного вжитку.

Розкриємо різницю між китаїзмами та словами власне корейської лексики. Морфосемантами, з яких складаються китаїзми, характеризуються високою словотворчою продуктивністю та сполучуваністю між собою, бо вони є тим "лексичним матеріалом", який характеризується відсутністю більшості граматичних ознак. Слова корейського походження, на відміну від окремо взятих морфосемантем, мають чітку співвіднесеність з певною частиною мови, тому їхня сполучуваність в середині терміна буде проходити за певними моделями внутрішнього синтаксису, що значно обмежує кількість їхніх продуктивних можливостей та сполучуваності між собою у порівнянні з морфосемантемами. Якщо термін-китаїзм складається з двох-трьох морфосемантем, його неважко трансформувати у термін-

автохтонне слово. Зі збільшенням кількості морфосемантем у вихідному терміні при трансформації його засобами автохтонної лексики ризикуємо отримати громіздкий варіант із нечіткою внутрішньою формою. Задля уникнення таких незручностей, на наш погляд, і вирішили в одному терміні поєднувати не більше трьох ознак денотата (притворенні нових термінів).

Різниця між китаїзмами та автохтонною лексикою визначає основні методи та прийоми у роботі з морфосемантичною термінологією, які полягають у наступному: 1) Терміни опосередковано називають предмети або явища, які вони репрезентують, виражають поняття, які виникають як результат наукового пізнання людиною цих предметів або явищ. Тому за "сільморі" обирають характерну ознаку позначуваного поняття, яка узагальнює сукупність властивостей об'єкта, на які вказує вихідний термін-китаїзм. 2) Заміна "сільморі". Якщо внутрішня форма вихідного терміна-китаїзма не вказує на його лексичне значення, зовнішню форму терміна-автохтонного слова будують таким чином, щоб існував зв'язок між його внутрішньою формою та лексичним значенням. 3) Конкретизація основного "сільморі" шляхом додавання до нього уточнюючого слова, наприклад: *쌀매-포팜기*, *분기-풀걸림*, *수선-꽃가루반이*; 4) Обмеження внутрішньої форми одним "сільморі" має місце у тих випадках, коли у терміні неможливо відтворити усі аспекти його змісту; тоді надають перевагу лише одному аспекту та, відштовхуючись від нього, будують зовнішню форму.

Чіткість термінів. Як відомо, основна властивість внутрішньої форми полягає в тому, що вона вказує на позначуване явище, його основні ознаки. Термінологія тільки тоді може виступати знаряддям наукового мислення та поширення наукових ідей, коли вона вірно і чітко відтворює наукове поняття. Коли термін утворюється на основі загальновживаного слова, треба прагнути до гармонізації значення загальновживаного слова із термінологічним. Ця теза ґрунтуються на тих засадах, що чим менше ці два значення конфліктуватимуть, тим зрозумілішим буде для користувачів зміст терміна. Можна виділити чотири способи переходу загальновживаного слова до розряду термінологічного (терміни умовні): 1) Пряма трансформація (напр., *글라사기* – *선택구대*; *코구멍* – *비공*); 2) Скорочення (напр., *낚기* – *투사*), тобто обмеження лексичного значення вихідного слова; 3) Метафоризація – перенесення на термін номінації із загальновживаної сфери на основі подібності за формою, кольором, асоціативних уявлень тощо, наприклад *분할지감-배급* (за подібністю форми), *복사-깜우기* (за подібністю кольору); 4) Еклектизм (змішування) – поєднання метафори з уточнюючим формантом, наприклад, під час нормалізації запозичень з англійської мови: *케이터링*, *아치-무지개상* [6]. Для досягнення чіткості при нормалізації термінології користуються також принципом дорочності передачі сино-корейської термінології засобами власне корейської лексики. Останній полягає у тому, що нормалізації не підлягає той морфосемантичний формант, який має стійкий ступінь вживаності у мові, тобто не усвідомлюється як чужорідний.

Дотримання принципу системності. Системності термінів надається особливо велике значення, адже у ній проявляється логіка наукового мислення. Кожен термін має своє місце у певній терміносистемі. У північнокорейському термінознавстві також прийнято виділяти гпонімами (類擬専用語) та гіперонімами (種概念専用語). Термінознавці спираються на наступні три принципи: 1) Якщо певний термін сино-китаїського походження нормалізується засобами власне корейської лексики, то спочатку аналізуються усі його системно-семантичні зв'язки, і тоді об'єктом нормалізації виступає не тільки сам термін, а й усі елементи термінологічного ланцюжка, який характеризується гпонімом-гіперонімічними зв'язками. Однотипність словотвірної структури в даному випадку проявляється у тому, що

іменний словотвір дозволяє виробити формулу, яка умовно складається з двох семантичних елементів, причому один з них – категорія змінна, бо вона несе в собі лексичну відмінність між елементами одного словотворчого типу. Другий елемент (мотивуюча основа) зазвичай є незмінним, бо він передає словотворчу тотожність слів одного словотворчого типу. Спільній значущий формант залишають єдиним для усіх елементів вихідного термінологічного ланцюжка, наприклад [6]: ряду **상견, 중견, 하견** відповідає ряд **좋은 고치, 보통고치, 나쁜고치; 전두꼴, 측두꼴, 후두꼴 – 앞머리뼈, 옆머리뼈, 뒷머리뼈**. Такий спосіб застосовується особливо в тих випадках, коли у кожному з термінів-китаїзмів, які утворюють такий системно-поняттєвий ланцюжок, присутня одна й та сама гніздова морфосеманта; 2) другий принцип застосовується для більш точної передачі внутрішньої форми нормалізованого ланцюжка. Такий підхід дещо схожий на перший, але тут гніздова коренева морфема унаслідок запису засобами власне корейської лексики не обов'язково має бути однією і тією ж у кожному новоутвореному системному елементі, достатньо тільки, щоб вона на виході передавалася лексичними елементами одного семантичного поля, наприклад, ряду **탈류-탈규-탈란-탈산** відповідає ряд **류황폐기-규소갈라내기-란없애기-산소폐기** або **근해-원해 – 가까운 바다-먼 바다** [6].

Дотримання принципу стисливості терміна. Найскладніша проблема, з якою стикнулися на Півночі під час нормалізації термінології і вилучення китаїзмів із терміносистем – це велика довжина термінів, які творилися на основі термінів-китаїзмів і записувалися засобами власне корейської лексики. Тому задля дотримання згаданого принципу термінознавці нерідко вдавалися до скорочення або усічення термінів, що вкрай негативно впливало на прозорість внутрішньої форми. Дотримання розумної довжини терміна досягається шляхом опущення певних морфосемантем у вихідному терміні-китаїзмі, якщо а) у ньому наявні дві синонімічні морфосеманти; б) якщо після скорочення логічно та за змістом можна відновити скорочений елемент, наприклад: **석(石)리-차임세** [6].

Калькування як спосіб термінотворення. Калькування, під час якого запозичується смислова структура слова, є одним із найпоширеніших шляхів північнокорейського термінотворення. Часто така структура запозичувалася з російської або китайської мови, пор., наприклад: "колективізація" та північнокор. **집단화**, рос. "семейственность" та північнокор. **가족주의**, "матеріальність" та **물질성**, "засоби виробництва" та **생산양식** тощо. Калькування у північнокорейському термінотворенні стосується не тільки термінів-простих слів, а й навіть

циліх словосполучень, які повністю збігаються з іншомовним відповідником: **로동자원** – "трудові ресурси", **생산관계** – "виробничі відносини", **생산수단** – "засоби виробництва" тощо. Семантичні запозичення приходили здебільшого з російської мови, оскільки саме вона раніше за корейську пройшла етап пристосування до потреб тоталітаризму і мала на час утворення КНДР багатий арсенал відповідної термінології, готовий для використання на північнокорейському ґрунті.

Проведена розвідка дозволяє зробити декілька висновків, які містяться у таких тезах: 1) із виникненням "культурної мови" був порушений процес багатовікового розвитку єдиної корейської мови; 2) Пристосування мови до потреб політичного режиму супроводжується явищами збільшення в лексиці неологізмів, ідеологем, евфемізмів тощо; 3) Впорядкування термінології передбачало заміну китаїзмів та творення нових термінів на основі автохтонної лексики; 4) До термінів висуваються наступні чотири вимоги: щодо їхньої чіткості, точності, системності та стисливості; для задоволення зазначених вимог існують відповідні методи та прийоми побудови науково-технічної термінології; 5) Категоричність тону про звернення лише до внутрішніх ресурсів мови, насамперед автохтонної лексики, та вилучення китаїзмів із ужитку згодом дещо пом'якшилась і слова-китаїзми разом із іншомовними запозиченнями отримали право на існування у терміносистемах; це пояснюється тим, що унаслідок свого історичного розвитку лексика корейської мови на 65-70% складається зі слів китайського походження, і терміносистеми не можуть обйтися без них та іншомовних запозичень; 6) Калькування виступає одним із поширеніших засобів термінотворення. Логічним продовженням роботи у даному напрямку було б дослідження методів термінологічного планування у Південній Кореї та зіставлення їх з методами північнокорейського впорядкування термінології.

1.Д'яків А. С., Кияк Т.Р., Кудалько З. Б. Основи термінотворення: Семант. та соціолігіст. аспекти. – К., 2000, 2. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) – Львов, 1988; 3. 날기상, 김하수 북한의 문화어 (북한의 말과 글) – 서울, 1989; 4. 박성훈과 우리나라에서의 어휘절리 – 평양, 1988; 5. 단어 만들기 연구 북한 사회과학원 언어학연구소 – 평양, 1974; 6. 이성연 북한의 학술용어(학술用語)에 나타난 언어정책 연구/ 인문과학연구4. – 광주, 1990; 7. 태광우. 아북의 최근 언어실태와 언어정책/ The recent language realities and policy on North Korea/ 언문과학논집, 6권, 1호. – 서울, 1998; 8. 현대조선말사전 (제1판) – 평양, 1973, 조선문화아사간 – 평양, 1973.

Надійшла до редакції 07.09.05

I.B. Рябоволенко, асп.

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАВАННЯ ДАВНІХ НОМЕНКЛАТУРНИХ ТЕРМІНІВ, НАЗВ ТА ТОПОНІМІВ У СУЧASNІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Розглядається проблема дослідження давніх японських номенклатурних термінів, назв і топонімів за функціональним критерієм

The article deals with the problems of studying according to the functional criteria the ancient Japanese nominative terms, names and toponyms

Проблема дослідження японських історизмів-топонімів, номенклатурних термінів та назв назріла давно, оскільки після введення з 1871 р. нової адміністративної системи в Японії офіційно була здійснена заміна існуючих до цієї реформи лексем на нові, що поставило перед лінгвістикою завдання визначення нового статусу цих лексем (перехід їх зі статусу активної лексики до розряду пасивної). Дослідження топонімів у широкому аспекті входить до підрозділу ономастики, тобто такі наукові розвідки можуть бути пов'язані з історією, географією, етнографією, астрономією, антропонімікою та етнонімікою. Зв'язку японської топоніміки з антропонімікою та астрономією ми не знайшли, а зв'язок топоніміки з етнонімікою існує завдяки зміні етно-

сів. У нашій розвідці ми не досліджуємо цей зв'язок, але зважаємо на те, що він може стати темою для подальших дослідження у цьому напрямі.

Робіт з лінгвістичного дослідження цих видів лексики проводилося недостатньо, за нашими даними, це роботи в основному з етимології та словотвору. Зазначимо, що існує значна кількість робіт нелінгвістичного плану (в історичному, культурологічному та інших аспектах). У першу чергу слід відзначити роботу Дебейко О. В., Рябоволенко І. В. [8, с. 14-17], в якій на матеріалі японської військово-адміністративної лексики проводилися пошуки адекватного критерію дефініції термінів "історизм", "архаїзм" та "застаріле слово". Спираючись на широкий спектр словникових статей щодо цих

© I.B. Рябоволенко, 2006

термінів ("Словник лінгвістичних термінів" Ганич Д. І., Олійник І. С. [5, с. 20-21, 99], "Очерки по общей и русской лексикологии" Ахманова О. С. [2, с. 56, 156], 国語辞典 [23], 日本語大辞典 (the Great Japanese Dictionary) [29], 広辞苑 [28]), автори приходять до висновку, що причиною неусталеності дефініції пасивної лексики є відсутність стрижневого для усіх різновидів пасивної лексики критерію, за яким могла б проводитися їх диференціація. Для такого виду лексики "...можлива дихотомія критеріїв екстралінгвістичний / лінгвістичний (зникнення з ужитку реалій – екстралінгвістичний критерій – тоді це історизм, або 死語 – мертвє слово; втрата своєї первісної семантичної форми, переосмислення – лінгвістичний критерій – тоді це архаїзм, 既々 кого – застаріле слово); термін 歴史語 рекісіго – історичне слово у словнику 広辞苑 визначається за двома цими критеріями. Цікавим і відстороненим від нашої теми є калька – історизм 歷史主義 рекісісюгі – менталістичний підхід" [8, с. 14]. Автори з метою уніфікації критеріїв розмежування різновидів пасивної лексики запропонували застосовувати функціональний критерій. За приклад було взято військові відомства та управління у структурі Державної Ради (太政官 だいじょうかん дайдзьокан), яка в епоху Хейан складалася з Восьми відомств: 1. Відомство служб палаців (中務省 なかつかさしょう накацукасасью), 2. Церемоніальне відомство (式部省 しきぶしょう сікібусью), 3. Відомство упорядкування та встановлення (治部省 じぶしょう дзібусью), 4. Податкове відомство (民部省 みむぶしょう мімубусью), 5. Воєнне відомство (兵部省 ほうぶしょう хьобусью), 6. Судове відомство (形部省 ぎょうぶしょう гьобусью), 7. Відомство у справах казни (大藏省 おおくらしょう оокурасью), 8. Відомство внутрішніх справ палаців (宮内省 くないしょう кунаісью) [14]. Проаналізувавши назви цих відомств, дослідники дійшли висновку, що, крім історико-адміністративного екстралінгвістичного критерію (реорганізація у перші роки Мейдзі), функціональний критерій дозволив прослідкувати шляхи пасивізації цих назв, особливості їх функціонування в діахронічних та синхронічних мовних аспектах. Також автори розглянули можливості застосування функціонального критерію до розмежування пасивної й активної лексики японської мови на прикладі функціонування не цілих лексем, а гніздових морфем як кореневих сес у словотворчій парадигмі та роль морфем-дериватів у процесах пасивізації. Дебейко О. В., Рябоволенко І. В. у статті навели таблиці, які продемонстрували наявність словотворчої парадигми семантичного поля, пов'язаного з поняттям съогннату. Дослідження словотворчі парадигми адміністративно-військових історизмів за функціональним критерієм з гніздовою семою 軍 (gun), 騄 (baku), 兵 (hei), 臣 (shin), 官 (kan) та 隊 (tai), автори зробили такі висновки: "...проведене дослідження на матеріалі адміністративно-військової лексики у науковій і дидактичній літературі, а також у літературних творах з історичної тематики дає підстави стверджувати, що для розмежування понять "історизм", "архаїзм", "застаріле слово", а також японських термінів 死語 "мертві слова", 古語 "застарілі слова", 歴史語 "історичні слова", 歴史主義 "історизми" тощо можна поряд з екстралінгвістичними, ономасіологічними, семасіологічними та іншими критеріями використовувати також функціональний, зокрема у галузі словотвору, як одного з різновидів пасивізації активної лексики. Процес пасивізації може відбуватися як унаслідок ослаблення функціонування цілої лексеми, так і внаслідок заміни морфеми-деривата при збереженні активного функціонування кореневої морфеми в одному або у всіх її значеннях. Вживання застарілої

лексики може бути маркером приналежності тексту до певного функціонального стилю" [8, с. 17].

Японський філолог Motoori Norinaga (1730-1801), який належав до національної школи вчених (国学者 kokugakusha), у праці 地名序音天文臺 Ichimei-ijiontenpuyourei "Примеры нестандартного чтения географических названий" [15] досліджував давні топоніми за етимологічним критерієм, тобто намагався знайти закономірності їх утворення, досліджував методи запозичення топонімів з різних мов, зокрема з китайської та корейської. Етимологічний критерій як лінгвістичний засіб дослідження давніх японських топонімів дозволяє в багатьох випадках віднайти їхній первинний зміст, незважаючи на те, що при відтворенні на письмі назв місцевостей японці часто застосовували фонетичний, власне буквений спосіб запису, тобто лише читання ієрогліфа в абстрагуванні від його значення. До того ж, вчені Беленська В. Д. [3, с. 216-218], Batchelor J. [20], Yasuda J. [21], Кадаті К. [22] вважають, що більшість японських топонімів мають айнське походження, тому неможливо прослідкувати їх етимологію, оскільки при запозиченні китайської писемності з материка застосовувався в основному фонетичний підхід. К. А. Попов проводив дослідження номенклатурних термінів на матеріалі книги "Древние Фудоки (Хитати, Харима, Бунго, Хидзэн)" за історико-описовим принципом [17]. Він класифікував давні номенклатурні терміни та назви на такі групи: 1. номенклатурні терміни, які позначають адміністративні одиниці та населені пункти; 2. номенклатурні терміни, які позначають топографічні об'єкти. Функціональний критерій Попов К. А. не застосовував. У праці "Словарь японских географических названий" російських дослідників А. П. Аболмасова та Л. А. Немзера [1] номенклатурні терміни розглядались за історико-оглядовим принципом. За словотворчим критерієм дослідження проводив Пашковський А. А. [16, с. 169-186]. Стосовно особливостей словотвору лексем-канго Пашковський А. А. зазначає, що тут домінує спосіб коренескладання, характерний для китаїзмів-канго, а також у багатьох випадках наявна специфічна заключна морфема, наприклад, у топонімі Сайтамакен (кен – "префектура"). Кунасіріто (то: – "острів") і т.п., яка містить інформацію про певний географічний тип об'єкта: гора, річка, село, місто і т.д. Отже, ні А. П. Аболмасов, Л. А. Немзер, ні Пашковський А. А. у дослідженнях лексем-канго функціональний критерій не застосовували. Спираючись на вищезазначені розвідки, робимо висновок, що проблема дослідження номенклатурних термінів та назв на матеріалі японської мови, зокрема за функціональним критерієм, залишається дослідженю недостатньо. У нашій розвідці з метою визначення статусу давніх номенклатурних термінів та назв ми пропонуємо застосувати функціональний критерій дослідження, який, на нашу думку, є найбільш релевантним для визначення шляхів пасивізації цього виду лексики. Не викликає заперечень той факт, що першопричиною пасивізації номенклатурних термінів та назв в японській мові були позапіктвістичні фактори: реформа змінила існуючу адміністративну систему на 風羽健軍村政 (ふどうけんぐんそんせい), тобто "префектура" на "область", "повіт" на "село". До реформи Тайка (645-646) існувала система "国 (<に>) – 郡 (あがた) – 里(さと)", тобто "провінція – район – село", а унаслідок реформи Тайка в 646 р. в Японії була затверджена система "国 (<に>) – 公吏 (こうり) – 里 (さと)". тобто "провінція – уїзд – село", яка існувала до другої половини XIX ст. Стеже, зазначені вище екстралінгвістичні фактори зумовили особливості їх функціонування.

На нашу думку, можна говорити про повну і часткову пасивізацію топонімів, тобто, хоча за визначенням у всіх

лінгвістичних словниках поняття "історизм" класифікується як таке, що номінує зниклі з ужитку реалії, проте повного припинення функціонування цих лексем не відбувається. Вони продовжують функціонувати у наукових виданнях (наприклад, за нашими даними, у виданнях "Японско-русский словарь иероглифов" 和露学習辞典 за редакцією Н. І. Фельдман-Конрад [19], "Словарь японских географических названий" А. П. Аболмасова та Л. А. Немзера [1] і т.д.), художніх творах (Фудокі, Ісе-моногатарі, Хітаті-фудокі, Ідзумо-фудокі [17] і т.д.), у науково-методичній літературі, таких як збірка "Топонимика Востока" [18], "Інструкція по передаче на картах географических названий Японии" [9], у підручнику 文化中級日本語 II bunka-chukuhonhongo [25] і т.д.), у туристичних путівниках [31], у навчально-довідкових посібниках типу 便覧 bin-gan тощо), тобто, можна говорити про часткову пасивізацію історизмів з певною градацією ступеню їх функціонування у певних сферах людської діяльності. Мінімальний ступінь їх функціонування – у побутовій сфері, крім, може, діалектних або місцевих варіантів. Тому проблему функціонування топонімів ми не розглядаємо в площині повного зникнення їх з ужитку, згідно з дефініцією терміну "історизм", а в аспекті їх функціонування у певних сферах людської діяльності та ступеню їх пасивізації.

У нашій розвідці ми скористалися такими джерелами: тлумачний словник 広辞苑 ko;jien [28], словник історизмів 全訳古語辞典 zenyakukogojiten [23], 國語辞典 kokugojojen [24], "Японско-руssкий учебный словарь иероглифов" (和露学習辞典) за редакцією Н. І. Фельдман-Конрад [11], 角川日本史辞典 kadogawanihonshijiten [26], переклади Фудокі (Ідзумо, Хітаті, Харіма, Бунго та Хідзен) [7]. Спираючись на ґрунтовну розвідку Дебейко О. В., Рябоволенко І. В. стосовно релевантності функціонального критерію у дослідженнях пасивних видів лексики можемо стверджувати, що не всі давні японські топоніми, які перестали номінувати конкретні географічні об'єкти, можна вважати історизмами, оскільки частина з них позначає зниклі географічні об'єкти, а інша – лише змінила об'єкт номінації. Давні японські топоніми останнього з зазначених типів ми вважаємо архаїзмами. Проте, у даній розвідці ми будемо розглядати лише історизми. Спробуємо на реальних прикладах довести тезу про повну і часткову їх пасивізацію. Існує значна частина повністю пасивізованих давніх японських топонімів, які втратили об'єкт номінації та практично повністю перестали функціонувати у мові; винятком є функціонування їх у спеціальних словниках. Як правило, повністю пасивізовані топоніми – це ороніми або гідроніми, рідше ойконіми, ієрогліфічний запис яких до наших днів не зберігся. Наведемо декілька прикладів з історизмів з Фудокі, місцевонаходження яких у різних джерелах нами не знайдено [17]: あわか (awaka) – гора у повіті Сісава провінції Харіма [17, с. 97]; あぎ (aki) – перевала у провінції Харіма [17, с. 69]; あそ (aso)/あさふ (asafu) – село у повіті Намеката провінції Хітаті [17, с. 116, 117]; あふ (afu)/あう (au)/おう(o:) – гора на землях села Цума уезду Така провінції Харіма [17, с. 122]; わにふたき (wanifutaki) – назва місцевості у повіті Така провінції Харіма [17, с. 102]; いいべ (iibe) – пагорб у повіті Сісава провінції Харіма [17, с. 96]; いなつき (inatsuki) – пік у повіті Сісава провінції Харіма [17, с. 95]; かくい (kakui)/かくひ (kakuhi) – гора на землях села Суфу в повіті Камо провінції Харіма [17, с. 104]; かみお (kamio) – гора на землях села Хіраката провінції Харіма [17, с. 84, 85]; かみはこ (kamihako) – пагорб у повіті Ібо провінції Харіма

[17, с. 86]; かむべ (kamube) – храмове село у повіті Касіма провінції Хітаті [17, с. 48]; かなくら (kanakura) – гора в повіті Сайо провінції Харіма [17, с. 92]; めさえ (mesae) – місцевість у повіті Камо [17, с. 105]; まつお (matsuo) – пагорб у повіті Ібо провінції Харіма [17, с. 83]; みおか (mioka) – місцевість у повіті Мінагі провінції Харіма [17, с. 109]; みたち (mitachi) – пагорб у повіті Сікама провінції Харіма [17, с. 77, 78]; みつき (mitsuki) – затока. Ця назва збереглася у Фудокі, але без опису місцевості [17, с. 70]; め (me) – місцевість у повіті Така провінції Хітаті [17, с. 60]; にわと (niwato) – село в повіті Сісава провінції Харіма [17, с. 95]. Згідно цих прикладів можна зробити висновок, що існує значна кількість давніх японських топонімів, які з втратою об'єкта номінації повністю перейшли в розряд історизмів, тобто топоніми ми вважаємо повністю пасивізованими. Дослідивши вищезазначені джерела, прикладів їх функціонування ми не знайшли. Як видно з наведених прикладів, повністю пасивізовані давні японські топоніми це, як правило, омоніми або гідроніми, тобто нижчі адміністративні одиниці, опис яких інколи не можна зустріти навіть у такій фундаментальній етно-географічній праці як Фудокі. Функціонування повністю пасивізованих топонімів у сучасній японській мові обмежено тільки словниковими статтями.

Частково пасивізованими топонімами ми називаемо топоніми, які з переходом у розряд історизмів продовжують функціонувати у різних сферах людської діяльності. Як правило, ці топоніми позначають вищі адміністративні одиниці, ієрогліфічний запис яких збережений. Частково пасивізовані топоніми часто функціонують у класичних творах, передказаних сучасною японською мовою. Наведемо декілька прикладів такого функціонування, наприклад, у народних казках: 1) あう 5 oiga – назва поселення у казці "Урасіма Таро": "В старину жил на берегу Китамаз (японське море) в селении Оура молодой рыбак по имени Урасима" [12, с. 5]; 2) 駿河 suruga – давня назва провінції на сході Хонсю у казці "Ураису-хіме": "В старину жил в стране Суруга один старик" [12, с. 18]; 3) топонім 肥後 higo (назва провінції) у казці "Сморку-божок": "Давным-давно в горной деревне, что в провинции Хиго, жил один, ходил в город Секи на продажу и тем худо-бедно кормился" [9, с. 237].

Існує велика кількість частково пасивізованих топонімів, які функціонують у збірках класичних творів у варіантах 口語訳 ko:goyaku, зокрема в 万葉集 (manyoshu) [31]: よしゅ yoshinu, うじ uji, 江戸 edo, 大和 yamato, 平安 heian, 常陸 hitati, 播磨 harima, 出雲 izumo, 陸奥 mutsu, 伊勢 ise. Ці топоніми функціонують як у художніх, так і в наукових творах: 1) топонім よしゅ (yoshinu) або 吉野 (yoshino) – місцевість в південній провінції Ямато, яка славилась красою пейзажів та як місце відпочинку імператорів, починаючи з Одзіна (270-310); часто зустрічається у поезіях, наприклад, у вірші Какіномото-но Хітомаро: Скільки не дивлюся, не можу надивитися на прекрасні води річок, що протікають в Йосіно і не знають кінця. До них буду приходити і милуватись [32]. У вірші Мібу-но Тадаміне читаємо: Усі говорять – весна прийшла. Я зранку подивився на гори в Йосіно, які вже затягнуті весняним серпанком [32]. Вірш Ямабе-но Акахіто: У цьому дивовижному Йосіно у горах Касаяма на верхівках високих зелених дерев, що за шум підіймають своїм щебетом птахи?! [32]. Крім того, функціонування топоніму よしゅ (yoshino) зустрічаємо у науково-публіцистичних [10, с. 22, 24] та українських перекладних поетичних творах [13]: Холодно аж ну!

В горах Удзіма вранці вітер-холодій. Чисто як зима! Далеко маю жінку, хто замінить одежину? (переклад Миколи Лукаша). У цьому прикладі видатний український перекладач Микола Лукаш для збереження рими замість Удзі-яма використовує Удзіма, тому слід бути обережним, добираючи приклади з поетичних творів, де викладення фактів не завжди точне і відбувається через призму ілюзорного сприйняття автором довкілля [6, с. 10-15, с. 10-17]. Як ще один приклад функціонування топоніму в поетичному творі наведемо вірш поетеси Нукада: Все думаю про тимчасовий притулок в столиці Удзі, про білі ночі, де під стріхою, покритою дивовижною травою, що скосена була на золотих полях. Як бачимо з наведених прикладів, частково функціональні топоніми – це топоніми, які позначали велики географічні об'єкти і краса їх пейзажів осіпана багатьма поетами.

Найвищий ступінь функціонування серед частково пасивізованих топонімів у тих, які увійшли до назв епох японської історії (тобто давні столиці). Наведемо декілька прикладів: 1) 江戸 edo – назва Токіо до 1867 р. Цей топонім можна зустріти не лише в художніх творах, а й у дидактичній літературі, зокрема підручниках 高校日本史 ko:ko:-nihonshi [27, с. 126], 文化中級日本語 II bunka-chu:kyu:nihongo [25, с. 124-126], а також у наукових творах Конрада Н. І. [11, с. 24], Накамура Ко:я [10, с. 29-37]. 2) 大和 yamato – прадавня назва місцевості перебування головних японських племен, які, об'єднавшись в племінний союз, заклали перші підвальнини створення Японії. Цей топонім неодноразово зустрічається в 高校日本史 ko:ko:nihonshi [27, с. 1-2, 9,35], в 文化中級日本語 II bunka-chu:kyu-nihongo [25, с. 124-126, 280-281], наукових творах Конрада Н. І. [11, с. 18, 20, 34, 37, 42, 62], Х. Вандерберга [4], Накамура Ко:я [10] та путівниках [31]. 3) 平安 heian – сучасна назва Кіото. Топонім 平安 heian функціонує у навчальній літературі: 高校日本史 ko:ko:-nihonshi [27], 文化中級日本語 II bunka-chu:kyu:nihongo [25, с. 124-126, 280-281]), наукових творах, наприклад. "Істория Японии" у статті Накамура Ко:я [10], у путівниках [31]. 4) назва провінції 常陸 hitachi, 楢原 harima, 伊勢 izumo, 陸奥 mutsu, 伊勢 ise функціонують у сучасних перекладах Фудокі [17], в підручниках 高校日本史 ko:ko:nihonshi [27], 文化中級日本語 II bunka-chu:kyu-nihongo [25], наукових творах Конрада Н. І. [11, с. 9, 18, 19, 20, 46, 47], Х. Вандерберга [4] та Накамура Ко:я [10], путівниках [31]. Ці дані підтверджують нашу тезу про повну і часткову пасивізацію давніх японських топонімів, які хоча й належать до пасивного складу мови, але продовжують функціонувати у різних сферах людської діяльності.

Отже, проведене дослідження на матеріалі давніх топонімів, номенклатурних термінів та назв доводить, що функціональний критерій є релевантним у дослідженнях пасивних видів лексики. Він дозволяє адекватно стратифікувати пасивні види лексики, враховуючи особливості японської топоніміки, визначити сфери їх функціонування. У ході дослідження ми з'ясували, що основна частина давніх японських топонімів, номенклатурних термінів та назв вживається у наукових, художніх творах, зокрема, поетичних, дидактичній літературі, путівниках.

Наше дослідження підтверджує на прикладах твердження про те, що японські топоніми можна поділити на повністю і частково пасивізовані. У ході дослідження ми з'ясували, що до повністю пасивізованих топонімів можна зарахувати лексеми, сфера функціонування яких обмежується лише словниковими статтями у спеціалізованих виданнях. До повністю пасивізованих топонімів, як було з'ясовано у ході дослідження, як правило, належать ороніми або гідроніми, рідше ойконіми. Дослідження функціонування топонімів у різних наукових, художніх творах тощо дозволяє нам виділити топоніми, які ми пропонуємо називати частково пасивізованими. На нашу думку, частково пасивізовані топоніми – це такі лексеми, ступінь функціонування яких у різних функціональних стилях високий. До частково пасивізованих топонімів ми зараховуємо давні топоніми, які позначали велики географічні об'єкти (назви провінцій, столиць тощо) або місцевості, які славились своїми краєвидами і неодноразово осіпувались у поетичних творах. Встановлено також, що значний відсоток частково пасивізованих топонімів функціонує у наукових творах, зокрема у працях Конрада Н. І., Накамура Ко:я, Х. Вандерберга, тобто, давні японські топоніми хоча і належать до пасивного виду лексики, але не перебувають у статичному стані, а є під впливом динамічних мовних явищ, тобто процесів пасивізації, які ділять, на нашу думку, історизми на повністю і частково пасивізованих. Саме функціональний критерій, який узято нами як уніфікований критерій дослідження, дозволяє ґрунтовно прослідкувати процеси пасивізації топонімів.

- 1 Аболмасов А. П., Немзер Л. А. Словарь японских географических названий – М., 1957.
- 2 Ахманова О. С. очерки по общей и русской лексикологии – М., 1957.
- 3 Беленькая В. Д. Айные топонимы в Японии//Топонимика Востока. Новые исследования – 1964.
- 4 Вандерберга Х. Историческое развитие Японии – СПб., 1905. 5 Ганчук Д. Г. Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів – К., 1985.
- 6 Дебейко О. В. Текстові категорії як дистинктивні ознаки функціонального стилю у прозових жанрах художньої літератури Японії // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови і літератури – 2001. – Вип. 6. 7 Древние Фудоки (Хитати, Харима, Бунго, Хидзэн) – М., 1969.
- 8 Дебейко О. В., Рябоволенко І. В. Функціональний критерій як фактор диференціації японської пасивної та активної лексики (на матеріалі адміністративно-військової термінології) // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови і літератури – 2005. – Вип. 8. 9. Інструкція по передаче на картах географіческих названий Японии – М., 1963.
10. История Японии – М., 2002.
11. Конрад Н. И. Япония. Народ и государство (исторический очерк) – Петроград, 1923.
12. Легенды и сказки Древней Японии – Екатеринбург, 2005.
13. Лукаш Микола Від Боккаччо до Аполлонієра – К., 1990.
14. Мурасаки Сікібу Повесть О Гэндзи (приложение) – М., 1992.
15. Мотоорі Норінага. Примеры нестандартного чтения географических названий – Токіо, 1800.
16. Лашковский А. А. Особенности японской лексики//Вопросы языкоznания – М., 1971.
17. Попов К. А. Номенклатурные термины в древней топонимии//Вопросы японского языка – М., 1971.
18. Топонимика Востока – М., 1964.
19. Фельдман-Конрад Н. И. Японско-русский учебный словарь иероглифов (和霊学習辞典) – М., 1998.
20. Batchelor J. An Aizu – English-Japanese Dictionary – Tokyo, 1905.
21. Yasuda Janjo Aizu mythology – Japan Magazine – Tokyo, 1945.
22. Kadachi K. Aizu place-names in Japan – Lowain, 1962.
23. 新英社 (Shueisha) Japanese Dictionary 「国語辞典」 – 東京, 1993.
24. 三省堂・国語辞典 第四版 – 東京, 1992.
25. 文化中級日本語 II – 東京, 1998.
26. 角川日本史辞典 第四版 – 東京, 1980.
27. 高校日本史 – 東京, 1985. – С. 1-2, 9, 35, 126.
28. 広辞苑 第五版 – 東京, 1998.
29. 日本語 (The Great Japanese Dictionary) 大辞典, 第二版 – 東京, 2002.
30. www.jlib.sncr.ru/ancient
31. www.japantoday.ru
32. www.japanartsportal.ru

Надійшла до редакції 07.09.05

Г.Ю. Стакурська, асп.

ТЕРМІН-ДІЄСЛОВО В ПЕРСЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТІ

Розглядаються проблеми англійських термінів-дієслів у перськомовному Інтернеті, які лежать в основі більшості комп'ютерних команд цієї сфери. Становлення системи перської дієслівної термінології у галузі комп'ютерних технологій відбувається у три способи: 1) шляхом поєднання англійського термина-дієслова з перським елементом, внаслідок чого утворюється аналітична дієслівна форма; 2) шляхом транскрипції англійського дієслова у поєднанні з перським елементом, оформлені як аналітична дієслівна форма; 3) шляхом перекладу термінологічної одиниці, що має наслідком розширення семантичного поля перської лексеми за допомогою нового значення або відтінку значення

There has been considered the problem of English verbs in the Persian Internet that make the base of the majority of computer commands in the field. Generally, the Persian computer terminology is set up in the three following ways: 1) by combining the English verb-term with a Persian element, which resulted in an analytical verbal form; 2) by transcribing the English verb while combining it with a Persian element and the two are formed as an analytical verbal form; 3) by translating of the term which results in a broadening of the semantic field of a Persian lexeme, by either creating a new meaning or adding a new connotation

Терміни, які вживаються для позначення понять і явищ комп'ютерної тематики у перськомовному Інтернеті, становлять окрему сферу перської термінології. Властивості її цілком унікальні. Нічого подібного не зустрічаємо в інших групах перської термінології. Саме тут найгостріше постає питання засилля англійської лексики, що може спричинити витіснення перського словника з цієї сфери. Над вирішенням цієї проблеми працює Академія мови і літератури Ірану (فرهنگستان زبان و ادب فارسی, fārhāngestān-e zāban-o ädāb-e farsi). Але ці результати рідко мають вплив на реальну ситуацію щодо функціонування комп'ютерної термінології. Найяскравіше така неефективність проявляється у середовищі Інтернету. Напевно, це пояснюється найслабшим контролем Академії за цією сферою життя сучасної людини. До Інтернету сьогодні мають доступ майже всі, і, таким чином, аналіз продуктів цього доступу – зокрема електронних текстів веб-сторінок, – дає загальну картину ситуації в суспільстві.

У перськомовних текстах Інтернету на комп'ютерну тематику спостерігаємо своєрідну картину вживання термінів-дієслів. Сьогоднішня теорія загального мовоznавства при розподілі термінів за частинами мови звертає увагу на те, що серед них переважають іменні утворення [3, с. 106]. Це пояснюють властивою іменникам найвищою номінативністю і здатністю брати участь у термінологічній номінації. У цій ролі можуть виступати і прікметники, і дієслова, і прислівники, але їхня номінативна здатність значно нижча [3, с. 108]. Щодо комп'ютерної термінології, то тут це правило дещо модифікується, зокрема, коли йдеться про мережу Інтернет. У зв'язку з тим, що більшість термінів виконує функцію команд, відповідно до потреб словотворчого процесу застосуються переважно дієслівні одиниці. Для загального уявлення про частку іменної та дієслівної термінології у цій сфері (хоча й приблизну) досить лише зайди в мережу і звернути увагу на вживану там термінологічну лексику. Після такого загальнодоступного досліду засилля англійської дієслівної термінології у загальній системі стає очевидним. Зрозуміло, що сама семантика дієслівної термінології у перськомовній сфері комп'ютерних технологій проникла у середовище перської мови з англійської, – аналогічно до області перських комп'ютерних термінів-іменників. Та оскільки тут ідеться про предикативність як семантичну категорію (на противагу субстантивності), то і принципи формування цієї сфери перської лексики дещо інші. Запозичені поняття англійської комп'ютерної дієслівної термінології у перськомовному середовищі відображаються здебільшого запозиченням іншомовної одиниці або внутрішніми засобами перської мови.

Проникнення англійської лексеми має значний вплив на таку незамкнену систему перської мови, як писемність. Перське письмо – це детально розроблена й офіційно затверджена система, її цілісність і неможливість будь-яких змін під дією іншої письмової системи сьогодні не викликає

сумнівів. На даний час згаданий вплив відбувається неофіційно, що повинно стати сигналом загрози ідентичності перського письма на офіційному рівні. Прикладом цього є іранські сайти з комп'ютерної тематики, а зокрема дієслівні утворення. Саме тут спостерігаємо парадоксальне поєднання англійського і перського письма в одній структурі. Наприклад: می کند OFF, کردن ON, ADD, می کند Reject, Login, شدن Initialization, شدن Finalization, شدن Minimize, شدن Busy [4] (тут і далі абревіатурами позначено посилання на електронне джерело), می کند OK [14], شدن Disconnect, شدن reset [10]. Як бачимо, англійський елемент бере участь у творенні лише аналітичних дієслів, де він є носієм лексичного значення. Граматичне значення тут передається перським елементом. Англійська частина у свою чергу може бути представлена дієсловом, іменником, прікметником, прийменником, і навіть абревіатурою. Англійське дієслово застосовується у таких структурах найчастіше і повністю підпорядковується правилам функціонування аналітичних форм перських дієслів. Перський елемент вводить його до граматичної системи перського дієслова, надає значення відповідних граматичних категорій. Інші частини мови, якими представлено англійську складову, також не суперечать правилам перської граматики. Однак у наведених прикладах спостерігаємо донедавна небачену непослідовність щодо англійських слів: цілком невпорядковане написання лексеми великими чи малими літерами, або ж з великої літери. Це свідчить про стихійність і невпорядкованість вживання подібних англійських елементів, що само по собі руйнує систему перської мови.

Окремі дослідники вважають, що перенесення графічно неоформленої іншомовної лексики до мови з іншою писемністю не може вважатися запозиченням [4, с. 46]. У розглянутих прикладах при переході з англійської мовної системи до перської лексема повністю зберігає не тільки своє лексичне значення мови-донора, але і графічне оформлення. Оскільки, справді, це дещо більше, ніж просто запозичення, є сенс вважати ці випадки семантико-графічним цитуванням. На кожному перськомовному сайті комп'ютерної тематики такі приклади присутні, – що більше, можна вже говорити про певну систематичність вживання цих утворень. Але цілком очевидно, що є й інші шляхи передачі комп'ютерних понять у перській мові. Тому остаточна позиція щодо цієї проблеми може бути вироблена лише після аналізу всіх уживаних на практиці методів.

Найпростішим, на перший погляд, є метод транскрипції англійських лексем. Він орієнтовно поєдає друге місце після згаданого за частотою вживання в текстах перськомовного Інтернету. Транскрипція дає можливість уникнути проблеми фрагментованості перського тексту, яка виникає при використанні у ньому іншої графіки – тут це латинська, адаптована до правил англійської мови. У випадку з термінами-дієсловами транскрибується англійська лексема, яка несе у собі лексичне значення, і до неї додається перський елемент як допоміжний, що передає перські грама-

тичні значення відповідної частини мови. Звернімо увагу на актуальність такої процедури саме в аналітичних формах перського дієслова. На практиці це виглядає так: **فیلتر شدن** *filtr shodan*, **دانلод کردن** *danoüd kärden*, **کلік نمودن** *klik námudan* [3], **کدکت می شود** *ček námudan* [2], **تایپ کنید** *tayp konid* [15], **کانکت می شود** *kanekt mišávid* [9], **چت کرده بید** *čat kärde-yid* [6], **کپی کری** *kopi konid* [8], **رایت کنید** *rait konid* [7], **سرچ شده ست کنید** *serç şode* [12], **ست کنید** *set konid* [10]. Очевидно, що **فیلتر شدن** – це англійське дієслово *filter*, транскрибоване у формі **فیلتر**, в ролі іменної частини аналітичного дієслова з допоміжним **شدن**. Аналогично: **دانلод** – від англійського *download* + перський інфінітив **کردن**; **کلік نمودن** ; **کردن** – від англійського *click* + перський інфінітив **نمودن** ; **نمودن** – від англійського *check* + перський інфінітив **نحوه کنید** – **نحوه کنید** – від англійського *type* + третя особа множини наказового способу від перського **کردن** ; **کدکت می شود** – від англійського *connect* + третя особа множини теперішньо-майбутнього часу від перського **شدن**; **چت کرده بید** – від англійського *chat* + третя особа множини перфекту від перського **کپی کنید**; **کردن** – від англійського *sorcery* + третя особа множини наказового способу від перського **کردن** ; **رایت کنید** – від англійського *write* + третя особа множини наказового способу від перського **کردن** ; **رسارت کنید** – від англійського *restart* + третя особа множини наказового способу від перського **سرچ شده**; **کردن** – від англійського *search* + дієприкметник минулого часу від перського **شدن**; **ست کنید** – від англійського *set* + третя особа множини наказового способу від перського **کردن**.

При наймі з формальної точки зору такі „транскрибовані запозичення” починають виглядати як найбільш звичайний, аналітичний тип перських дієслів [2, с. 829-833]. Незважаючи на певні переваги і зручність у застосуванні наведеного методу переміщення англійського позначення відповідного комп’ютерного поняття у середовище перської мови, зустрічаємо приклади непослідовності. Наприклад, англійське *double click* у різних текстах передається двояко – **دابل کلیک کرده** *dabl klik kärde* [7] та **دابل کلیک کردن** *dabl klik kärde* [13]. Така неврегульованість і неузгодженість правил транскрибування свідчить, знову ж таки, про стихійність процесу, адже цілком очевидно, що такі варіанти написань, якими рясноють тексти сайтів цього типу, є просто солецизмами – індивідуальною „творчістю” їхніх авторів. Фактично, ми маємо унікальну нагоду спостерігати в дії та розвитку „орфографічну творчість мас” – у масштабах, які на порядок перевищують аналогічні прояви на сайтах, де пишуть латинкою або кирилицею. Звичайно, проблема інтеграції запозичень до перської норми при цьому залишається, хоча описаний спосіб перенесення англійського терміна-дієслова до системи перської мови принаймі сприяє однорідності тексту і залишає запозичені елементи до звичних перських дієслівних моделей.

Нерідко на перських сайтах такого типу трапляються і спроби перекладу англійських термінів-дієслів. Наприклад: **رساله کردن** – **فرستاده کردن** – **to send (message)** 'відслати (повідомлення)'; **تصویر کردن** – **تصویر شدن** – **تایپ کردن** – **تایپ شدن** – **to install** 'встановити, інсталювати'; аналогічно **متعلق شدن** – **to stand by**, **بریافت کردن** – **تایپ کردن** – **to receive (message)**, **متصل شدن** – **to connect**, **قطع کردن** – **تایپ کردن** – **to disconnect** [4], **باز کردن** – **باز نمودن**, **وصل شدن** – **وصل کردن** – **to open**, **بستن** – **بستن** – **to close**, **قفل کردن** – **باز نمودن**, **وصل شدن** – **to connect** [3], **lock**, **خستجو کردن** – **خستجو شدن** – **to enter** [14], **حستجو کردن** – **خستجو شدن** – **to hide** [7], **search کردن** – **جستجو کردن** – **to search** [12], **پاک کردن** – **ناصب کردن** – **to delete** [9], **وصل کردن** – **نصب کردن** – **to install** [1], **متعلق شدن** – **to be connected** [5], **نحوه کردن** – **تایپ کردن** – **to save** [8]. Очевидно, що до способу перекладу вдаються користувачі з більшою освітою та сильнішим відчуттям своєї мовної ідентичності. Оскільки граматичні значення категорій часу, способу й особи поданих дієслів не впливають на аналіз проблеми, усі приклади подано у формі інфінітива. З іншого боку, український переклад наведених термінів, який також офіційно не усталений, становить паралельну дослідну проблему і поки що не забезпечений офіційними лексикографічними джерела-

ми. Не підлягає сумніву, що перська мова цілком здатна забезпечити власними внутрішніми засобами такий переклад термінології. Звичайно, в цьому разі виникає подібна проблема перських синонімічних пар для позначення понять **متصل شدن** / **فرستاده کردن** / **رساله کردن**, **وصل شدن** / **وصل کردن**, а також синонімія допоміжних складових в аналітичних формах – **باز شدن** / **باز کردن** / **باز نمودن**. Появи термінологічних синонімів слід однозначно уникати. Винятком можуть бути ті з них, що містять синонімічні допоміжні елементи, які цілком тотожні за значенням, а відмінність у їхній зовнішній формі не так різко впадає в око. Тобто, в основі таких термінів у будь-якому разі залишається те саме слово, як-от **جستجو** у наведеному прикладі.

Оскільки поняття комп’ютерної сфери є новими для перської мови і проникають в її середовище лише тепер, то переклад термінів спричиняє зміни у семантичному полі перської лексеми, а саме, зумовлює її розширення. Таке розширення відбувається двома шляхами. По-перше, до спектра значення додається лише семантичний відтінок, який вказує на пов’язаність поняття з комп’ютерною сферою. Наприклад: **رساله کردن** / **فرستадه کردن** – **‘відслати (повідомлення)’**, **رساله کردن** / **رساله کردن** – **‘відслати (повідомлення)’**; так само **باز کردن** / **دریافت کردن** – **‘отримувати (повідомлення)’**; **باز کردن** / **باز کردن** – **‘відомлення’**. Тут базове семантичне навантаження кожної одиниці залишається без змін. По-друге, спектр семантичного значення лексеми може поповнюватися ще одним повноцінним значенням, як-от **تایپ شدن** – **‘встановлювати, інсталювати’**, **تایپ شدن** / **تایپ کردن** – **‘бути в режимі on-line’**; аналогічно **ناصب کردن** / **ناصب کردن**, **قطع کردن** / **قطع کردن**, **وصل شدن** / **وصل کردن**, **متعلق شدن** / **متعلق کردن**. У зв’язку з цим постає питання про появу нового значення чи омоніма, адже “термін, утворений з літературного слова, настільки переусвідомлюється, що сприймається вже як своєрідний омонім відносно свого джерела” [1, с. 108]. Відповідь на це можлива після аналізу кожної окремо взятої терміноодиниці.

Переклад є позитивним явищем у формуванні будь-якої термінології. Але водночас не можна забувати про світові процеси стандартизації. На нашу думку, формування перської комп’ютерної термінології повинно базуватися на принципах політики утилітаризму, яка сьогодні досягла панівних позицій у світовій інформаційній сфері. Інакше кажучи, слід перекладати ті одиниці, які придатні для такого перекладу і для яких фонд перської мови здатний забезпечити точний, лаконічний переклад. В тому ж разі, коли відображення певних понять засобами перської мови можливе лише на описовому рівні або іншим громіздким неточним шляхом, слід прийняти запозичену лексему, максимально адаптувавши її до правил і принципів перської мовної системи. Це яскраво демонструється прикладом комп’ютерної лексики **ویروسی شدن** 'заразитися вірусом', буквально 'вірусованим стати'. Слово **ویروس** *virus* 'вірус' уже давно проникло до перської мови, а тепер у поєднанні з прикметниковим суфіксом **شدن** / **شد** допоміжним дієсловом **شدن** / **شد** вдало передає реалію комп’ютерної сфери.

Окремим питанням є терміни-команди, що знаходяться у відповідних вікнах сторінок Інтернету і комп’ютерних програм. Тут не допускається громіздка форма, яка супроводжує будь-яке аналітичне дієслово. При створенні веб-сторінок чи програмного забезпечення перською, спостерігаємо спроби формування таких таблиць з перських лексем. Однак варто звернути увагу, що таку роботу виконують фахівці з комп’ютерного програмування, а не термінологи. Що більше, результати цієї роботи не узгоджуються між ними, тобто не набувають єдиної форми. Як наслідок, знову виникає синонімія. Реальну картину такого процесу можна побачити у чаті, спеціально присвяченому проблемам функціонування перської мови і графіки у комп’ютерних технологіях, розміщенному за адресою <http://lists.sharf.edu/~pipermail/>

persiancomputing/. У текстах Інтернету описом принципів роботи тієї чи іншої програми, також зустрічаємо вживання згаданих термінів-команд. Тут наявні певні особливості такого вживання. Якщо в тексті йдеться про програмне забезпечення, створене на основі перської мови, то й уся необхідна термінологія вживається перською, наприклад: نصب – Install, سوچ - Switch – Set [4], دانلود – Download [9], حذف – Hide [7]. Часто в таких випадках паралельно вжито і перські еквіваленти, і транслітеровані одиниці. Але всі вони зображені перською графікою, що сприяє принаймі граffічній однорідності цілого тексту. Якщо ж у тексті перською мовою описують принципи роботи з англомовною програмою, то всі необхідні терміни-команди доводиться вживати в англійському варіанті. Наприклад: ایجاد - create new public profile, ایندیکت - create/edit myprofile, بروزرسانی - refresh, پس از - finish editing [11], کیبل در قسمت SOS باین - "Boot Option" [14]. Вживання таких форм термінів має перевагу в тому, що значно спрощує подальшу роботу користувача з відповідним програмним забезпеченням, оскільки подано пояснення безпосередньо тих команд, з якими йому доведеться працювати. Очевидно, що користування такими текстами передбачає принаймі елементарне знання англійської мови. Але це не можна вважати недоліком опису, адже використання програми, про яку йдеться у тексті такого типу, взагалі неможливо без знання цієї мови.

Підсумовуюче сказане, можна виділити три шляхи (способи) засвоєння первинно англомовного предикативного поняття комп'ютерної сфери у текстах перською мовою: 1) поєднання „графічної цитати“ англійського термінадіеслова з перським елементом, внаслідок чого утворюється аналітична діеслівна форма, гібридна за вжитими графічними засобами; 2) транскрипція англійського діеслова, яке набуває при цьому функції іменної частини аналітичного діеслова, – у поєднанні з перським допоміжним діесловом; 3) переклад термінологічної одиниці, що супроводжується розширенням семантичного поля перської лексеми за допомогою нового значення або відтінку значення. Кожен з перелічених способів має свої переваги і недоліки. Велике значення має те, для якої текстової структури призначена дана термінологічна одиниця. Рівень комп'ютерних технологій в Ірані невпинно зростає. Іранські фахівці опрацьовують нове комп'ютерне забезпечення на основі перської мови, а також пристосовують англомовні програми до вживання іранського користувача. Як наслідок постає потреба у навчальних матеріалах, з яких пересічний користувач персональним комп'ютером міг би отримати інформацію про все необхідне для роботи програмного забезпечення. Переважна частина таких матеріалів розміщена у мережі Інтернет, що й робить їх об'єктом нашого дослідження. Саме ці тексти вимагають точної і зрозумілої термінології. На наш погляд, використання англо-перських піридів тут неприпустиме.

Звичайно, на перший погляд, вони спрощують для користувача встановлення аналогій з англійськими відповідниками. Проте метою укладання таких навчальних текстів-інструкцій є доступний і зрозумілий виклад принципів функціонування комп'ютерних технологій. Це досягається шляхом вживання відповідної лексики, зокрема термінології. Фрагментарне використання англійських і перських слів та виразів розосереджує увагу читача і невиліковано ускладнює навчання, перетворюючи його зміст на своєрідні „хімічні формули“. Для збереження мовного, а не „формульного“ характеру тексту краще вдаватися до перекладу, який у свою чергу мав би здійснюватися на основі конкретних, затверджених для всіх випадків правил. Слід нагадати, що теоретичні принципи підбору і затвердження перських еквівалентів для іншомовних термінів детально опрацьовані Академією мови і літератури Ірану [5, с. 18]. Натомість у практиці масового освоєння іранцями нових інформаційних можливостей сучасних електронних засобів ми зараз спостерігаємо рідкісне явище очевидного величного розриву між цією масовою мовою практикою й офіційно опрацьованою теорією.

Розглянуті у статті труднощі в адаптації перською мовою іншомовних для неї дієслівних комп'ютерних термінів і, зокрема, термінів-команд, дають змогу констатувати наявність тут ширшої і загальнішої проблеми. Практика роботи з комп'ютерними технологіями чи програмуванням щораз частіше ставить користувача перед необхідністю освоєння англійської мови. Власне, ступінь її практичного освоєння і визначає рівень труднощів при спілкуванні користувач-комп'ютер, а понадто – користувач-Інтернет.

1. Дякое А., Киях Т., Куделько З. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К., 2000. 2. Рубинчик Ю. А. Грамматический очерк персидского языка // Персидско-русский словарь: В 2 т. Т. 2. – М., 1985. 3. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. – М., 1989. 4. Ярнатовская В. Е., Шилова Г. С. Морфологическое оформление иноязычных терминов // Термины в языке и речи. Межвуз. сборник. – Горький, 1985. 5. Sahin Nā'mat Zade. Estedlāl dār važe gozini // тајтл-e-ye тақаъл-e-похозан hām andisi māsael-e važe gozini va estelāh-e ūnasi – Tehran, 1380.

- Джерела: 1. КН – <http://www.khaterreh.net>
 2. КНС – <http://www.khaterreh.net/science/computer.html>
 3. КНР – <http://www.khaterreh.net/projects.html>
 4. МА – <http://www.mashatan.com/persian/products/roya/>
 5. ВЕ – <http://www.webrah.com>
 6. YA1 – <http://www.yadmane.com/magazine/registry/1%20yahoomessenger.htm>
 7. YA24 – http://www.yadmane.com/magazine/24_registry.htm
 8. YA26 – http://www.yadmane.com/magazine/26_autorun.htm
 9. YAC – <http://www.yadmane.com/magazine/chand%20nokte.htm>
 10. YAE – http://www.yadmane.com/software/express_web_pictures_v1.htm
 11. YAM – <http://www.yadmane.com/magazine/magazine.htm>
 12. YAM12 – http://www.yadmane.com/magazine/mag_12.htm
 13. YAM16 – http://www.yadmane.com/magazine/mag_16.htm
 14. YAM17 – http://www.yadmane.com/magazine/mag_17.htm
 15. YAN – <http://www.yadmane.com/magazine/nokte.htm>

Надійшла до редакції 11.10.05

О. Хамрай, канд. філол. наук

АРАБСЬКІ СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ: ДИСТРИБУТИВНІ ГРУПИ ЧИ ТАКОСНОМІЧНІ КЛАСИ?

Розглядається можливість класифікації словотворчих моделей арабської мови на основі таксономічних ознак словоформ, утворених за допомогою цих моделей. Автор робить висновок, що названі ознаки після відповідного аналізу семантико-грамматичних особливостей їхньої реалізації в сучасній арабській мові дозволяють об'єднати відповідні словоформи в таксономічні класи, які корелюють із синкретичними групами лексики в минулому, утворення яких було обумовлене дією семантичних детермінант, характерних для дономінативних етапів мовного розвитку

The article covers the possibility of classifying word-producing models in the Arabic language on the basis of taxonomic features of word forms created with these models. The author comes to the conclusion that these features after the respective analysis of semantic and grammar specific features of their use in modern Arabic enable the researcher to unite the respective word forms into the taxonomic classes, which correlate with syncretic vocabulary groups of the past, the creation of which was stipulated by the activities of semantic determinates specific for non-accusative phases of the language evolution

Серед мов, в яких переривчасті морфеми відіграють велику роль в словозміні і словоутворенні, арабська літературна мова (АЛМ) має, поза жодним сумнівом, найбільш розвинену парадигму словотворчих моделей.

Деякі з них, такі, як *taf'alun*, *mif'ālun*, *fi'ālatun* тощо тісно пов'язані з семантикою утворених за їхньою допомогою словоформ, інші здаються абсолютно семантично немотивованими. З іншого боку, очевидно, що

словотворчі моделі тут утворюють парадигми, які реалізують певну ієрархію значень. Найбільш показовою групою моделей субстантивів в цьому відношенні є, на наш погляд, моделі ламаної множини. Перше, що звертає на себе увагу, це майже повна відсутність експліцитної семантичної мотивації у виборі моделі ламаної множини, яка спостерігається в АЛМ. Виходячи з того, що моделі ламаної множини не несуть в собі ніяких спеціальних показчиків множинності, а також з того, що ламана множина може вживатися для позначення необчислюваної кількості однотипних предметів в опозиції до правильної множини від імені одиничності, яка вживається для позначення певної кількості однотипних предметів, можна припустити, що ламана множина за походженням є іменем збірним [2, с.286]. Реалізація цієї моделі множини з використанням форм внутрішнього утворення може свідчити про певну "незалежність" форм множини і одинини. Дійсно, не існує яких-небудь універсальних алгоритмів утворення форм ламаної множини від одинини або навіть стійкої кореляції між цими формами, крім, хіба що, окремих випадків, які не утворюють достатньо розвиненої системи в межах арабської мови (наприклад, *af'alū->fu'lūn*). Логічно припустити, що словоформи, які в АЛМ виконують функції ламаної множини, раніше мали значно ширшу сферу використання. Як свідчить семантика більшості згаданих словоформ, вони генетично пов'язані з моделями, за якими утворюються субстантиви із значенням збірності. Припустивши, що граматична система мов-предків арабської мови на певному, на нашу думку, досить тривалому етапі свого існування, була підпорядкована основній семантичній детермінанті активного ладу, варто очікувати витоки дистрибуції за ознакою збірності саме в мовах активної типології.

Дійсно, окрім моделі для утворення субстантивів із значенням збірності з'являються в мовах органічно-активного ладу, що обумовлено їхньою ведучою семантичною детермінантою: "прямим результатом принципу утворення збірних імен, який функціонує в мовах активного ладу, є ... різноманітність способів утворення множини, які часто зустрічається в згаданих мовах" [4, с.242]. Разом з тим, ці форми мають тенденцію до використання для позначення множини переважно неістот, або істот другорядних. Це можна пояснити тим, що коли "в мові існує протиставлення осібного (активного) та неосібного (пасивного) класів імен, то форми множини можуть мати лише імена активного класу" [4, с.157]. Так, наприклад, в уральських мовах суфікси, що передають різні відтінки багаторазової та миттєвої дії, походять від суфіксів збірної множинності, кількість яких значно скоротилася через те, що деякі такі суфікси в цілій низці мов перетворилися на показчики абстрактної множинності [4, с.260].

З іншого боку, можна припустити, що та чи інша модель виникла за умов широкого вживання класів субстантивів ще до того, як вони були перегруповані на активні та інактивні іменні класи, а звідси вже зробити певні висновки щодо особливостей функціонування конкретної моделі словотворення. В свою чергу, саме в мовах органічно-активного ладу збірні імена утворюють найбільш логічно мотивовану систему, але, разом з тим, варто зауважити, що граматично марковані і семантично мотивовані класи субстантивів, притаманні органічно-активним мовам, дісталися останнім, як цілком логічно можна припустити, від попередніх етапів розвитку граматичної системи, коли діяли менш універсальні і значно конкретніші семантичні детермінанти, ніж активність/інактивність, що призвело до утворення іменних класів, які могли спочатку і не мати жодних універсаль-

них маркерів, а розрізнялись одне від одного лише складом кореня або його формантів. До описаного стану граматичної системи найближчими є мови з розвиненою системою іменних класів, такі, як, наприклад, мови банту, фула, суахілі. Фактично, будь-яка мова, в якій наявні такі категорії, як рід або осібність, так чи інакше несе в собі сліди процесу класифікації субстантивів, який відбувся в результаті "вторгнення речей" [8, с.442].

Природно, що АЛМ, будучи номінативною мовою з розвиненою граматичною системою, налаштованою на передання суб'єктно-об'єктних взаємин, виробила стандартні для таких мов універсальні маркери множинності субстантивів у вигляді відповідних суфіксів. Але залишки попередніх парадигм могли існувати паралельно з новими структурами, призводячи до утворення конструкцій, наявність яких в мові не обумовлюється теперішнім станом її граматичної системи. До таких парадигм минулого сміливо можна віднести форми ламаної множини, які увібрали в себе, як ми спробуємо показати нижче, засоби позначення множинності, різні не тільки за формою, але і за походженням. Тому в пошуках семантичної мотивованості вживання колишніх (а в певних випадках, і сучасних), збірних імен, варто, на нашу думку, звернутися до матеріалу інших мов, які зберігають і досі розвинену систему іменних класів, подібну до якої, ймовірно, мали їхні спільні з семітськими мови-предки. Але перед тим, як розглянути іменні класи в різних мовах, варто зупинитися на принципах віднесення субстантивів до тих чи інших класифікаційних груп. Природно, що там, де іменні класи є семантично мотивованими, вони абсолютно закономірно розподіляються на дистрибутивні класи за формальними ознаками, зберігаючи, тим не менше, семантичний зв'язок із знаменними словами, від яких утворилися відповідні форманти: наприклад, в мові басіла димінтиви утворюються на основі класу GIІ за допомогою суфікса -rī (результат часткової граматикализації кореня -rī – дитина), наприклад, *u-lo* – мотузка, -> *gi-lo-rī* – шнур, *a-?oro* – місяць, -> *gi-?oro-rī* – зірка [1, с.14]. Але там, де через послаблення семантичних детермінант, під дією яких утворився той чи інший іменний клас, відповідні форманти граматикализуються настільки, що вже не доводиться говорити про їхню власну семантику у відриві від словоформ, до складу яких вони входять, доцільніше говорити не про дистрибуцію, яка за визначенням повинна обмежувати елементи різних груп одне від одного, а про об'єднання субстантивів у відповідні класи на основі притаманних їм властивостей за відомим з теорії нечітких множин принципом зваженої приналежності, згідно якого деякий елемент може належати під множині більшою чи меншою мірою [6, с.14] Коффман 9, що дозволяє визначати динамічні класи в залежності від того, які властивості субстантивів є виразальними в кожному з випадків. З цією метою можна виділити в складі груп відповідних словоформ такі параметри: -таксономічний клас (TaKl) – характеристики імен, що можуть заповнювати валентності відповідного дієслова, такі, як, наприклад, особа, речовина, дія, маса, матеріальний предмет, істота, природна сила, подія тощо [7, с.53, 81]; -семантична роль (CP), наприклад, агенс, засіб, тема, місце вихідна точка, кінцева точка, інструмент, адресат, експерієнт; -таксономічна категорія (TK) дієслова як параметр лексичного значення, який впливає на його керування субстантивами: дія, діяльність, процес, стан, подія, тенденція, властивість тощо [7, с.33]. -тематичні класи (TKl) дієслова, які можна вважати формальними аналогами семантичного поля. Серед них можна виділити, наприклад, такі: буттєві, фазові, дієслова володіння, фізичного впливу,

руху, пересування об'єкта, набуття положення, створення, в т. ч. створення образу, компенсуючої дії, мовлення та передання повідомлення, сприйняття, відчуття, прийняття рішення, ментальні дієслова, дієслова звуку, каузациї, набуття якості. Строго кажучи, саме поняття ТКл має відношення скоріше до об'єднання дієслів до семантично релевантних груп, ніж до їх "розділіття" на класи [7, с.42].

Ще одне важливе поняття, яке дозволяє точніше визначити ТаКл - це поняття стрійового компонента (СК). Останні можуть мінятися в складі значення слова, не змінюючи його приналежності до ТаКл. На думку О. Падучевої для того, щоб виявити приналежність слова до ТаКл треба його "очистити" від СК. Вона наводить такі продуктивні СК: каузация, інтонаційність, заперечення, оцінка, граничність, узуальності, ітерація, надтривалість часового проміжку, вдача (дії в умовах недостатності ресурсів), модальність, "знання", "очікування" [7, с.47]. Для доповнення формальних характеристик дієслова варто згадати також такий параметр, як синтаксична позиція (СП). О. Падучева зазначає, що "слову в словнику відповідає кілька лексем. Дієслово, будучи вживане в висловлюванні, описує деяку ситуацію. Тим самим мовець ... концептуалізує певний фрагмент позамовної дійсності, зіставляючи з ним дещо, що можна назвати "концептом ситуації", і в цей концепт включає певний набір учасників" [7, с.52]. Для ілюстрації семантичної обумовленості словоформ в АЛМ за допомогою запропонованих критеріїв через причини, про які йшлося вище, нам вважається за доцільне обрати моделі ламаної множини, які, будучи в сучасній АЛМ майже позбавленими експліцитної семантичної мотивованості, можна співвіднести з семантично обумовленими іменними класами деяких інших мов. В типологічному відношенні найближчою до арабської з мов, в яких зберігається розгалужена система іменних класів є мова фула. Тут цікавим є те, що поряд з характерними для подібних мов класними маркерами, які націлені на дистрибуцію субстантивів за конкретними характеризуючими ознаками, існують більш універсальні маркери, які слугують для розподілу субстантивів на осіб та неосіб і на великі та малі предмети [2, с.119]. Досить часто, навіть якщо в мові існують подібні універсальні заходи, поряд з ними можна спостерігати форми, які семантично експліцитно не пов'язані з позначуваними субстантивними групами. Так, наприклад, в мовах банту, „якщо граматично більш значущим вважається клас, ... а не рід, це залишає враження, нібито парність сингулярних та плюральних форм імені є деякою мірою випадковою" [1, с.12]. Це можна пояснити, з одного боку, тим, що в таких мовах дистрибуція за класами здійснюється на підставі наявності в складі словоформ конкретних формантів, які, можливо, не втратили зв'язків із самостійними знаменними словами, від яких вони походять, а, з іншого боку, тим, що тут ще не склалося домінуючих семантичних детермінант, які б обумовили виникнення більш універсальних маркерів. Однак, навіть за таких умов серед цілком конкретних класів рано чи пізно, за рахунок протиставлення позначуваних характеристик виділяються бінарні дистрибутивні групи, які, власне, і стають базовими для подальшого абстрагування значень відповідних словоформ. Далі, крім іменних класів-парадигм бінарного типу можуть зустрічатися також парадигми тернарного типу, де наявна ще й нейтральна форма, якій в окремих випадках можна приписувати збірне значення [1, с.16-17]. Саме цим можна пояснити те, що в мовах з іменними класами класифікативні показники обслуговують категорії числа, яка входить в іменну групу як його основний

граматичний зміст. При цьому передання числа регулюється двома принципами: ізоморфізму та полярності.

Принцип ізоморфізму передбачає розбіжність показчиків однини та множини по всій системі, тобто кожному класу відповідає пара сингулярного та плюрального показників, однак повний ізоморфізм, як правило, порушується кореляційним перекосом, тобто здатністю одного класу корелювати з двома чи більшою кількістю плюральних та навпаки, а принцип полярності проявляється в системах з невеликою кількістю класів і полягає у здатності одного й того ж показчика виступати в протилежних граматичних функціях – сингулярній та плюральній [1, с.17].

Функціонування та зміна домінуючих семантичних детермінант, що відбувається в мовах зазначеного ладу згідно до наведених принципів і є тим процесом, одним із наслідків якого можна вважати виникнення граматичних категорій роду і числа. Так, зникнення узгоджувальних класів в міжентнічних мовах банту іноді компенсується за рахунок виникнення дериваційних маркерів відповідних граматичних категорій. А з іншого боку втрата синтагматичних властивостей тим чи іншим маркером класу або його заміна відповідним дериваційним суфіксом призводить до перетворення словозмінних категорій в словотворчі [9, с.163]. Наступним наслідком зазначених процесів є виникнення спеціальних маркерів, які при подальшому розвитку граматичної системи мови перетворюються на показчики множини, хоча нерідко і є різними для різних родів субстантивів, як це і сталося, власне, в арабській мові. Але, як бачимо, окрім субстантивів через причини, вивченя яких, на нашу думку, становить предмет окремого дослідження, не приймають таких маркерів, а використовують для позначення множини наявні словоформи відповідної семантики. Так, в мовах банту зміна граматичної семантики узгоджувальних класів в сфері кореляції іменників за ознакою числа йде в напрямку стандартизації категорії множини від зв'язаної та регулярно парної класів одніна-множина до того, що який-небудь клас множини стає корелятом за цією ознакою для цілої низки класів однини (від 2 до 6) [9, с.164]. Варто зауважити, що подібна ситуація є характерною не тільки для африканських мов, але й для представників інших мовних груп. Так, в дагестанських мовах, на думку А. Кібріка, опозиція одніна/множина склалася як результат переінтерпретації системи протиставлень класів імен. Множина виникла, принаймні в деяких іменних класах, як дериваційна категорія, чутлива до семантичних властивостей кореневих значень слів [5, с.265].

Таким чином, можна зробити припущення про універсальний характер механізмів розподілу субстантивів за ознакою одиничність/множинність, яка, втім, може бути реалізована різними шляхами. Варто очікувати, що в мовах з розвиненими класними парадигмами пари субстантивів, протиставлені за згаданою характеристикою, будуть утворені насамперед за семантичними ознаками, і однокореневі слова можуть потрапити до таких пар хіба що випадково. В таких умовах супплетивізм основ однини та множини є загальновживаною нормою. Інша ситуація складається з виникненням універсальних формантів для позначення властивостей, які можуть бути притаманні різним субстантивам, як, наприклад, це має місце у вищезгаданій мові басіла із димінтивним суфіксом. Тут вже семантика кореня поступово втрачає набуту ним граматичну функцію, а остання переходить до універсального формantu, що зрештою і призводить до виникнення специфічних граматичних ознак числа, які все менше семантично пов'язані з коренем і класними маркерами і згодом повинні його втратити остаточно.

Ще однією особливістю, яка має, ймовірно, універсальний характер, є наявність специфічних класів, які не пристають участі в згаданих опозиціях. Так, незважаючи на те, що в усіх мовах з іменними класами основну масу складають сингулярно-плуральні класи-парадигми, але є і класи, позбавлені внутрішньої парадигматики, які позначають, як можна очікувати, абстрактні поняття, рідини, сипучі матерії тощо [1, с.16]. Виявляється також кореляція між семантикою подібних класів та їхніми кількісними характеристиками – наприклад, односкладові іменні групи є характерними для назв мас і рідин, абстрактних імен та ін. [1, с.12]. Можна припустити, що така семантично обумовлена кореляція налаштувалася відбиток і на вибір моделі утворення слів відповідної семантики в багатьох мовах. Втім, виглядає очевидним, що афразійські мови несуть в собі сліди функціонування багатьох з вищезгаданих явищ, при цьому важко відстежити походження кожного із цих впливів, можна говорити, на нашу думку, лише про імплікативну кореляцію наслідків різних засобів класної дистрибуції. Слід також зазначити, що в межах однієї мови можуть співіснувати кілька подібних моделей. Так, наприклад, в згадуваній мові фула поділ на класи може здійснюватися за допомогою суфіксів, але існує також і поділ на класи, які позначаються за допомогою початкових приголосників і мають більш абстрактний і універсальний характер [2, с.38]. Отже, утворення моделей ламаної множини треба розглядати в контексті загальних процесів словоутворення. До специфічних особливостей афразійських мов треба віднести той факт, що форми ламаної множини в афразійських мовах неоднорідні за своїм походженням. Саме "ламана" форма пояснюється "...широкою розповсюдженістю внутрішньої флексії в цих мовах, однак конкретні шляхи утворення цієї форми були різними, найчастіше за все відбувалася інфіксація найбільш поширеної зовнішньої флексії множини *a*" [3, с.38]. Разом з тим, "широке вживання внутрішньої флексії як прийому словоутворення ... привело до виникнення цілої низки моделей зі значенням колективності, узагальнення, збірності та ін., семантично паралельних давнішим моделям іменників зі значенням одиничності. Саме ці пари, особливо в арабській мові використовувалися для позначення однини і множини, і вторинні моделі оголосування в кінцевому рахунку майже повністю витіснили в іменниках споконвічні форми морфологічного передання множини" [3, с.38]. Варто також додати, що неможливо встановити не тільки афразійських, але і загальносемітських моделей ламаної множини. Можливо, вони утворилися через подібні причини, але в різних мовах по різному, і в різний, але завжди досить пізній час [3]. Перед тим, як перейти до ілюстрації вищесказаного на матеріалі АЛМ варто також зазначити, що голосні, які беруть участь у формуванні моделей арабської ламаної множини не можна вважати флексіями в традиційному формозмінному значенні цього терміна²⁵. Отже, вони є формоутворюючими афіксами, хоча і досить специфічними, тому їх доцільно, на нашу думку, вважати морфологічно рівнозначними іншим морфемам зазначеного типу. Однак, на відміну від суфіксів множини, які можна вважати в АЛМ морфемами, спеціалізованими на переданні ідеї множинності як на граматичному, так і на семантичному рівні, моделі ламаної множини охоплюють значно ширше коло явищ і розглядають їх варто в контексті словоутворення, а не тільки словозміни, в зв'язку з іншими словотворчими моделями, а опозицію одиничність/множинність, яка в АЛМ зараз є основною, хоча і не єдиною, для даних моделей, лише окремою характеристикою семантики їхнього використання, принаймні в діахронії.

Запропоноване нами об'єднання словотворчих моделей за таксономічними ознаками дозволяє виділити певну частину з них в семантично обумовлені групи, при чому часто ця семантика містить сліди впливу семантичних детермінант, які були визначальними на попередніх етапах мовного розвитку. Наприклад, в межах моделі *fu'ālun* об'єднуються субстантиви, які інтуїтивно можна віднести до кількох підгруп: طَرَابٌ – ворона (-и), طَبَّابٌ – мухи – "докучливі істоти", طَبَّابٌ – серцевий біль, طَبَّاحٌ – головний біль – "неприємні відчуття", طَحَّالٌ – мідь, طَحَّاحٌ – скло, طَرَابٌ – земля – "матеріал". Зрозуміло, що в сучасній АЛМ таке об'єднання не можна вважати семантично мотивованим. Але якщо припустити, що воно виникло в умовах домінування семантично детермінованої опозиції "живе/неживе" або "органічне/неорганічне", стає очевидним, що за даною моделлю будуть побудовані субстантиви, які позначають абстрактні або необчислювані предмети чи явища, що мають відношення до невідчужуваної приналежності. Якщо заполучити до даного переліку іменники на зразок طَلَمٌ – хлопець, можна побачити, що дана модель об'єднує кілька сучасних ТаКл, а саме хвороба, речовина, живе(істота), а на рівні домінуючої семантичної детермінанти органічно-ативного ладу можна виділити один синкретичний ТаКл – щось на зразок "другорядне, неприємне або нерозумне органічне чи суттєве неорганічне". Логічно припустити, що ТК і ТаКл в умовах домінування зазначененої детермінанти теж будуть виглядати по-іншому: наприклад, навряд чи тут варто очікувати наявності окремої ТК діяльність, протиставленої ТК дія, скоріше ТК дія буде об'єднувати ТК ненавмисна дія і навмисна дія, а остання вже буде включати в себе ідею ТК діяльність, яка може розвинутися в окрему категорію при номінативізації граматичного ладу мови. Однак такий сценарій є, безперечно, дуже схематичним і тому не може претендувати на роль робочої моделі для опису реальної кореляції між кореневим складом та типами словотворчих моделей в АЛМ. Наприклад, такі різні за своїм використанням моделі як *fa'ālun*, *fa'ālatun*, *fi'ālatun*, а також *fi'ālun*, *fā'ilun*, *fā'ilatun*, *fu'alā'u* та *fu'ālun* мають відношення до синкретичної ТК дія: طَسْلَار – тесляр, طَحَّاحٌ – мореплавець – фахівці, طَلَّا – автомобіль, طَنَّقٌ – танк – "інтенсивно працюючі пристрої", طَنَّلٌ – теслярство, طَحَّاحٌ – мореплавство – "професія, рід заняття", طَلَّقٌ – написання – "процес", طَفَّلٌ – письменник, طَلَّلٌ – студент, طَلَّابٌ – студенти, طَلَّقٌ – письменники – "об'єкти або особи, що виконують однотипні дії".

Інша група семантично мотивованих словотворчих моделей – *taf'alun*, *taf'alatun*, *taf'ilun*, *taf'ālun* та *taf'ālatun*. Перші дві навіть мають окрему назву в традиційній арабській граматиці – "ім'я місця численності". Дійсно, більшість іменників, утворених за цими моделями, позначає предмети чи поняття, пов'язані з вмістом того, що позначається коренем слова: بُوْرَى – бюро (місце, де багато пишуть), بُرَىءَى – принцип (те, з чого починається). Друга модель має подібне значення, але містить скоріше предмети, ніж дії: مَكَانَةٌ – бібліотека (місце, де багато книжок), що можна пояснити, на нашу думку, тим, що жіночий рід номінативних мов співвідноситься з інактивним класом мов активного ладу [4, с. 262], через що "вміст" утвореної за моделлю жіночого роду словоформи тяжіє до предметів, які безпосередньо не виконують дії. Цікаво, що навіть в межах "інструментальних" термінів за допомогою третьої та четвертої моделей частіше утворюються імена інструментів, а за допомогою другої та п'ятої – приладдя: مَرْقَى – піч, مَكَافَى – ключ, مَنْجَلَةٌ – лещата, مَدَارَةٌ – сіялка. Тим не менше, за кожною з вищезгаданих моделей в АЛМ не закріплено якої-небудь окремої ТК і в межах одного ТаКл можуть об'єднуватися слова, утворені за різними моделями: مَلَحَّةٌ بَحْرَةٌ – діяльність, مَعَاتِحٌ زَرَدَيَّةٌ –

رسالة، كتب – ملحة، نجارة – زرديه، مفاجع – інструмент, قلب – пристрій тощо. Але якщо розглянути подібні словоформи разом з ламаною множиною в контексті притаманних ім СР і СП, а також ТК і ТКл однокореневих з ними та керуючих дієслів, можна побачити іншу, хоча і доволі розмиту, картину семантичної мотивованості вживання відповідних моделей, підпорядкованої іншим семантичним детермінантам, які були домінуючими на попередніх етапах мовного розвитку, наприклад: Активне (першорядне) живе – *fā'ilūn*, *fa'ālūn*, Активне (першорядне) неживе – *fa'ālatūn*, *fā'ilatūn*, *taf'alūn*, *fa'iliyatūn*, Інактивне (другорядне) живе – *fu'ālūn*, *fu'ālūn*, *fa'alatūn* *fu'ālā'u*, Інактивне (другорядне) неживе – *fi'ālūn*, *fi'ālatūn*, *fa'lātūn*.

Як бачимо, в сучасній АМ важко, якщо не неможливо, співіднести семантику словоформ, утворених за допомогою вказаних моделей, з наведеними семантичними детермінантами, але, натомість, деякі з цих моделей утворюють певною мірою регулярні опозиції, що набули, в результаті зміни домінуючої семантичної детермінанти, нового граматичного значення. Найбільш важливим та помітним з граматичної точки зору тут є протиставлення моделей для позначення однини та множини, при цьому, як ми могли побачити вище, переважна більшість словотворчих моделей сама по собі не несе ніяких ознак числа, а сама функція позначення однини або множини обумовлюється в переважній кількості випадків семантикою кореня та узусом. Крім того, жодна з наведених моделей, крім, хіба що *af'alu* та *fu'ilūn*, не дозволяє об'єднати словоформи, утворені за цими моделями, в семантично або граматично мотиво-

вані групи шляхом простої дистрибуції. Разом з цим виділення серед названих типів субстантивів лексем, об'єднаних в ТаКл, виникнення яких відбулося під впливом інших, не суб'єктно-об'єктних семантических детермінант, дозволяє зрозуміти характер мотивації використання цих моделей для оформлення різних граматичних категорій, зокрема, категорії числа, в АЛМ.

Сказане вище дозволяє зробити висновок, що в основі функціонування словотворчих моделей в арабській мові лежить дистрибуція лексем за різноманітними ознаками, які склалися під впливом дії різних семантических детермінант, отже формальний розподіл цих форм на дистрибутивні групи не дає можливості включити їх до словозмінної парадигми. Натомість об'єднання зазначених форм разом з іншими словотворчими моделями на підставі таксономічних ознак дає можливість окреслити наскрізні лексико-граматичні парадигми, які мають евристичну потужність, необхідну для комплексного дослідження граматичної системи арабської мови.

1. Виноградов В. А. Класс, число и другие категории // Основы африканского языкознания. Именные категории. – М., 1997; 2. Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – М., 1996; 3. Дяконов И. М. Афразийские языки. // Языки Азии и Африки. Т.4. Кн.1. Семитские языки. – М., 1991; 4. Климов Г. А. Типология языков активного строя. – М., 1977; 5. Кабрик А. Е. Константы и переменные языка. – С.-Пб., 2003; 6. Коффман А. Введение в теорию нечетких множеств. – М., 1982; 7. Ладучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. – М., 2004; 8. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. – М., 1974. – С. 442; 9. Охотина Н. В. Согласовательные классы в восточных и южных языках бantu. – М., 1985; 10. Храховский В. С. Некоторые понятия арабской морфологии и их интерпретация // Теория языкознания, русистика, арабистика. – С.-Пб., 1999.

Надійшла до редакції 05.10.05

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

О.В. Дебейко, ст. викл., Л.С. Аністратенко, студ.

ОБРАЗИ-СИМВОЛИ ЯК КРЕАТИВНІ ЧИННИКИ АСОЦІАТИВНОГО РЯДУ ТА СЮЖЕТНОЇ ЛІНІЇ У ТВОРАХ ЯСУНАРІ КАВАБАТА

Розглядається структура сюжетів творів Ясунарі Кавабата, зокрема наведено нові аргументи на підтвердження використання письменником методу „асоціативного за'язку”; а також визначено типи та функції сюжетів

The work is a consideration of a structure of works by Yasunari Kawabata, and in particular there have been provided some new arguments proving usage by the writer of the method of an associative connection; there have also been defined the types and functions of the plots

Складність розуміння європейцями творчості Ясунарі Кавабата, яка є виразником специфічної японської ментальності, зумовлює необхідність пошуків нових підходів до вивчення його творчості. Специфіка творчості Я. Кавабата має генетичний зв'язок з творами класичної японської літератури. Твердження про сконцентрованість японської душі в творчості Ясунарі Кавабата знайшла своє відображення і в його промові під час отримання Нобелівської премії, яка була присуджена йому за "за найкраще вираження суті японського образу мислення". У цьому сенсі літературознавчі проблеми художньої манери письменника, його світоглядних зasad тощо дотичні до дослідження з металінгвістики. Як свідчать останні роботи з мовної картини світу, когнітивні аспекти мовних знаків в їхніх різновидах літературної творчості виражаються, зокрема, і в структурній побудові текстів [6, 27, 29, 30]. Безпосередній стосунок дослідження структури художнього твору, на нашу думку, має й до текстової лінгвістики [див., наприклад, 13, 14, 15, 21, 33, 38], текстової стилістики [8, 9, 10] тощо. Цей зв'язок є додатковим аргументом доцільності розгляду у пропонованій розвідці структури й елементів внутрішньої форми твору, які дають розуміння специфіки образів, побудови сюжетів тощо.

В європейському та світовому літературознавстві є немалій досвід вивчення жанрових особливостей, системи образів тощо у творчості Ясунарі Кавабата. Проте стосовно елементів змістової організації, елементів внутрішньої та зовнішньої форми творів Я. Кавабата серед європейських вчених немає єдиної думки, тому ми спробували вирішити цю проблему, застосувавши методологію українських літературознавців О. Галича, В. Назарця та Є. Васильєва, сформульованого у підручнику "Теорія літератури" [3], вважаючи його найбільш релевантним для дослідження зазначених вище аспектів. Автори підручника зазначають, що внутрішня форма художнього твору – це той його рівень, який вбирає в себе сукупність засобів предметного зображення у творі, на відміну від рівня словесного зображення (сукупності словесних прийомів) та структурно-організуючого рівня – композиції, що зв'язує в єдине цілісне зображення усі рівні форми твору та їхні окремі компоненти. У художньому творі цей рівень форми постає у вигляді динамічної картини зображеного життя, даної з усіма її індивідуальними подобицями – образами твору, що, розгортаючись у ньому, певним чином між собою взаємодіють. З огляду на це існує двокомпонентна структура внутрішньої форми твору, до якої автори підручника включають систему образів (персо-

наж, оповідач, розповідач, ліричний герой, образи автора та читача, пейзаж, інтер'єр), які ми плануємо розглянути у подальших роботах, та сюжет, на досліджені внутрішньої організації якого ми й зупинимося у нашій розвідці. Зазначимо, що розгляд сюжетів, зокрема, побудованих за методом асоціативного зв'язку, неможливий без вивчення й образів-символів, оскільки вони є складовою частиною сюжетної лінії. Тут ще можна згадати відоме твердження про синкретичність японської літератури у всіх її іпостасях, зокрема в неможливості логічного розмежування літературознавчих понять, притаманних європейському, логічному, інтелектуальному мисленню на відміну від східного інтуїтивного. Ми обрали великі за обсягом твори (повість "Країна снігу", роман "Стогн гори" та "Давня столиця"), оскільки в них детальніше можна простежити особливості їхньої структури та внутрішньої організації.

Серед дослідників лишається невирішеним питання про сюжетну побудову творів Ясунарі Кавабата. І. Дзюб вказує на наявність кульмінації та розв'язки в повісті "Країна снігу" [17, с. 258]. Інша дослідниця Кім Рехо вважає, що Я. Кавабата користується методом "потоку свідомості" в оповіданні „Кристалева фантазія", який запозичив у Джойса [20, с. 6]. Проте М. Герасимова заперечує ці дві гіпотези, говорячи, що у всіх творах Ясунарі Кавабата відсутні чітко фіксовані зав'язка, кульмінація та розв'язка [4, с. 158], а також наголошує на тому, що Я. Кавабата не використовував метод "потоку свідомості" [4, с. 137]. Як помітила М. Герасимова, і сам Ясунарі Кавабата заперечував використання методу "потоку свідомості", тобто незв'язного непослідовного потоку думки, вважаючи його наслідком хворобливого погляду на світ та життя [4, с. 137]. Натомість дослідниця пропонує свою теорію побудови сюжетів Я. Кавабата, за якою в основі сюжетної лінії лежить "асоціативний зв'язок". Такий принцип побудови твору виключає чітку структуру і справляє враження незавершеності, сприяє виникненню у читача власних асоціацій [4, с. 138]. Асоціативність як художній прийом поглиблює підтекст і надає творам Я. Кавабата додаткової чарівності [4, с. 111]. Такий метод використовувався ще в хейанській літературі, де словесний потік ніс співця від асоціації до асоціації, унаслідок чого поступово складалися асоціативні кліше, розраховані на відповідну реакцію слухача [35, с. 9]. Виникав ланцюг асоціацій, який завершувався в кожного читача по-різному в залежності від характеру, життєвого досвіду, уяви тощо [7, с. 77]. Японський читач, якому зрозумілі всі ці асоціації, не лише уловлює думку, не висловлену автором словами, але й отримує від цих натяків естетичне задоволення [4, с. 111]. Точку зору про асоціативні зв'язки підтримує і Н. Чегодар [31, с. 158]. Інша відома дослідниця Т. Григорьєва не дає конкретної назви структури творів Ясунарі Кавабата, проте характеризує її як таку, що дозволяє відчувати неповторність кожної міті, кожної сцени, ніяк між собою не пов'язаних [19, с. 12].

Як відомо, Я. Кавабата належав до групи неосенсуалістів, в основі творчого методу яких лежав добре відомий на Далекому Сході прийом асоціацій за контрастом, який давно використовувався в японській поезії й живописі. На відміну від Йокоміцу Ріті, голови неосенсуалістів, Я. Кавабата завжди підкреслював нероздільний зв'язок своєї творчості з національною художньою культурою, з класичним японським уявленням про красу [22, с. 30].

М. Герасимова наводить деякі приклади використання Ясунарі Кавабата методу асоціативного зв'язку: дослідниця порівнює образ Чумацького шляху з повісті „Країна снігу" зі святом Танабата як символом розлуки [4, с.

113], чайну церемонію з повісті „Тисяча журавлів" з гармонією, чистотою та вишуканою простотою [4, с. 105].

Проте не варто вважати, що всі образи-символи в творах Ясунарі Кавабата давно знайдені і дослідженні. Крім того, трапляються сумнівні варіанти інтерпретації образів, та, як наслідок, асоціативних рядів, пов'язаних з цими образами. Наприклад, у книзі М. Герасимової "Бытие красоты" читаємо: "Сімамура, перебуваючи в домі, де жила Комако, порівнює її кімнату з норою борсука" [3, с. 117]. Переклад М. Герасимової є недосить адекватним, оскільки дослідниця перекладає складові морфеми слова 狐狸 як самостійні лексеми, до того ж беручи за основу не всю лексему 狐狸, а лише морфему 狐, тобто ототожнюючи поняття казкового перевертня взагалі лише з борсуком, який в японській літературі і фольклорі мав здатність перетворюватися на предмет, проте часто через власну необачність потрапляє і в комічні ситуації. В японському ж тексті повісті Я. Кавабата "Країна снігу" бачимо: 「襪はみな明け放して、家の古道具などをあちらの部屋に積み重ね、煤けた障子のなかに駒子の寝床を一つ小さく敷き。壁に座敷着のかかっているのなかなどは、狐狸の棲家のようであった。」 [36, С.64]. Інші вчені для відтворення цього виразу в рідній мові перекладають вже іншу морфему 狐. Наприклад, І. Дзюб переклав це речення так: "Старі меблі й домашнє начиння в кутку, розсунуті фусума між кімнатами, вузенька постіль під закіптявлою стіною і вечірнє кімоно на гачку – усе це разом здалося токійцеві Сімамура лігвом лисиці-чародійки" [16, с.109]. У перекладі Кім Рехо читаємо: "Загроможденные всякой рухлядью комнаты с раздвинутыми между ними закопченными сёдзи, узенькой постелью и висевшем на гвоздике вечернем кимоно производили впечатление логова сказочной лисы-колдуны" [20, С.265]. На відміну від борсука лисиця (найчастіше білої масті) завжди була хитрою та спрітною, тобто асоціативний ряд зі стрижневим словом "лісиця" відрізняється від такого із ключовим словом "борсук". Беручи до уваги, що в оригіналі твору "Країна снігу" Я. Кавабата використав цілісне двоморфемне слово 狐狸, можна вважати, що автор намагався викликати у читача асоціації з казковою істотою, перевертнем взагалі, а не з конкретними фольклорними образами лісиці чи борсука. У поморфемному ж перекладі іншими мовами окремі, по лінії борсука чи лісиці, асоціативні ряди ще більше спотворені іншими конотаціями та асоціаціями, пов'язаними з цими фольклорними образами, бо в українській культурі, наприклад, лісиця хоч і хитра, але вона не перевертень, а образ борсука взагалі відсутній.

У повісті "Країна снігу" зустрічається й образ власне лісиці 狐, коли йде мова про порівняння головної героїні Комако з фольклорним персонажем "狐の嫁入りみたいだね" [36, С.64]. "Ги як лісиця-чародійка, що збирається заміж". (Зазначимо, що у класичній літературі сюжет одруження лісиці з реальним чоловіком є досить поширеним). Тут Я. Кавабата вжив саме слово 狐 як окрему самостійну лексему з наміром викликати традиційні для японця асоціації з ключовим словом "лісиця", а не 狐狸, в якому 狐 є просто морфосемантичною із затъмареним асоціативним рядом, знівелюваним присутністю другої морфеми 狸 "борсук". Образ лісиці-перевертня зустрічається ще в казках Давнього Китаю, де одруження з дівою-тотемом вважалося способом оволодіти силами природи, якими вона начебто керувала [23, С.11]. Згодом у всіх казках, записаних в наш час, тотемна діва перетворюється на діву-перевертня. У казках перевертні далеко не завжди персонажі негативні. Така двозначність казкового образу виникла з поєднанням давніх уявлень про тотемну дружину, яка допомагала тому, хто вступав з нею в зв'язок, з більш пізніми переказами про перевертнів-цзин, які шкодили лю-

дям [23, с.12]. Лисиця могла створювати вражаючі за масштабом галюцинації, або, перетворюючись на молоду красуню, вводити в оману юнаків (детальніше див. Л. С. Васильєв [2], В. М. Алексеев [28], Е. М. Яншина [34], Юань Кэ [32], Я. Я. М. Де Гроот [11], В. Маркова [12]). Проте траплялися й позитивні образи лисиці, і, певно, саме з таким образом порівнює Ясунарі Кавабата Комако в повісті "Крайна сніг". Особливо слід звернути увагу на казку "Дружина-лисиця", де досить схожа історія: лисиця-перевертень замінює Кадзunoха, справжню дружину головного героя. Робить це лисиця з благородними намірами, як і Комако в повісті "Крайна сніг".

Ще один традиційний образ з потужним асоціативним рядом спостерігаємо в образі горщика з цвіркунами: "Цвіркуни народжувались, співали і помирали в одному й тому ж тісному горщiku. Це дозволяло зберегти чистоту виду" [18, с.20]. Порівняймо цей на перший погляд незначний епізод з історичною ситуацією в Японії епохи Хейан. "Хейанців задовольняла досить грубо і спрощено зрозуміла картина світу, – писав Н. Конрад, – усю складність, якою вони не намагалися зрозуміти" [24, с.82]. Епоху Хейан можна охарактеризувати як період культурного самообмеження, відносної самоізоляції [5, с.69]. Унаслідок цього процесу придворна культура набуває сутто японських рис. І взагалі просторовий світ стискається до меж японської держави [5, с.71]. Такий погляд на світ А. Н.Мещеряков назвав японською «короткозорістю». Аристократам було в столиці спокійно і затишно, а селянину своє рисове поле покидати також не було потреби [26, с.14]. Навіть в самому творі горщик з цвіркунами ототожнюється з давньокитайською повістю "Весь світ усередині горщика", за якою горщик являє собою зовсім інший, чарівний світ, відсторонений від марнотного буття. Тож, очевидно, під горщиком Я. Кавабата розумів закритий простір хейанської столиці.

Образ самих цвіркунів в хейанській літературі був символом смутку та передвісника смерті. Такий образ зустрічається і в "Гендзі моногатарі":

鈴虫の 声のかぎりを つくしくも ながき夜ながす ふる涙かな [37, С. 21]	Дзвіночок-цвіркун Усе плаче-стrekотить Не перестає І тим довша туга ночі Що не стримати слези з вій (переклад авторський)
--	--

Цей вірш сповнений духу співчуття до однієї з героїнь роману "Гендзі моногатарі", Югей, матері загиблої коханої імператора Кіріцубо. Можливо, саме "Гендзі моногатарі" став джерелом натхнення Я. Кавабата до створення роману "Давня столиця", де ослюється краса тієї ж середньовічної столиці – Хейан (Кіото). Цю ж тему ностальгії за минулим Кіото можна бачити на прикладі такого епізоду: У романі "Давня столиця" знаходимо інший випадок, коли Я. Кавабата використовував метод асоціативного зв'язку: „Тіко помітила, що на старому клені розквітили фіалки". Верхній кущ (фіалок) відділяє від нижнього відстань в цілий сяку.... Тіко не-рідко замислювалася: "Чи зустрінуться коли-небудь верхня й нижня фіалки?" [18, с.17]. Така репліка неодмінно виклике в пам'яті японського читача романтичну легенду про фіалкову криницю, де двоє закоханих через кастову нерівність не могли бути разом. Нагадаємо, що дівчина була високого роду, а хлопець з найнижчої кasti ета, ії їхнє кохання, яке зародилося біля фіалкової криниці, було приречене. Трагічний кінець є проявом специфічної японської мінорної естетики, яка потребує більшої витонченості у сприйнятті і яка через свою унікальність не завжди зрозуміла людям іншої

культури. У той же час вишукані фіалки в поєднанні зі старим, могутнім кленом викликають вже інші асоціації. „Гості, які відвідували лавку, захоплювалися кленом, проте майже ніхто не помічав скромних квітучих фіалок. Старе дерево вражало свою величчю, а порослий зеленим мохом стовбур викликав повагу і надавав клену особливої естетичності. Два крихітних кущики фіалок, що притулилися на ньому, здавалися зовсім непомітними серед цього апофеозу величі й краси" [18, с.18]. Тут на нашу думку, символічність фіалок перегукується з естетичною категорією юген, суть якої полягає в твердженні про існування природної краси у будь-якій природній субстанції і яку далеко не завжди розуміє іноземець. А щодо згаданих вище образів моху, клену тощо, то вони теж мають в японській літературі свої асоціативні ряди, проте розвиток цієї теми ми планемо здійснити у наших подальших дослідженнях.

Лавка Такітіро була однією з небагатьох крамниць Кіото, господарі якої ще зберігали відданість давнім традиціям: „У лавці Такітіро ще підтримував дух старовинних оптових лавок Кіото" [18, с.78]. Як і Кіото, лавку Такітіро відвідували іноземці. Ясунарі Кавабата як прихильник старовини певно не схвалював масовий наплив туристів та „модернізацію" давніх японських звичаїв. Проте невпинна індустріалізація знищує традиції тисячолітньої столиці. Навіть улюблене мешканцями Кіото свято Гон підлаштували під смак іноземних туристів. Такими змінами свого міста дуже переймаються персонажі твору: „Пройде небагато часу, і весь Кіото перетвориться на велетенський готель з ресторарами" [18, с.130].

Тож очевидно, що як і відвідувачі лавки Такітіро, які помічали лише велетенський клен, так і іноземні туристи досить поверхово сприймали японську культуру, помічаючи в ній лише величне та яскраве. Аналогічно і покупці крамниці не могли бачити крихітних фіалок, в яких приховані, на думку японців, набагато більша краса, ніж у могутньому клені. Я. Кавабата вкотре натякає на те, що справжня краса є прихованою і осягнути її можуть лише японці, а іноземці з їх пафосним баченням краси так і не зрозуміють душу японця.

Ще одним цікавим містичним образом-символом в японській літературі є образ метеликів. В Японії метеликів колись вважали душами людей, які могли з'являтися уві сні і, отже, викликали асоціації з потойбічним світом, з душами покійників тощо. Нагадаємо відому китайську притчу про Джуван Цзи, який побачив уві сні метелика, а прокинувшись, не міг зрозуміти, чи це йому приснився метелик, чи він сам приснився метеликові. Тобто, ще в китайській традиції метелики були символом зв'язку з потойбічним, із хисткістю межі реального з нереальним, живого з неживим, сучасного з минулим, бо, може, Джуван Цзи у попередньому житті був метеликом. Містичний образ метеликів подибуємо і в творчості Акутагава Рюноске, зокрема в оповіданні „Відьма": чорні метелики були нібито очима відьми, яка переслідувала головного героя.

Сосна в японській міфології є символом довголіття. Відомою є п'єса театру Но "Такасаго", яка розповідає про вічну сосну в затоці Сумійосі (або Суміное). Ця місцевість стала топонімом ута-макура в японській середньовічній поезії. Випадки його вживання можна знайти в "Кокінсю":

住吉の 岸のひめ松 人ならば 幾世かえしと 問わまし物を [1, с.385].	Коли б у Сумійосі На березі божествена сосна Людиною постала То про віki, що перейшли повз неї Хотів би розпитати (переклад авторський)
--	---

ひさしくも なりにけるかな 住の江の 松はくるしき 物にぞありける[1, c.349].	Хай безліч літ Без сліду промайнуло Одвічно у затоці Суміное Сосна стражденний Вік свій пробуває (переклад авторський)
---	--

Отже, як і в творах Ясунарі Кавабата, так і в „Кокінсю”, сосна є символом вічності, а крім того, скрібтоності земного існування (згідно з апологетикою буддизму про наш явлений світ як юдолю страждання). Бачимо, що і в плані системи образів твори Я. Кавабата є генетично спорідненими з класичними творами японської літератури і фольклору, про що свідчить практична повна, з деякими варіаціями, ідентичність асоціативних рядів у класиці та у творах Я. Кавабата.

Ми описали типові для класичної японської літератури і зокрема для хранителя класичної спадщини письменника-неосенсуліста Ясунарі Кавабата образи лисиці, борсука, перевертня, сосни, метеликів, горщика з цвіркунами, фіалок, які мають розгалужені, закорінені у прадавній традиції асоціативні ряди. Кожен із зазначених образів зі своїми певними асоціативними типами стають основою формування відповідних сюжетних ходів. Наприклад, одруження казкового персонажу лисиці із земним чоловіком та негативних наслідків такого кроку (хвороби, божевілля), або ж лисиця просто морочить чоловіка (викликає галюцинації, неспокій) або, напевно, сприяє коханому у його земних справах. Такі сюжети подибуємо у казках, давніх новелах-притчах сецува, середньовічних переповідках отогідзосі, містичних казках кайданах тощо. Борсук, який часто асоціюється з недолugoю істотою, невдахою, формує здебільшого комічні сюжетні лінії (у казках та сецува). Перевертень як містична іпостась характерний більше для буддійських притч, квайданів, для новелок раннього йоміхон, для новел съосецу Акутагава Рюноске та, власне, для творів Я. Кавабата. Образ цвіркунів у закритому горщiku у романі Я. Кавабата „Давня столиця“ формує сюжет про життя Такітіро та його доньку Тіеко, для яких сенс життя був у виготовленні та продажу кімоно, тканину для яких виготовляв батько їхнього знайомого Хідео. Отже, традиційність існування, непорушність плину часу і незмінного способу життя пересічного мешканця столиці з cementовано в сюжет асоціацією з цвіркунами в горщiku, які живуть за незмінними законами природи і врешті-решт за кармічними законами. Можна навести ще один приклад використання Ясунарі Кавабата методу асоціативного зв'язку для побудови сюжету. У романі „Стогін гори“ письменник змальовує метеликів на фоні могутньої сосни: „Метелики полетіли до сосни біля сусіднього дому. Усі три, один за одним, чітко зберігаючи дистанцію, стрімко піднялися до самої верхівки сосни“ [19, с.50]. Отже, Ясунарі Кавабата порівнює довголітню сосну із недовговічними метеликами, тим самим натякаючи на швидкоплинність часу, яка є одним з проявів притаманної японцям краси смутку. Далі пейзаж з метеликами різко обривається, і головний герой починає розповідати сон про покійників. Це викликає ще одну асоціацію з потойбічним світом. Пейзаж з метеликами є своєрідним прологом до наступного діалогу персонажів, в якому Сінго згадує своїх покійних однолітків. Асоціативний ряд образу сосни включає в себе категорії вічності та життєдайності, і вони проявляються в сюжеті про подружка, яке після довгого життя в парі проросли здвоєною сосновою, яка власне є божественною субстанцією (хіме-мацу), тобто, це сюжет про вічність і безперервність життя через низку кармічних перероджень.

Аналіз сюжетів творів Ясунарі Кавабата був би неповним без визначення їхніх типів та функцій. За О. Галичем, існують дві функції сюжетів: перипетійна та характерологічна. „Характерологічна найбільшою мірою виявляє себе в творах класичної реалістичної літератури й пов'язана з такою формою компонування та зв'язування подій, яка цілком або переважно підпорядковується меті розкриття сутності людських характерів, типів, до яких привернута основна увага читача у творі“ [3, с.165]. Безумовно, саме ця функція притаманна всім творам Ясунарі Кавабата, де він заглибується у внутрішній світ героя, описує його душевні поривання, часто за допомогою відступів у формі монологів.

На відміну він характерологічної функції сюжету, чисто перипетійну ми не виявили в жодному з розглянутих творів Ясунарі Кавабата, оскільки в творах з перипетійною функцією сюжету характери зображені осіб при цьому відступають на другий план або й зовсім не цікавлять автора [3, с.165]. Перипетійна функція сюжету виявляє себе в такій формі конкретизації так розгортання фабули твору, яка акцентує увагу читача переважно на самому перебігу подій, на несподіваних і швидких їх змінах, на тісній причинно-наслідковій їх залежності [3, с.164-165].

О. Галич розрізняє два типи сюжету: хронікальний (такий тип сюжету, в якому події зв'язуються лише через часовий зв'язок) та концентричний в якому події з'єднані причинно-наслідковими зв'язками. Для таких сюжетів характерна концентрованість дій навколо однієї визначальної події, яка поставлена в центр сюжету й до якої привернута вся увага читача твору“ (наприклад „Злочин і кара“ Ф. Достоєвського)“ [3, с.166]. По-перше, у творах Я. Кавабата взагалі немає зосередження на подіях, а тим паче на одній; а по-друге, події в його творах не поєднуються причинно-наслідковими зв'язками, оскільки, як вже було зазначено вище, Я. Кавабата користувався традиційним японським методом „асоціативної структури“ сюжету. Тож можна з впевненістю сказати, що зазначеним творам притаманний хронікальний тип сюжетів. Проте варто зазначити, що часовий зв'язок у творах Я. Кавабата не завжди відповідає „хронологічній точності“. Незвичний плин часу в повісті „Снігова країна“ помітила відома російська дослідниця М. Герасимова: „Минуле і сучасне постають як душевне переживання героїв. У романі „Снігова країна“, де розповідається про три роки життя Сімамура, викладаються факти, що мають відношення лише до подій, що відбуваються в селі, де він зустрів Комако, і більшістю передаються в сприйняті самого героя: час іде сам по собі, „як перебіг вечірніх сутінок в дзеркалі“. На події, що відбуваються в теперішньому, накладаються спогади про минулі відвідини цих місць, і, таким чином, минуле і теперішнє існують якби одночасно“ [4, с.125].

Отже, на наш погляд, творам Ясунарі Кавабата притаманний хронікальний тип сюжету. Проте він дещо відрізняється від європейського розуміння цього типу, оскільки в творах часто теперішні події накладаються на спогади минулого. І взагалі Я. Кавабата не приділяв особливої уваги часу чи подіям, основна увага письменника сконцентрована на розкриті внутрішнього світу героїв, що також дозволяє з впевненістю говорити про характерологічну функцію сюжетів творів Я. Кавабата. Надання переваги висвітленню емоційних переживань героїв та кож є однією зі складових методу „асоціативної структури“ сюжету, на підтвердження наявності якої в творах Ясунарі Кавабата було наведено нові аргументи.

Стосовно образів, проаналізованих у статті, можна сказати, що всі вони належать до металогічного різновиду – символу з притаманними їм асоціативними характеристиками: лисиця – перевертень, борсук – хитрун, цвіркун в горщiku – елітна закритість існування, фіалки – потасмна,

непомітна краса, метелики – очі в потойбіччя, сосна – вічність життя. Стійкі асоціації упродовж століть в Японії формували сюжети, засновані на асоціативному зв'язку. Описаний нами ряд образів-символів та асоціативних сюжетів є неповним і, на нашу думку, розвідки слід продовжити на прикладах образів моху, клену, камелії, журавлів, а також асоціативних складових елементів пейзажу, інтер'єру тощо.

1. Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга (VIII – XV ст.) / Переклад з яп., коментарі, упорядкування, передмова І.Бондаренка. – К., 2004; 2. Васильев Л.С. Культы, традиции, религии в Китае – М., 1970; 3. Галич О., Назарець В., Васильев С. Теория литературы. – К., 2001; 4. Герасимова М.П. Бытие красоты: Традиции и современность в творчестве Кавабата Ясунари. – М., 1990; 5. Глаевева Д.Г. Традиционная японская культура: специфика мировосприятия. – М., 2003; 6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К., 2004; 7. Гореяля В.Н. Ки-но Цураюки. – М., 1983; 8. Дебейко О.В. Текстові категорії як дистинктивні ознаки функціонального стилю у прозових жанрах художньої літератури Японії // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови та літератури. – 2001. – Вип. 6; 9. Дебейко О.В. Текстові категорії як дистинктивні ознаки художнього стилю у поетичних жанрах 連歌 ренга, 俳句 хайку, 川柳 сенрю та 美游 кансі. // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови та літератури – 2003. – Вип. 9; 10. Дебейко О.В. Текстові категорії як маркери функціонального стилю у жанрі 和歌 (長唄, 短歌) та у його комічному різновиді 虚歌 // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови та літератури. – 2003. – Вип. 7. 11. Де Грат Я.Я.М. Демонология Древнего Китая. – СПб., 2000; 12. Десять вечевров. Японские народные сказки / Предисл. В.Марковой. – М., 1965; 13.

Донська Е.Л. Лексико-семантичний міжабзацний зв'язок у художніх текстах. – Одеса, 1979; 14. Инаге В. Гипотеза глубины. // Новое в лингвистике. – М., 1965; 15. Жуктенко Ю.А. Психолінгвістична та лінгвістична природа тексту. – К., 1979; 16. Кавабата Ясунари. Країна снігу / Пер. з яп. та передмова І.Дзюба. – К., 1976; 17. Кавабата Ясунари. Країна снігу. Тисяча журнів. повіті / Пер. з яп. та передмова І.Дзюба. – К., 2003; 18. Кавабата Ясунари. Стара столиця / Пер. з яп. Б.Раскина. Предисл. Н.Федоренко. – М., 1984; 19. Кавабата Ясунари. Стон гори / Пер. з яп. В.Гривнина. Предисл. Т.Григорьевой. – СПб., 2005; 20. Кавабата Ясунари. Тисячекрільй журавль. Сніжна страна / Пер. з яп. и предисл. К.Рехо. – М., 1971; 21. Карлеяко М.В. Килина Н.А. Смысл художественного текста и аспекты лингвосмыслового анализа. – Красноярск, 1983; 22. Ким Ле Чун. Современный японский роман. – М., 1977; 23. Китайские народные сказки / Пер. с кит. сост. и предисл. Б.Рифтина. – М., 1972; 24. Конрад Н.И. Очерки японской литературы. – М., 1973; 25. Легенды и сказки Древней Японии / Пер. с яп. В.Марковой. – Екатеринбург, 2005; 26. Мещеряков А. Книга японских обыкновений. – М., 1999; 27. Мосенкіс Ю.Л. Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови. – К., 2005; 28. Пу Сун-лин. Лиси чары / Предисл. В.М.Алексеєва. – М., 1970; 29. Селиванова Е.А. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики. – К., 1999; 30. Селиванова Е.А. Основи лінгвістичної теорії текста та комунікації. – К., 2002; 31. Чегодарь Н.И. Літературна життя Японии. – М., 2004; 32. Юань Кэ. Мифы Древнего Китая. – М., 1987; 33. Якобсон Р. Лінгвістика та поетика. // Структуралізм: "за" та "против" – М., 1975; 34. Яншина Э.М. Формирование и развитие древнекитайской мифологии. – М., 1984; 35. Японская поэзия / Вступ. ст. Т.Соколова-Делюсина. – СПб., 1999; 36. 川端康成集. 33. 現代文学大系. 築摩書房. – 東京, 1965; 37. 源氏物語. 卷一. 濱戸内寂徳訳. 講談社. – 東京, 1997. 38. 水野賢. 文章論總説. 文法論日考察. – 東京, 1986.

Надійшла до редакції 17.05.05

О.В. Дебейко, ст. викл.

СИСТЕМА ЖАНРІВ КЛАСИЧНОЇ ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

На базі японських, російських та інших джерел проведено огляд японських фольклорних і літературних жанрів періодів 上代, 中古, 中世 та 近世

On the base of Japanese, Russian and others sources there has been a review of Japanese folklore and literature genres typical for the periods of 上代, 中古, 中世 and 近世

Жанрова палітра класичних творів японської літератури різноманітна і певним чином корелює з європейським поділом на лірику, прозу, драматургію та змішані жанрові форми. Проте, за формальними та змістовними ознаками не завжди можна знайти повні кореляти усталених в європейському літературознавстві жанрів. Серед прозових наприклад, поняття "новела" в японській літературі співвідносні притчі 説話 сецува прадавнього періоду 上代 дзьо:дай, які пізніше перетворилися на містичні світські новели [4, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 22, 29], а також переповідки 草子 дзо:сі в їхніх різновидах – 銀伽草子 отогідзо:сі [4, 11, 16, 17, 18, 22, 28], 草双紙 кусадзо:сі [16, 17, 18, 22] тощо, а також сучасні новели 小説 сью:сецу, які деколи ототожнюють з романом, а його, у свою чергу, з повістю, яка ще з періоду 中古 тю:ко існувала у формі 物語 моногатарі (хоча 源氏物語 "Генджі моногатарі" – "Повість про вишуканого принца Генджі" в літературознавчих розвідках [1, 4, 8, 9, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22] класифікують як куртуазний роман тощо).

Практично зовсім не мають аналогів в європейському літературознавстві ланцюгові вірші 連歌 ренга [4, 5, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22], та й власне автентична японська поезія 和歌 вака, яку за критерієм специфічної естетики ものあわれ моно-но-аваре [16, 17, 18, 22], а також за принциповою незавершеністю та синкретичністю (нероздільністю з прозовою складовою) [8, 9] не можна назвати повним аналогом лірики. Молитвослови 祝詞 норіто та імператорські накази 宣命 семмю [4, 6, 13, 16, 17, 18, 22, 30] теж, на нашу думку, є унікальними в світовій літературі жанровими різновидами, не кажучи вже про їхню специфічну стилістику. Китайськомовна лінія в поезії і в прозі, буддійська і християнська література, унікальна драматургія тощо свідчать про окремість японської літератури на світовій карті красного письменства.

Мета нашої розвідки – практично перша в українському літературознавстві спроба окреслити у короткому нарисі все розмаїття класичної японської літератури включ-

но з фольклором, оскільки у такому розрізі, та ще й з близьким дотриманням класифікації японських літературознавців [16, 17, 18], тема ще не висвітлювалася.

Диференціація жанрів японської літератури здійснювалася ще в прадавній період 上代 дзьо:дай і почалася з розмежування власне літературного виду діяльності 文学 bungaku та усної словесної творчості – фольклору 民謡 мін'ю [12, 14, 16, 17, 18, 25]. Включення фольклорних за походженням творів архаїчних жанрів (міфів 神話 сінва, легенд 伝説 денсеку, казок 昔話 мукасібанасі, а також народних поезій архаїчних форм тощо) поряд із творами відомих авторів у великих збірках (історико-міфологічні зібрання "Літопис давніх справ" 古事記 "Кодзікі" [30], "Аннали Японії" 日本書紀 "Ніхонсьокі", у етнолого-географічний опис "Нотатки про землі та звичаї" 風土記 "Фудокі", а також у найдавнішу з відомих в Японії антологію "Зібрання міріад листків-слів" 万葉集 "Ман'ю:сю:" [27, 32]) свідчить про визнання необхідності розмежування анонімних творів та власне авторських ще в період становлення японської літератури, який датується за часом виходу в світ зазначених вище зібрань (усі VIII ст.н.е.). Фольклорні твори відрізнялися від авторських позначками "автор невідомий". Розмежування фольклорних та власне літературних жанрів ще в прадавній епоху підтверджується й існуванням збірки 記紀歌謡 "Кікікайо:" – "Фольклор з 古事記 та 日本書紀" (у сучасній 102-томній академічній антології японської літератури 日本古典文学大系 видавництва Іванамі [8, 9, 10] фольклорне зібрання 記紀歌謡 видане окремим томом). Видавалися й окремі збірки фольклору (у зазначені вище日本古典文学大系 окремим томом видано також збірка прадавнього фольклору 古代歌謡集 "Кодай кайо:сю:"). У подальші віки видавалися антології фольклору 和漢朗詠集 "Ваканро:ейсю:", 梁塵秘抄 "Рю:дзінхісю:", 開吟集 "Кангінсю:" та ін.

ФОЛЬКЛОРИСТИКА 民謡 мін'о.

До архаїчного фольклору прадавнього періоду 上代 дзьо:дай (з прадавніх часів включно по VIII ст.) відносять міфи 神話 сінва, легенди 伝説 денсеку, притчі 説話 сецува, синтоїстські молитвослови 祝詞 норіто. Архаїчні фольклорні форми японської поезії, які складали основу подальших літературних поетичних жанрів – це тривіршя 片歌 катаута (дослівно "пісні однієї сторони" – речитативи чоловічих або жіночих груп у перекличках хорів на сакральних ігрищах), чотиривіршя 四句体歌 сікутайка, деякі п'ятивіршя 短歌 танка, шестивіршя 旋頭歌 седо:ка (подвійні тривіршя, тобто повна об'єднана версія чоловічого та жіночого хорів під час ритуальних зібрань, подвійна катаута); довгі вірші (балади) 長歌 нагаута (тъо:ка), пісні східних провінцій 東歌 адзумаута, рекрутські пісні 戦人の歌 сакіморі-но-ута тощо. Ці пісні увійшли в антології 和漢朗詠集 "Ваканро:ейсю:" [31], 梁塵秘抄 "Рю:дзінхісю:" та ін.

У давній (класичний) період 中古 (тъо:ко, IX-XII ст.) (або, за іншими класифікаціями, у період раннього середньовіччя) фольклор зафікований у вигляді обрядових пісень різних провінцій 風俗歌 фудзокуута, 東遊歌 адзу маасобі, синтоїстських піснеспівів 神楽歌 кагураута тощо. У придворних колах мали великий успіх пісні 駕馬樂 сайбара, які були поєднанням народних пісень з придворною музикою 雅楽 гагаку. Популярними в аристократичних колах були також чотиристопні народні вірші 今様 имауо.

У середньовічний період 中世 (тъо:сей, XII-XVI ст.) популярними були фольклорні жанри буддійських піснеспівів 和讃 васан, банкетних пісень 草加 со:ка тощо. Відомою є збірка народних пісень 附吟集 "Кангінсю:".

За часів пізнього середньовіччя 近世 кінсей, у перший його період 上方文学 камігата бунгаку, набули великого поширення фольклорні пісні та оповідки, відомі ще з попереднього середньовічного періоду. Особливо цей вплив був помітним у жанрі народних пісень на буддійські мотиви 隆達小歌 рю:татцукоута, а також співані під акомпанемент тристрінного інструмента 三味線 сямісен пісні, популярні у театральних колах та "веселих кварталах" – 組歌 куміута, 長歌 нагаута, 端歌 хаута, об'єднані загальною назвою 地歌 дзіута. У другий період епохи 近世 кінсей, який отримав назву 江戸文学 едо бунгаку унаслідок переносу культурного центру зі столиці Кіото в місто Едо, набув популярності фольклор едоського регіону у вигляді пісень 常磐津節 токівадзабусі, 富本節 томімотобусі, 清元節 кійомотобусі, які були різновидами пісень 竜後節 бунгобусі з репертуару 歌淨 瑞璃 утадзьо:рурі (театрального жанру, які мав фольклорні витоки). З іншого різновиду театральних мелодій – 江戸淨瑠璃 едо:дзьо:рурі народився жанр народних пісень 河東節 като:бусі. У кінці XIX ст. були популярними фольклорні пісні 新内 сіннай, а з театральних підмостків у кінці періоду Едо пішли в народ пісні 端歌 хаута, 歌汎 утадзава, 小歌 коута тощо.

Серед наукових досліджень японського фольклору можна назвати "Фольклор островів Міяко" відомого російського філолога Невського [12], а також "Календарная поэзия в Японии" російської дослідниці Садокової [14].

ЖАНРИ КЛАСИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯПОНІЇ.

Лірика 日本古典詩歌 nіхон котен сі:ка.

Це, у першу чергу, усі форми японської поезії з антології 万葉集 "Ман'йо:сю", яка є справжньою кузнею унікальних у світовій літературі поетичних жанрів – літературних версій фольклорних аналогів: тристопних 片歌 катаута (5-7-7), чотиристопних 四句体歌 сікутайка (5-7-5-7), п'ятистопних 短歌 танка (5-7-5-7-7), шестистопних 旋頭歌

седо:ка (5-7-7-5-7-7), шестистопних 仏足石歌 буссокусекі (5-7-5-7-7-7) [5], багатостопних 長歌 нагаута, або тъо:ка, ланцюгових 連歌 ренга тощо. Усі поетичні форми з 万葉集 вважаються представниками автентичної японської поезії прадавнього періоду 上代 дзьо:дай [5].

Основним жанром автентичної японської поезії періоду 中古 тъо:ко вважаються "пісні Ямато" – 和歌 вака; цей жанр було канонізовано виданням у 905 році імператорської антології 古今和歌集 "Кокінвакасю" ("Зібрання старих та нових пісень Ямато"). У подальші епохи ця антологія вважалася неперевершеним шедевром та взірцем для усіх поетів наступних поколінь. Сучасний жанр 和歌 асоціюється практично лише з одним його різновидом – п'ятивішам 短歌 танка, але в епоху 古今和歌集 (905 р.) серед різновидів 和歌 ще бачимо поетичні форми довгих віршів 長歌 нагаута (тъо:ка) та шестивірш 旋頭歌 седо:ка. Канонізація жанру 和歌 полягала не тільки у відборі певних поетичних форм, у більшості 短歌, але й у стабілізації кількості мор у поетичній строфі (п'ять та сім), – у старшій за віком антології 万葉集 "Ман'йо:сю:" допускалися порушення правила 5-7 з відхиленнями у більшу чи меншу сторону (існує навіть термін дзіамарі, тобто "надлишкова мора"). В епоху 中古 були також відпрацьовані системи образності та поетики, які надали, у наступні епохи, почали розглядатися як канонічні.

Розвиток жанру 和歌 у наступні епохи й аж до наших днів ішов по лінії поглиблення образної системи та виражальних засобів. Це було не в останню чергу пов'язано зі зміною домінуючих естетичних категорій упродовж віків, від категорії макомто "правда, істина" у прадавні віки через хейанську естетику "зачарованості усім сущим" mono-no-аваре (IX-XII ст.), категорії плинності, нетривкості та марнотності нашого прикого світу мудзо: та категорії потасмної краси юген в період середньовіччя (XII-XVII ст.) до естетики сентименталізму усін та ніглізму мусін у період пізнього середньовіччя кінсей (XVII-XIX ст.), наприклад, у гумористичному різновиді п'ятивірш 狂歌 кьюка – комічних п'ятивірш [5].

Похідним від класичних танка є автентичний жанр японської літератури 連歌 ренга – "ланцюгових віршів" кількість окремих частин 短歌 танка – двовірш 前の句 мае-но-ку (початкових строф) та тривірш 付け句 цукеку (доданих строф) у яких могла досягти ста [4, 5]. Витоки традиції складання колективних віршів сягають міфологічних часів (У збірці "Літопис давніх справ" 古事記 "Кодзікі" поміщені віршовані діалог Ямато Такеру зі старцем Окіна), а також мають корені у фольклорних традиціях ритуальних перекличок хорів. В антології 万葉集 "Ман'йо:сю:" VIII ст. колективний вірш зафікований вже як авторський, а в антології 古今和歌集 "Кокінвакасю" (X ст.) колективному виду поезії відведено цілий розділ. Витоки традиції спостерігаємо і в поетичних турнірах утавасе при імператорському дворі, коли один вірш складала не одна людина, а двоє й більше. У середньовічний період ця традиція набула широкого розвитку, започаткувавши новий жанр 連歌 ренга.

У період пізнього середньовіччя виокремленням тривірша зі складу 連歌 ренга започатковано жанр все-світньовідомих тривірш 俳句 хайку (початкові назви – 俳諧 хайкай та 発句 хокку).

Крім суто японської, існувала й паралельна лінія поезії, писаної японцями китайською мовою за канонами китайської поетики. Найдавніша з китайськомовних антологій, які дійшли до наших часів, є 懐風藻 "Кайфу:со:" "Любий вітер поезії". Відомою у Японії є літературна школа 五山文学 годзан бунгаку. Були також видані китайськомовні антології 狂雲集 "Кьюунсю," "Шалені хмарі", 自成集 "Дзікайсю:" та інші.

Класична японська проза 日本古典散文 *nihon koten sanbun*.

Новела в класичній японській літературі. Новелістика у класичній літературі представлена у першу чергу жанром 説話 сецува (у всіх різновидах – від жанру притч періоду 上代 дзьо:дай, тобто буддійської популяризаторської літератури, до світських містичних новел пізніших епох) [29]. У період середньовіччя з'явилися переповідки класичних повістей моногатарі для простого люду – як жанр 御伽草子 отогідзо:сі [28], різновиди оповідок на мотиви давніх моногатарі – середньовічні оповідки 物語草子 моногатарідзо:сі та цикли псевдокласичних романів 構古物語 гікомоногатарі. Збірка оповідок цього жанру – династійний роман – 松浦宮物語 "Мацураномія моногатарі" "Повість про Мацураномія". Новелістика пізнього середньовіччя представлена жанрами 仮名草子 канадзо:сі (простонародна література, писана абеткою кана), міськими оповідками про наш прикрай світ – 浮世草子 укійодзо:сі тощо. Канадзо:сі є продовженням середньовічних отогідзо:сі. Існують комічні, релігійні та сентиментальні різновиди канадзосі. Їхній різновид укійодзо:сі відрізняється еротичністю сюжетів та елементами реалізму. Гумористичний напрямок представлений циклом гумористичних оповідок 滑稽本 коккейбон (найвідоміша збірка оповідок цього жанру – 東海道中藤栗毛 "Токайдотю: хідзакураге" "Пішаком уздовж тракту Токайдо" автора Дзіппенся Ikky) тощо. Жанром класичної новели представлений і ранній 読み本 йоміхон (наприклад, збірка містичних новел 雨月物語 "Угецу моногатарі" "Місяць в дощову пору" автора 上田秋成 Уеда Акінарі).

Романістика. Унікальними у світовій літературі є жанри 物語 моногатарі, які існують як мінімум у трьох різновидах: 1)повісті-композити 作り物語 цукурі-моногатарі, типовим представником яких є 竹取物語 "Такеторі моногатарі" "Повість про діда-лісоруба"; 2)віршовані повісті 歌物語 ута-моногатарі, найвідомішими зразками яких є 伊勢物語 "Ісе-моногатарі" "Повість з місцевості Ісе" та 大和物語 "Ямато моногатарі" "Повість про Ямато"; 3)нарешті, це великі повісті 長い物語 нагай-моногатарі, представлені у першу чергу всесвітньо відомим шедевром японської прози класичного періоду – куртуазним романом про вишуканого принца Гендзі 源氏物語 – "Гендзі-моногатарі". Відомі також історичні повісті 歴史物語 рекісі моногатарі. Найвідоміші зразки творів цього жанру – 芳花物語 "Ейга моногатарі" "Повість про славу", 大鏡 "О:кагамі" "Велике свічадо", 今鏡 "Імакагамі" "Свічадо сучасності". Військові епопеї 軍旅 гункі теж є різновидом жанру моногатарі. Найвідоміші повісті: 保元物語 "Хоген моногатарі" "Повість про події років Хоген", 平治物語 "Хейдзі моногатарі" "Повість про роки Хейдзі", 平家物語 "Хейке моногатарі" "Повість про клан Тайра", 太平記 "Тайхейкі" "Повість про великий мир", 義経記 "Гікейкі" "Сказання про Йосіцуна" та інші. Були видані й трактати з теорії жанру моногатарі – 無名草子 мумейдзо:сі. Представником романістики пізнього середньовіччя є сентиментальні романі 人情本 ніндзьо:бон. (春色梅児譽美 "Сюнсьоку умегойомі" "Сливовий календар кохання" автора Таменага Сюнсуй тощо), едоська белетристика (ілюстровані збірки 草双紙 кусадзо:сі та побутовий роман 読み本 йоміхон), а також ілюстровані книжки у жовтих обкладинках 黄表紙 кібъо:сі та зброшувані випуски 合巻 го:кан як різновиди 草双紙 кусадзо:сі. Корені побутових та лицарських романів 読本 йоміхон знаходять у літературі上方 камігата. Відомим романістом літератури камігата був 曲亭(滝沢)馬琴 Кьокутей (Такідзава) Бакін.

Драматургія 劇文学 гекібунгаку [7, 16, 17, 18].

Перші літературні драматургічні жанри мають витоки у фольклорі: це автентичні синтоїстські містерії 田楽 денгаку, запозичені з материка скомороші вистави 猿乐 саругаку, які на японському ґрунті переросли у вистави 散乐 сангаку. Середньовічна драматургія представлена жанрами 遊曲 йтю:кьюку та 龍本 но:хон, фарсами 狂言 кьоген, які були інтермедіями в антрактах театру 本能。 Це також драматургічний жанр 幸若 ковака – лібретто за мотивами відомих військово-історичних епопеї. Драматургічні жанри пізнього середньовіччя 近世 қінсей – це театральні лібретто кабукі і дзьо:рурі (у його різновидах – давніх 古净瑠璃 кодзьо:рурі та співавторських 合作淨瑠璃 го:саку дзьо:рурі). Жанр 歌舞伎 кабукі представлений різновидами жіночого кабукі – 女歌舞伎 оннакабукі, молодіжного кабукі 若衆歌舞伎 вакасю:кабукі, кабукі повнолітніх чоловіків 野郎歌舞伎 яро:кабукі та ренесансного кабукі епохи генроку 元禄歌舞伎 генроку:кабукі тощо.

Розглянемо жанри класичної японської літератури детальніше, у межах літератур прадавнього періоду 上代文学 дзьо:дай бунгаку, давнього періоду – 中古文学 тю:кобунгаку, середньовічного – 中世文学 тю:сей бунгаку та літератури пізнього середньовіччя 近世文学 қінсей бунгаку [16, 17, 18].

I. Прадавній період 上代文学 (дзьо:дай бунгаку). Фольклорні та літературні твори дописемного періоду представлені жанрами обрядових пісень, молитвословів, міфів 神話 сінва та легенд 伝説 денсеку, а також притч про життя святих 説話 сецува. У міфах ідеться про створення світу та країни Ямато, існує міфологічний цикл про божественне походження японських імператорів. Найдавніше зібрання буддійських притч 説話 сецува – 日本靈異記 "Ніхонрьо:ікі" "Японські легенди про надзвичайне". Найдавніші письмові джерела: 古事記 "Кодзікі" "Історико-міфологічний літопис", 日本書紀 "Ніхонсьокі" "Аннали Японії", етнографічне зібрання 風土記 "Фу:докі" "Нотатки про землі та звичаї"; – в останньому вміщено багато легенд про походження топонімічних назв, в основному за принципом народної сакральної етимології.

Синтоїстські молитвослови 祝詞 норіто та імператорські накази 宣命 семмьо: як літературні жанри відзначенні тим, що основними чинниками їх формування були віра в душу слова 言靈 котодама. Найповніша збірка 祝詞 – "Зібрання молитвословів років Енгі" 延喜式 "Енгісікі". Жанр 寿詞 йогото є різновидом жанру молитвословів 祝詞 норіто. Зібрання імператорських наказів 宣命 – це збірка 続日本紀 "Сьокуніхонгі" "Пролонговані Аннали Японії".

Первісні форми існування прадавнього фольклору – це міфи та легенди, святкові, застільні та обрядові пісні, величальні речитативи, переклички хорів під час сезонних ігрищ тощо. Найдавніша антолопия архаїчних фольклорних форм – "Зібрання міріадів листків-слів" 万葉集 "Ман'йосю", в якій містяться зазначені вище три вірші 片歌 катаута, чотири вірші 四句体歌 сікутайка, п'ять вірші 短歌 танка, шестивірші (подвійні тривірші) 旋頭歌 седо:ка, шестистопний вірш 仏是石歌 буссокусека:ка, вибитий на кам'яній стелі з відбитком стопи Будди. Довгі вірші-балади 長歌 наґаута (тьо:ка), пісні східних провінцій 東歌 адзумаута, рекрутські пісні 防人歌 сакіморі-но-ута, ланцюгові вірші 連歌 ренга тощо. Фольклор зібраний також у спеціальній збірці 記紀歌謡 "Кінкайо:" "Фольклор з 古事記 i日本書紀" та у зібранні 琴歌譜 "Кінкафу" "Збірка пісень для струнного інструмента біва" тощо.

Прадавня китайськомовна література 漢詩文 кансо:бун представлена в Японії чисто китайськими літературними творами – японці обожнювали танських поетів Du Фу, Bo Дзюі, Van Вея, а також буддійськими сутрами 1

теологічною коментаторською літературою, написаною давньокитайською мовою 漢詩文. У прадавній період це також твори, писані японцями китайською мовою – теоретичні вступи та коментарі 真名序 манадзю: до 万葉集, 古事記 і 日本書紀 ("Аннали Японії" написані повністю китайською), юридична література 十七条憲法 "Дзюнанадзьокемпо:" "Конституція з 17 статей" принца-регента 聖德大使 Сьотоку Тайсі; найдавніша з наявних китайськомовних антологій 魏風漢 "Кайфу:со:" тощо.

II. Жанри давньої японської літератури 中古文学 тю:кобунгаку. Цей період відзначений формуванням і канонізацією автентичної японської поезії 和歌 вака "пісні Ямато", виходом всесвітньо відомої і неперевершеної для усіх наступних поколінь антології 古今集 "Кокінсю:" "Зібрання старих та нових пісень Ямато" та інших зібрань. Писалися й трактати з теорії вака. Літературу 中古文学 відзначає також ренесанс жіночої лінії (бліскучий зразок куртуазного роману 10-го ст. 源氏物語 "Гендзі-моногатарі" "Повість про вишуканого принца Гендзі" фрейліни Мурасакі Сікібу), щоденникова та есеїстична проза тощо, написана японською мовою на спротив суцільному скитайщенню минулого епохи 国風暗黒時代 kokufu: ankokudzidai – "темної ери в галузі усього вітчизняного". Китайськомовна лінія літератури занепадає, хоча антології 漢詩 видаються. З'являються нові жанри – моногатарі, щоденники, есеї. Первісне визначення жанру 物語 моногатарі – це узагальнене найменування переповідок народних казок, легенд, притч, байок, анекdotів.

Щоденникова проза 日記 nikkī періоду 中古 представлена шедевром 士佐日記 "Тоса ніккі" "Щоденник подорожі з місцевості Тоса", авторство якого приписують відому поету Кі-но Цураюкі, жіночі щоденники 鈴蜻日記 "Кагеро: ніккі" "Щоденник ефемерного життя", 和泉式部日記 "Ідзумо сікібу ніккі" "Щоденник фрейліни Ідзумо", 紫式部日記 "Мурасакі сікібу ніккі" "Щоденник фрейліни Мурасакі", 更級日記 "Сарасіна ніккі" "Одиночий місяць в Сарасіна" тощо. Шедевром есеїстики 鮎筆 дзуйхіцу цього періоду визнано枕草子 "Макура-но-сосі" "Інтимні записи" фрейліни Сей Сьо:нагон. Китайськомовна література середньовіччя представлена щоденниками, писаними китайською мовою.

Історичні повісті 歷史物語 рекісі моногатарі як літературні твори за типом зображення історичних подій відрізняються від сухо історичних видань (таких як 六国史 "Ріккокусі" "Історія шести провінцій" тощо). У цей період була започаткована традиція видання "свічад" – 大鏡 "О:кагамі" "Велике свічадо", 今鏡 "Імакагамі" "Свічадо сучасності". Було видано також 茶花物語 "Ейга моногатарі" "Повість про славу".

Література жанру 説話 сецува відзначена виходом збірки буддійських притч про життя святих та монахів – улюблених книжок простого народу 日本童異記 "Ніхонрю:ікі" "Японські легенди про незвичайне" та 今昔物語 "Кондзяку моногатарі" "Збірка світських притч про добро та зло".

Фольклор 歌謡 kaijo: у період 中古 – це синтоїстські містеріальні тексти 神樂 кагура, пісні східних провінцій 東歌 адзуумаута, обрядові пісні різних провінцій, фольклор жанру 催馬樂 сайбара як органічне поєднання придворної музики 雅樂 gagaku із фольклором. Популярними в аристократичних колах були також чотирисотні народні вірші 今様 ima yo:, які надихали поетів на написання й літературних творів у розмірі 7-5-7-5 (наприклад, Ку:кай уклав у жанрі ima yo: абетку iроха у вигляді гімну нірвана). Видавалися антології фольклору.

III. Середньовічна література 中世文学 тю:сей бунгаку відзначена народженням нових літературних форм у зв'язку зі зміною домінуючого суспільного класу. Від-

булося становлення жанрів військових епопеї 軍記 гункі, ланцюгових віршів 連歌 ренга, драматургічних жанрів 能 но: та 狂言 кьоген. Література епохи громадянських воєн 戰記文学 сенкі бунгаку представлена військовими епопеями 軍記 гункі – 保元物語 "Хоген моногатарі" і [23] "Повість про події років Хоген", 平治物語 "Хейдзі моногатарі" "Повість про роки Хейдзі", 平家物語 "Хейке моногатарі" "Повість про клан Тайра", 太平記 "Тайхейкі" "Повість про Велике Замирення", 義經記 "Гікейкі" "Сказання про Йосіцуна" та ін. З'явився жанр середньовічних оповідок 物語草子 моногатарідзо:ci та оповідки на мотиви давніх моногатарі – псевдокласичні 藩古物語 گікомоногатарі (династійний роман 松浦宮物語 "Мацураномія моногатарі" "Повість про Мацураномія") та збірки середньовічних оповідань. Для простого народу писалися оповідки жанру 御伽草子 отогайдзосі та новели 短編 тампен. Видавалися трактати з теорії жанру моногатарі 無名草子 мумейдзо:ci.

Зароджувалися буддійська 仏教文学 букъю: бунгаку та християнська література キリストン文学 кірісітан-бунгаку. Відбувалася еволюція жанру від збірок висловлювань апостолів буддійської віри – монахів найвищих рангів – до висот буддійської літератури – теологічних трактатів та коментарів до сутр, таких як кодекс віри засновника амідаїстського напряму буддизму монаха Сінран 欽眞抄 Таннісю: та 正法眼藏 "Сьо:бо:гендзо:" "Скарбниця ока істинного закону" засновника дзенівського напряму буддизму монаха Доген. Поява ієзуїтських місіонерів створила передумови для появи християнської літератури в Японії, її найвідоміших зразків чисто релігійного змісту. Літературним різновидом християнської літератури був переклад ієзуїтськими місіонерами байок Езопа японською мовою.

Середньовічна драматургія 中世劇文学 тю:сей гекі:бунгаку [7, 16, 17, 18] відзначена еволюцією текстів-сценаріїв синтоїстських містерій від простонародних польових ігрищ 田楽 денгаку до храмових фестивалів 猿樂 саругаку та 散樂 сангаку. Формуються драматургічні жанри 謡曲 йокъю та 能本 но:хон: зусиллями батька театру 能 но: 阿弥清次 Кан'амі Кійоцугу відбувається канонізація їхнього репертуару. У творах 風姿花伝 "Фу:сікаден" "Трактат про квітку стилю", 花鏡 "Какъо" "Дзеркало квітки серця" подається тлумачення естетики 無玄 юген. Фарси 狂言 кьоген, інтермедії в антрактах театру 能, виділяються в окремий жанр. Театральний жанр 幸若 ковака – лібретто за мотивами військово-історичних епопеї – представлений різновидами 平治物 хейдзімоно (повісті про роки Хейдзі), 平家物 хейкемоно (повісті про клан Тайра), 平我物 согамоно (повісті про клан Сога) тощо.

Середньовічна 和歌 вака представлена антологією 新古今和歌集 "Сінкокінвакасю:" "Нове зібрання старих та нових пісень Ямато". Писалися трактати з теорії поезії.

Проза періоду 中世.

Продовжується традиція "свічад" як історичних повістей. Це "Водяне свічадо" 水鏡 "Мідзукагамі", "Збільшувальне свічадо" 増鏡 "Масукагамі" тощо. Писалися й трактати з історії Японії. Продовжувала своє існування дидактична література релігійних та побутових притч 説話文学 сецува бунгаку: це "Дивовижні історії з Удзі" 宇治拾遺物語 "Удзі-сюімоногатарі", класичний "Збірник історій про новітні та давні події" 今昔物語集 "Кондзяку моногатарісю:" – типові збірки притч сецува, які дають уявлення про ментальність японців давніх часів та середньовіччя тощо.

Народжена в період 中古 щоденникова проза 日記 nikkī продовжує своє існування завдяки появі відомих її зразків 十六夜日記 "Ідзайой ніккі" "Щоденник повного місяця", とはすがたり Tовадзугатарі та інших, за тона-

льністю і естетикою відмінних від щоденників класичної доби. З'являється різновид щоденникової літератури – подорожні нотатки 紀行 *kiko*: – 海道記 "Кайдокі" "Подорожні уздовж моря", 東闇紀行 "Токанкіко:" "Подорожні нотатки про східні провінції" тощо. Середньовічні есеї унаслідок падіння аристократії являють собою "літературу відлюдників" – 隠者文学 інся бунгаку і пишуться крізь призму естетики 無常 мудзьо: – нетривкості, плинності та марнотності цього прикрого світу. Неперевершенні зразки цього жанру – 方丈記 "Ходзьо:кі" "Нотатки з келії" та – 従然草 "Цуредзурегуса" "Нотатки з нудьги".

Китайськомовна література в перший період 中世 не відзначається світовими шедеврами. Поезій писали мало, більше відомі щоденники відомих літераторів: 玉葉 "Гьюкуйо:" "Яшмове листя", щоденник 明月記 "Мейгецуکі" "Нотатки під ясним місяцем" найвідомішого поета цієї доби 藤原定家 Фудзівара Садаіе, історична хроніка-повість Камакурського сьогунату 鎌倉幕府 Камакура бакуфу 吾妻鏡 "Адзума кагамі" "Свічадо Сходу" тощо. Період з кінця Камакура до початку 南北朝 намбокутто: відмічений застосуванням поетичної школи китайськомовної поезії 五山文学 годзан бунгаку "Література п'яти монастирів".

Середньовічний фольклор представлений жанром буддійських піснеспівів 和算 wasan, банкетними піснями 草加 со:ка тощо. Була видана збірка народних пісень 開吟集 "Кангінсю:".

IV. Література пізнього середньовіччя 近世文学 кінсей бунгаку. Поділяється на літературу традиційного осередку японської літератури в районі між Кіото і Осака 上方 камігата (上方文学 камігата бунгаку) та літературу нового культурного центру 江戸 едо на сході Японії в районі Канто (江戸文学 едо бунгаку). Унаслідок припинення міжусобиць і замирення країни розвивалися ремесла і торгівля, міські низи багатіли і потребували своєї культури. Можна сказати, що література 上代文学 була первісно-автентичною, 中古文学 – елітно-аристократичною, середньовічна 中世文学 – військово-монашою, а література 近世文学 – в основному міщанською, андеграундною, що і зумовила появу в літературі上方 жанрів 仮名草子 канадзо:сі (література на кана) і міських оповідань про наш прикрай світ 浮世草子 укійодзо:сі [5, 24]. Канадзо:сі були продовженням середньовічних 御伽草子 отогідзо:сі, але спостерігаємо наявність інших різновидів едоської белетристики – гуморесок 滑稽本 коккейбон, еротичних новел 酒落本 сяребон та сентиментальних романів 人情本 ніндзьо:бон, а також специфічного жанру "новел про наш плинний світ" 浮世草子 укійодзо:сі із першими проявами реалізму. Найвідомішим автором жанру 浮世草子 укійодзо:сі був Iхара Сайкаку – співець кохання у жорстко регламентованому феодальному суспільстві. Його всесвітньовідомі твори: 好色一代男 "Ко:сьоку ітідай отоко" "Любовні походеньки одинокого чоловіка"; 好色一代女 "Ко:сьоку ітідай онна" "Любовні походеньки одинокої жінки"; – 好色 五人女 "Ко:сьоку гонін онна" "П'ять жінок, що жили коханням"; збірка дидактичних оповідань про бережливість та працелюбство – 日本水代倉 "Nіхон ейтайгуря" "Одвічна скарбниця Японії", самурайський цикл та інші. Основною естетичною категорією оповіданок про шукачів пригод у веселих кварталах жанру 酒落本 сяребон є категорія うがち угаті – "потаємність". Найвідомішою збіркою гумористичних оповіданок 滑稽本 коккейбон є цикл 東海道中膝栗毛 "Токайдотю: хідзакураге" "Пішаком уздовж тракту Токайдо" автора Дзіппенса Ікку. Жанр сентиментального роману 人情本 ніндзьо:бон представлений шедевром 春色梅兒譽美 "Сюнсьоку умегойомі" "Сливовий календар кохання" автора Таменага Сюнсуй. Представниками едоської белет-

ристики були також ілюстровані випуски 草双紙 кусадзо:сі з їх різновидами 黄表紙 кібю:сі "ілюстровані книжки у жовтих обкладинках" та 合巻 ご:кан "зброшувані випуски". До едоської белетристики відносять і побутовий та рицарський роман 読み本 じゆみほん, який мав корені в літературі 上方 камігата. Видатними представниками жанру 読み本 були відомий романіст 曲亭(滝沢)馬琴 Кьюокутей (Такідзава) Бакін (Повість про вісім псів-самураїв 八犬伝 "Хаккенден" тощо) та новеліст 上田秋成 Уеда Акінарі (雨月物語 "Угецу моногатарі" "Місяць у дощову пору" тощо).

Лірика періоду 近世 відзначена появою нового жанру 三才俳諧 さんざい 俳諧. Витоки жанру 俳諧 хайкай та власне його викремлення пов'язане з літературою 上方, де функціонували поетичні школи 貞元の俳諧 теймонхайкай, 談林俳諧 данрінхайкай, まことの俳諧 макомто-но-хайкай. Великий поет Мацуо Басьо розпочинав свою діяльність в районі Кансай, проте згодом перебрався до Канто, у новий мегаполіс Едо, де й спромігся зреалізувати свій талант, розробити власну естетику в поезії і утвердити жанр 俳諧 як світовий. Найвідомішими збірками його тривіршів є 置くの細道 "Окунохосоміті" "Стежками Півночі" [26], 猿蓑 "Саруміно" "Солом'яний плащ для мавпочки" та інші. Послідовниками Басьо були поети Бусон, Ісса та інші. Поезія 和歌 вака представлена в більшості школою 二条 にづъ в особі 細川幽才 Хосокава Юсай. 松永貞徳 Мацунаґа Тейтoku популяризував поезію 和歌. Гумористична поезія 川柳 сенрю: (гумористичні тривірші) та 狂歌 кьока "схіблени" п'ятівірші представлені у збірках сенрю: 俳風柳多留 "Хайфуянагідару" "Закоханий ідол". Ланцюгові вірші 連歌 ренга зібрани в антологіях 新選筑波集 "Сінсенцукубасю:" "Нове зібрання з місцевості Цукуба, видане за імператорським наказом" та ін. Зібрання стостопних ренга – це 水無瀬三吟百韻 "Мінассенсангінхякуін" "Сто віршів трьох співавторів, складених біля храму Мінасе". Антології віршів жанру 俳諧連歌 хайкай-ренга – це 新撰犬筑波集 "Сінсенінуцукубасю:" "Нова гумористична "собача" Цукубасю:", видана за імператорським велінням" та 守武千句 "Moritakesenky" "Тисяча строф автора Морітаке". Виходили друком також трактати з теорії ренга.

Драматургічні жанри літератури 上方 – це театральні лібретто кабукі та дзьо:ruri. Витоки жанру 清瑠璃 дзьо:ruri – у народнопісенній творчості, його різновиди – це давні 古淨瑠璃 кодзьо:ruri, написані у співавторстві 合作淨瑠璃 ご:さく дзьо:ruri. Видатний драматург Тікамацу Мондзаемон писав для театрів твори: 香根崎心中 "Сонедзакі сіндзю:" "Подвійне самогубство закоханих у кварталі Сонедзакі", 心中天の網島 "Сіндзю:тен но амідзіма" "Подвійне самогубство закоханих на Остріві Небесних Сітей" та ін.

Розвивається національне вчення 国学 кокугаку як ортодоксальна школа в теорії японської літератури. Опозиційною їй була конфуціанська школа 儒学 дзюгаку, з якою пов'язана китайськомовна література в Японії епохи 近世 кінсей.

Фольклорні жанри пізнього середньовіччя – це відроджені обрядові пісні 隆達小歌 рютацукоута, колективні пісні 姉歌 куміута, балади 長歌 нагаута тощо, які є різновидами 地歌 дзіута, представлені у збірці фольклору 松の葉 "Мацуноха" "Голки сосни". Едоський фольклор – це 常磐津節 токівадзабусі, 富本節 томімотобусі, 清本節 кійомотобусі, 河東節 катобусі є фольклорним різновидом 江戸淨瑠璃 едодзьо:ruri, а 端唄 хаута, 歌詠 うただざва, 小歌 коута – це разновиди коротких 歌い物 утамоно.

У наведеному вище нарисі окреслено жанри та твори японської літератури загалом, у певному сенсі конспективно (за принципом оглядової подачі 一覧表), проте за бра-

ком таких розвідок в українському літературознавстві, з урахуванням переліку основних жанрів і творів в автентичному для Японії графічному варіанті 漢字かな混じり文 кандзі-кана-мадзірібун такий підхід може, на нашу думку, стати в пригоді як дослідникам-літературознавцям, так і тим, хто прагне студіювати японську літературу не лише через російські розвідки та підручники. На майбутнє плануємо вдосконалити такий підхід, а також здійснити глибший жанровий, текстовий та стилістичний аналіз японських шедеврів усіх родів літератури.

1.Боронина И.А. Классический японский роман. – М., 1981; 2.Боронина И.А. Пoэтика классического японского стиха. – М., 1987; 3.Брэславец Т.И. Пoэзия Мацуо Басё. – М., 1981; 4.Горевляд В.Н. Японская литература VIII-XVI вв. – СПб., 1997; 5.Дональд Кин. Японская литература XVII-XIX столетий. – М., 1978; 6.Ермакова Л.М. О некоторых особенностях стиля "Норито" как литературного памятника. // Литературы стран Дальнего Востока. – М., 1979; 7.Конрад Н.И. Избранные труды. Литература и театр. – М., 1978; 8.Конрад Н.И. Японская литература. – М., 1974; 9.Конрад Н.И. Японская литература в образцах и очерках. – М., 1991; 10.Литература Востока в средние века. – М., 1970; 11.Литературы стран Дальнего Востока. – М., 1979; 12.Невский. Фольклор

- островов Мияко. – Спб., 1936; 13.Норито Сэмме. 板詞・官命. – М., 1991; 14.Садокова А. Японская календарная поэзия (日本の年中行事歌). – М., 1993; 15.Свиридов Т.Г. Японская средневековая проза сэцуба. – М., 1981; 16.市古卓次等. 新編日本文学史. 改訂新版. 明治書院. – 東京, 1984; 17.佐々木八郎等. 新編日本文学史. 京都書房. – 京都, 1990; 18.遠藤崎嘉基等. 注解日本文学史. 中央図書. – 京都, 1991; 19.三谷栄一等. 新国語要覧. 大修館書店. – 東京, 1982; 20.内田保男. 石塚秀雄. オーラーイフ. 新国語要覧. 大修館書店. – 東京, 1997; 21.最新国語便覧. 沢島書店. – 東京, 1990; 22.庄詳苑. – 東京, 1985; 23.保元物語. 日本古典文学大系. 岩波書店. – 東京, 1967; 24.西鶴集. 下. 日本古典文学大系. 岩波書店. – 東京, 1960; 25.古代歌謡集. 日本古典文学大系. 岩波書店. – 東京, 1957; 26.サカタ細道. ほか. 高橋治. 少年小女古典文学館. – 東京, 1991; 27.大岡信. 万葉集. ほか. 少年小女古典文学館. – 東京, 1991; 28.大岡信. カニギ草子. 岩波少年文庫. – 東京, 1995; 29.宇治拾遺物語. 日本古典文学全集. 小学館. – 東京, 1973; 30.古事記説得. 日本古典文学大系. 岩波書店. – 東京, 1958; 31.和漢朗詠集. 日本古典文学大系. 岩波書店. – 東京, 1965; 32.万葉集. 文芸読本. – 東京, 1979

Надійшла до редколегії 27.09.05

О.М. Конончук, асп.

ДО ПИТАННЯ ПОЯВИ СУЧАСНОЇ НОВЕЛИ В ПЕРСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

З'ясовуються основні фактори, які спричинилися до появи в перській літературі новели в сучасному її розумінні та відіграли вирішальну роль у процесі її становлення

Determinative factors which provoked appearance of the modern short story in Persian literature and played decisive role in its formation are discussed

Сучасний етап розвитку літературознавства характеризується, зокрема, прагненням до узагальнення надбань світової літератури. У зв'язку з цим особлива увага приділяється вивченню літературних взаємин різних країн, інтенсивно розвивається компаративне літературознавство. Очевидно, що, перш ніж братися до проведення порівняльних досліджень, необхідно вивчити історію виникнення та розвитку окремих жанрів досліджуваних літератур. Особливо актуальним видається таке завдання тоді, коли серед фахівців певної галузі існують різні точки зору на одне й те ж саме явище. У нашому випадку такі різні точки зору представлені розбіжностями у поглядах літературознавців на проблему появи сучасної новели в перській літературі ХХ-го ст. Щоб з'ясувати істину у цьому питанні, слід перш за все проаналізувати точки зору, що існують, та виявити спільне й відмінне в них.

Як відомо, перська проза ще у XII-XV ст. під натиском бурхливого розвитку поезії втратила свій престиж і відійшла на другий план. Відродження перської прози припадає на кінець XIX ст., а виникнення окремих її жанрів, і зокрема новели, починається лише у 20-30-х рр. ХХ ст. Проте ще з давніх часів перси володіли мистецтвом цікаво розповідати. Навіть одна з найдавніших прозових пам'яток – оповідання про Ардашира з роду Бабака, написане на початку нашої ери, є твором дійсно цікавим, а місцями сюжет розгортається з майже кінематографічною динамічністю. Добре відомо, що багато новел "Тисячі й однієї ночі" своїм корінням сягають в усну творчість перських оповідачів [6, с.3].

У подальші періоди історії перської літератури на першому місці завжди була поезія. Що ж стосується ролі прози у перській літературі середніх віків та її впливу на становлення і розвиток перської прози ХХ ст., та того, що саме спричинилося до появи в перській літературі новели в сучасному її розумінні і які саме чинники відіграли вирішальну роль у процесі її зародження та формування, існує ряд точок зору.

Так, наприклад, М.Дъяконов у передмові до книги Мухаммада Джамаль-заде "Новелі із збірки "Що було й чого не було", яка є, до речі, єдиним україномовним виданням перських новел нового часу, зазначає, що художніх творів старої перської літератури, писаних прозою, дуже мало, і не від них, вважає автор, походить перська белетристика нашої доби. Перші спроби утворити новий прозаїчний стиль перської літератури М.Дъяконов пов'язує з Каєм Макамом,

державним діячем, що залишив цікаві зразки епістолярного стилю. Написане Каєм Макамом довгий час вважали за ідеал нової перської прози. Подальший розвиток прози в Ірані, на думку М.Дъяконова, був цілком пов'язаний із зародженням та розвитком періодичної преси [3, с.6].

Інший же автор, видатний дослідник перської літератури Є.Бертельс зазначає, що у класичний період (Х-ХV ст.) проза у перській літературі існувала, але була засобом створення наукових робіт і, якщо і зачіпала розповідну тематику, то обов'язково переслідувала при цьому дидактичні цілі: оповідання були лише ілюстрацією до поучень. Але, як стверджує Є.Бертельс, навіть така проза вже з XII ст. набуває все орнаментальнішого характеру, оповідь перевантажувалася порівняннями, метафорами, омонімами, безкінечним нашаруванням різноманітних риторичних фігур, численними цитатами та натяками на цитати з творів арабських та перських авторів. Очевидним є те, що такі роботи могли бути зрозумілими лише дуже досвідченим читачам, які здобули ґрунтовну середньовічну освіту. На думку Є.Бертельса, саме внаслідок надзвичайної складності подібних творів виникла своєрідна "лубочна" література, яка інколи використовувала відомі сюжети, але розробляла їх простіше, майже живою розмовною мовою, пересиланою лише найвідомішими прислів'ями та віршами [6, с.3]. Навіть у 1908 р. один з найдосвідченніших перських перекладачів – Мірза Сайд Хосейн-хан Седролмеалі, перекладаючи з англійської мови авантюрний роман Дж. Рейнолдса "Бронзова статуя чи поцілунок діви", передав звичайну, досить мляву прозу закрутистою мовою, пересипаючи текст перекладу арабськими висловами та перськими віршами [6, с.4].

Інший дослідник перської літератури, Д.Комісаров, стверджує, що майже до середини XIX ст. проза в перській літературі була представлена дидактичними оповіданнями, історико-героїчними та фантастичними повістями, казками. На думку автора, ці жанри не вичерпали себе і донині і справили значний вплив на формування жанрів сучасної прози [5, с.13]. Д.Комісаров стверджує, що вже у середні віки з'явилися твори, які можна назвати прозовими у прямому значенні слова. До них автор відносить фантастично-го характеру повість Садека Абулькасема Ширазі "Книга про Самака Аяра", анонімний лицарський роман про Аміра Хамзу, повість "Хатам Таї" та ін. [5, с.17]. Як і Є.Бертельс,

Д. Комісаров зазначає, що широкого розповсюдження в Ірані набули оповідання наукового характеру з повчальним забарвленням. До їх числа він відносить "Казки папуги" ("Тутті-наме"), які не раз перероблялися наступними укладачами та переписувачами. Один з останніх варіантів, відомий під назвою "Сорок папуг" ("Чехель тутт"), перевидається в Ірані дотепер і є легким, цікавим чтивом. Повчальний характер має й "Сказання про Бахтіяра" ("Бахтіярнаме"). Як у "Казках папуг", так і у "Сказанні про Бахтіяра" кожна казка є немовби самостійним твором, але усі вони об'єднані однією ідеєю, яка з'ясовується у кінці книги, та загальною рамкою. Іще один дослідник перської літератури, Дж. Доррі, також висловлює думку, що жанр короткого оповідання здавна існував в Ірані і був представлений середньовічними фольклорними новелами, оповіданнями та анекdotами героїчного, історичного та побутового характеру, різноманітними переробками та перекладеннями індійських та арабських казок, численними історіями (хекаятами) про Моллу Насреддіна та простака Дахо чи, скажімо, такими авторськими збірками, як "Зібрання сказень та променів оповідань" Ауфі (XII – поч. XIII ст.), знаменитий "Трояндовий сад" Сааді (XIII ст.), "Етика аристократії" Закані (XIV ст.), "Весняний сад" Джамі (XV ст.), "Цікаві оповідання про різних людей" Алі Сафі (XVI ст.) та ін. Однак, зазначає Дж. Доррі, середньовічне оповідання значно відрізнялося від сучасного у першу чергу тим, що воно не мало закінченого образу героя і розгорнутого літературного сюжету [4, с. 13]. Таким чином, можна зробити висновок, що більшість дослідників перської літератури все ж визнають факт наявності прозового жанру в перській літературі давніх часів і схильні розглядати коротке оповідання, яке здавна існувало у фольклорній та літературній традиціях Ірану, як основу виникнення та формування новели XX століття.

Безумовно, на зародження та формування нової прози в перській літературі впливував цілий ряд інших факторів. Початок культурного пробудження Ірану, як правило, датують рубежем XIX та ХХ століття. Але ще за життя Фатх Алі-шаха його наступник Аббас Мірза (1789–1833), прибічник европеїзації, запровадив книгодрукування. В Ірані з'явилися газети. Бажаючих відсилали на навчання до Європи. У період правління Насреддін-шаха (1848–1896), який під час подорожі до Європи на власні очі переконався у перевагах технічного прогресу, в Ірані було налагоджено поштовий та телеграфний зв'язок, до країни за прошувалися європейські фахівці. Та шлях до оновлення країни був тернистим наочним і сумним прикладом цього стала страта освіченого, розумного і прогресивного прем'єра Каєм-Макама Фарахані (1779–1836). У 1851 році при наступникові Каєм Макама – Амірі Кабірі, якого пізніше спіткала трагічна доля його попередника, було створено перший заклад на зразок світського вищого навчального закладу – Дар оль-фонун ("Дім наук"), де викладали європейці і де почали готувати молодих аристократів до державної служби. Звідси поширювалися західні впливи, тут виконувалися перші переклади наукової, а потім і художньої літератури з європейських мов. Для перекладу відбиралися книги, які відповідали завданням просвітництва. Спочатку це були переважно твори історичного характеру, такі, як "Історія Наполеона" Вальтера Скотта, "Історія Росії за Петра Великого", "Карл XII", "Олександр Великий" Вольтера, "Історія Персії" Джона Малькольма, а за ними пішли "Робінзон Крузо" Даніеля Дефо, "Жиль Блез" Лесажа, "Індійська хижка" Бернардена де Сен-Г'єра, "Телемак" Фенелона, "Граф Монте-Крісто", "Три мушкетери", "Королева Марго" А. Дюма та ін. Перекладені романі лікно знайшли шлях до серця та розуму читача, бо він був підготовлений до сприйняття подібних творів класичними перськими шахрайськими новелами і дастанами. У період революції 1905–1911 рр. бурхливого розвитку зазнала

демократична література. Одним з найважливіших явищ епохи перської революції була періодична преса. Час вимагав оперативних форм прози – і на сторінках газет і журналів "Сур-е Есрафіль" ("Труба архангела Гавриїла"), "Іран-е ноу" ("Новий Іран"), "Театр", "Нахід" ("Венера"), "Чанте-йе паберехне" ("Сумка босяка"), "Кяшкуль", «Тоуфік» ("Успіх"), "Насім-е шомаль" ("Північний вітерець"), "Бахлуль" та інших з'являються фейлетони, сатиричні нариси, памфлети. Особливо в цьому відношенні виділялася діяльність щотижневого журналу "Сур-е Есрафіль" і його сатиричного відділу "Усіяка всячина" ("Чарапанд-о панд"), де було надруковано серію близкучих памфлетів та фейлетонів, що стосувалися подій 1907–1908 рр. Редактором і видавцем "Сур-е Есрафіль" був Мірза Алі Акбар-хан Деххода (1880–1956), який пізніше став видатним ученим-філологом. Він був автором памфлетів, віршів, фейлетонів і більшості публіцистичних статей журналу. Сатиричний матеріал Деххода у "Сур-е Есрафіль" був фактично гострим відгуком на всі актуальні проблеми тих днів. Проза Деххода – це, за виразом іранського літературознавця Реза Барахані, "своєрідний міст від журналістики до новелістики, це фейлетон, написаний рукою справжнього художника, це простонародна, але не банальна мова, це сатира, яка не зводиться до обмовляння. Вона не настільки важка, щоб не дійти до свідомості народу, і в той же час не настільки легка, щоб перестати бути сатирою і перетворитися на просте зубоскалення... Проза Деххода – проміжна ланка між простою і нехитрою прозою попереднього періоду та новелістикою Джамаль-заде і Хедаята" [4, с. 12]. Теми, які розробляв Деххода, вперше освоювалися засобами малих прозаїчних форм, і саме тому його творчість стала новою сторінкою в історії перської літератури. Публіцистична діяльність Деххода мала ряд характерних рис, які виділяли його з-поміж прозаїків та поетів того часу. Славетний іраніст Є. Бертельс так характеризує Деххода та його праці: "Особливо відзначити слід революційних літераторів слід лише Алі Акбара Деххода з Казвіна, відомого під прізвиськом "Дахау" (народна вимова слова Деххода – сільський староста). Це надзвичайно дотепний, близкучий сатирик, гострі фейлетони якого з'явились на сторінках сатиричного журналу "Сур-е Есрафіль". Мова Даҳау — народне мовлення, пересипане вульгаризмами, які роблять його вкрай складним для людини, знайомої лише з літературною перською мовою. Сатири його, часом вкрай різкі та дошкульні, вирізняються вражаючою точністю та ранять на смерть свою жертву" [1, с. 125]. За твердженням І. Брагінського та Д. Комісарова, "як у поезії цього періоду, так і в прозі, головну роль відігравала політична сатира. Характерним у цьому відношенні є новий жанр невеликого сатиричного оповідання, введеного до перської літератури Мірзою Алі Акбар ханом Деххода. Виявляючи неабияку винахідливість, Деххода писав свої сатири то у вигляді діалогів чи відповідей на листи читачів, то у формі оповіді очевидця" [2, с. 113]. Характеризуючи статті Деххода в журналі "Сур-е Есрафіль", слід відзначити, що стиль оповідань Деххода був дуже простим. Теми, взяті з повсякденного життя, і народна мова оповідань забезпечили їм величезний успіх. Безумовно, можна цілком погодитися з думкою М. Фатемі, висловленою у дослідженні, присвяченому життю та творчості Алі Акбара Деххода, про те, що життєвий та творчий шлях письменника і науковця дають усі підстави вважати його одним з основоположників нового напрямку в сучасній перській літературі та літературознавстві [7, с. 15]. Та все ж, навіть фейлетони Алі Акбара Деххода, хоча й відіграли надзвичайно важливу роль у розвитку перської прози, все-таки не були ще оповіданнями в європейському розумінні слова, залишаючись лише побутовими і сатиричними картинаами.

І ось, на самому початку 1922 р. на полицях книжкових магазинів Тегерана з'являється збірка оповідань з простенькою назвою "Бувальщина та небувальщина". Ніхто не очікував, що вихід у світ невеличкої книжечки спричинить справжню революцію в перській новелістиці. Молодий, нікому не відомий письменник Мохаммад Алі Джамаль-заде, зважився зобразити свою бідну країну, свій забитий народ, показати ницість його політичних керівників та релігійних діячів. Та справа була не лише в злободенні тематиці оповідань, але й у тому, як, якою мовою вони були написані. Сам автор у цей час вже був в еміграції, далеко від своїх розгніваних супротивників, але книга, видана в Берліні, була привселюдно спалена на центральній площі Тегерана. Та як це часто буває, саме така розправа стала для книги найкращою реклами і сприяла всезагальному визнанню її автора. Випустивши у світ свою першу книгу, Джамаль-заде викликав до життя новий, реалістичний напрям у літературі Ірану, став зачинателем жанру сучасної перської новели [4, с.13]. Вважаючи, що перська художня проза перебуває на дуже низькому рівні, що її мова бідна і кострубата, Джамаль-заде у передмові до своєї першої збірки оповідань "Бувальщина та небувальщина" (ця передмова стала своєрідним маніфестом літераторів нового покоління) закликав до введення у літературу нових європейських жанрів, до збагачення мови художніх творів елементами живого розмовного перського мовлення. Саме так і написані оповідання збірки "Бувальщина та небувальщина" – на дуже актуальні теми живою, народною мовою. Автор виступає в них майстерним оповідачем, який вміє будувати гострий сюжет і створювати колоритні, яскраві образи. Образ сатиричних героїв Джамаль-заде формує через їхню поведінку, в живому діалозі, через їхнє ставлення до дійсності, світу, до себе й до інших. Це надає оповіданням письменника динамічності, психологічної напруженості, емоційності. Джамаль-заде широко використовує такі зображенальні засоби, як порівняння, гіпербола, гротеск у поєднанні з порівнянням. В оповіданні Джамаль-заде можна зустріти прийом окарикатурювання: перебільшення чи загострення з метою висміювання зовнішніх рис соціального явища чи особистості. Колоритна мова персонажів представлена місцевими діалектами, народною фразеологією, професіоналізмами, властивими мові чиновників, журналістів, мулл, торговців, поліцейських та ін. Дії чи явища в новелі Джамаль-заде нерідко набувають комічного ефекту завдяки використанню автором прислівів та приказок, релігійних виразів, поширених у народній мові, коранічних висловів, яким автор надає іронічного змісту. Чимало у творі дотепних жартів, які є однією з найпоширеніших форм народного сміху [4, с.46]. Джамаль-заде нерідко використовує прийом травестії – він знищує, дискредитує і вульгаризує ті явища, які в іранському суспільстві вважалися достойними, вартими поваги чи навіть поклоніння [4, с.52]. Часто у Джамаль-заде афористично відточена фраза поєднується з каламбуром. Жарт виникає на основі використання автором мовних засобів. Різне значення слів, однакових за звучанням, дозволяє авторові зблизити і співставити поняття, що виражуються цими словами [4, с.54]. Безумовно, правий був дослідник перської літератури К. Чайкн, коли писав, що: "Тільки від книги "Бувальщина та небувальщина" можемо ми вивести початок нової реалістичної школи, яка дала дійсно нові зразки перської белетристики. Лише з цього моменту можна говорити про появу форм повіті та роману в тисячолітній літературі Ірану, яка нарешті вирішила розпрощатися з містичним туманом, високим поетичним стилем та безкінечними шаблонними трояндами, солов'ями та метеликами для того, щоб впритул зіткнутися з близькою, живою і реальною дійсністю" [8, с.31].

Таким чином, ми простежили процес зародження та виникнення новели в перській літературі і побачили, як зміни,

які впродовж XIX ст.. відбувалися в окремих ділянках соціально-культурного життя Ірану, викликали певну необхідність у тому, щоб змінити форму та зміст художніх творів. В умовах XIX – початку ХХ ст.. вже не можна було використовувати середньовічні літературні штампи. Літературні твори нового етапу повинні були відповідати все новим і більшим вимогам суспільства, об'єктивно відображати реальну ситуацію в країні. Тенденція оновлення перської літератури виникла вже у першій половині XIX ст., і вже тоді у царині прози були досягнуті більші успіхи, анж у царині поезії. Не кажучи вже про Каєм-Макама Фарахані, який був одним з основоположників спрошення стилю, письменники Фазіль хан Гаррусі (1783–1838), Сахебдіван (п. 1848) та ін., які створювали невеликі оповідання, близькі за формою до сучасної новели, приділяли пильнішу увагу соціальним мотивам і наближали разом з тим мову своїх творів до розмовної, також внесли багато нового у перську прозу. Вжиті у першій половині та особливо в середині XIX ст. заходи з видання газет, перекладу книг тощо також до певної міри сприяли становленню нового літературного стилю. Однак низький рівень соціально-культурного розвитку, недостатня технічна оснащеність видавничих закладів, відсутність демократичних свобод та інших необхідних умов не дозволяли цим заходам дати відчутних результатів. Соціальні та культурні реформи другої половини XIX ст. поширення просвітницьких ідей, загальний підйом у суспільстві та вплив західних літературних напрямків на перську літературу – усе це неодмінно мало викликати зміни у формі та змісті літературних творів. Значною мірою усе це й зумовило становлення сучасних жанрів у перській літературі, розвиток драматургії та журналістики. Саме в цей період виникла традиція створення фейлетонів та саркастичних памфлетів – традиція, одним з зачинателів якої був Алі Акбар Деххода.

Становлення нових жанрів та створення творів на актуальні теми, взяті з повсякденного життя суспільства, вимагали подальшої зміни літературного стилю. Про актуальні проблеми суспільства неможливо було говорити за допомогою беззмістовних слів та алгорій, зрозумілих лише незначній частині населення. Нова література мала стати зрозумілою для переважної більшості населення, бути здатною пояснити повсякденні події. Письменники почали спрощувати стиль своїх творів, наблизити його до розмовної мови, все ширше звертаючись до народної лексики, діалектизмів та до невичерпної скарбниці народної мудрості та поезії. Одночасно словниковий фонд перської літературної мови збагачували й нові перські слова, й іноземні запозичення, особливо в галузі соціально-політичної термінології. Деякі автори, як Етемад-ос Салтане, Фархад Мірза та ін., писали змішаним стилем, переходячи від складної мови до простої, й навпаки. Такі твори були досить характерні для літератури періоду переходу від старого стилю до нового. Цей час, який у перській літературі прийнято називати терміном "Таджаддод-е адабі" (літературне оновлення) характеризується, за словами Малек-ош Шоара Бахара, "революцією думки та літератури", яка здійснилася за умов, коли "відбуваються величі зміни в прозі та поезії, оновлюється поетичний стиль, складаються вірші на політичні та патріотичні теми простою мовою і з глибоким почуттям" [7, с.31]. Саме під впливом цих та інших факторів, сформувався світогляд та літературна творчість основоположника перської новели Мохаммада Алі Джамаль-заде, якому вдалося у своїх творах подолати пряму дидактику, успадковану від просвітницької літератури, і збагатити перську прозу новими художніми прийомами та засобами. Створюючи національну іранську новелу, Джамаль-заде творчо засвоював досвід європейської художньої літератури, але його кращі твори відбили усю

самобутність вітчизняних літературних традицій і фольклору, в якому ще здавна існувало коротке оповідання, що й стало основою виникнення та формування новели ХХ-го ст. Залишається зазначити, що логічною перспективою подальших розвідок у даному напрямку видається багатоаспектне вивчення жанрово-стилістичних особливостей перської новели.

1. Бертельс Е.Э. Очерк истории персидской литературы. – Л., 1928.
2. Брагинский И.С. Проблемы становления реализма в литературах Востока. – М., 1964; 3. Джамаль-заде М.А. Новелі зі збірки "Що було й чого не було" / Передм. М.Дьяконова. – Харків, 1932.; 4. Дорри Дж.Х. Мухаммад Али Джамаль-заде – М., 1983; 5. Комисаров Д.С. Очерки современной персидской прозы – М., 1980; 6. Рассказы персидских писателей / Предисл. Е.Бертельса. – М., 1955; 7. Чайкін К.И. Краткий очерк новейшей персидской литературы. – М., 1928. – С.145.

Надійшла до редакції 27.05.05

М.Ю. Логвин, магістр філол.

НЕСКІНЧЕННІ ВІМІРИ "ЗАПІСІВ КАМЕНЮ": ДОМІНАНТА МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДТЕКСТИ

Детально зображені подробиці щоденного життя у "Записах каменя", Цао Сюєцінь створює дуже виразні та вірогідні панштунки для душевних поруків своїх героїв. Прискіплива увага до матеріального світу допомагає композиції оповіді як із точки зору літературного твору, так і з погляду психології та культурознавства; у матерії розповіді автор природно розташовує конфлікти та їх тимчасові розв'язання. Проблеми виникають і виходи зі складних ситуацій знаходяться у контексті матеріальної та соціальної традиції пізньо-імператорського Китаю

Depicting the details of the everyday life in the "Stone's chronicles" Tsao Siuetsin creates a very impressive and trustworthy scenery for emotional movements of his protagonists. A close attention to the material world contributes to the composition of the narration both from the point of literature, and from the psychological and cultural standpoints. In the narration matter the author arranges naturally the conflicts and their temporary settlements. Solutions are found in the context of the material and social tradition of the Late-Imperial China.

"Записи каменя" Цао Сюєцінь – один з чотирьох найвидатніших романів китайської класичної літератури, найближчий до нас за часом написання. Вивчення цього шедевру красного письменства за обсягом літературознавчих праць з теми можна порівняти з Shakespeare studies – вивченням творчості Шекспіра. Проте кількість семантичних шарів роману та рівнів повідомлень читачеві, іхній тісний взаємозв'язок, специфіка всіх історичних, національних, соціально-психологічних та економічних факторів суспільства доби створення роману – все це дає багатий і невичерпний матеріал для подальших роздумів та вивчення. Аналізуючи духовний світ автора та його головного героя – чия історія наслідує відому нам біографію Цао Сюєцінь – неможливо залишити остронь матеріальний світ роману, напрочуд детальну увагу письменника до речей, особливо – віщо-символічне значення деяких із них. Так само і світ жінок-героїнь роману у Великому Парку Споглядання являє собою досконало розроблене і описане синкретичне середовище, де фізичне і духовне створюють єдиний сплав і нерозривно пов'язані. Великий Парк Споглядання – це відображення потойбічної Країни Ілюзій та Небуття в друках дзеркала реального світу. Багато китайських, а з ними і західних дослідників зазначали, що створення автором особливого середовища, особливо спільноти у Великому Парку Споглядання мало на меті побудувати утопічну фортецю для жіночтва, чисту недоторкану землю, мікрocosmos, де дівчата й жінки можуть сковатися від несправедливості патріархального суспільства – патріархального до такого ступеню, що його можна назвати тоталітарним по відношенню до жінок. У цій фортеці може знайти притулок, зрештою, і головний герой з його особливою любов'ю до жіночих занять і глибокою зацікавленістю у дівочій компанії [1]. Проте детальнийгляд безлічі епізодів стосунків жінок між собою та із "зовнішнім чоловічим світом" показує, що це, зрештою, мікросвіт жінок, який залежить від "великого чоловічого" світу, внутрішня реальність, яка у всьому залежить від більшого зовнішнього оточення, де домінують чоловіки. Саме жіноче середовище нездатне позбутися свідомості своєї вторинності та підлегlosti по відношенню до чоловіків та у порівнянні з чоловіками, до всієї архаїчної ієрархії давньо-китайського суспільства. "Жіноче царство" створене і для того, щоб іллістровано зобразити буття жінок у суспільстві, де скрізь і у всьому домінують чоловіки [2, с.31]. За кількістю населення Парк справді може здатися таким, де домінують жінки, проте життя в ньому весь час зазнає

впливу іззовні, часом цей вплив лиховісний, неприємний, але протиставити йому жінки можуть лише напівсвідомий ритуал засвідчення нібито доброго ставлення одна до одної (зокрема розмова тітки Сює зі своєю дочкою та племінницею Лінь Дайю в розділі 57), а частіше повністю піддаються його впливу, створюючи ще більше неволі для інших жінок, використовуючи невиразну присутність чоловіків для зведення рахунків із тими жінками, які викликали антипатію поміркованим ввічливим поводженням – саме таким, яке створює позитивний людяний настрій у Парку (розділ 44). Таке середовище нагадує врешті-решт не маленький Едем, а гарем чи монастир. У той час як Країна Ілюзій та Небуття – абстрактна жіноча оселя у володінні чоловіків, Великий Парк Споглядання – детально спланована і зображена реальність, де чоловіки упосліджують жінок саме через той комплекс вторинності, який жінки зберігають у собі та прищеплюють одна одній. І все ж головною метою Цао Сюєцінь було створення саме позитивної реальності, середовища зі знаком "плюс" – інтонація розповіді позитивна і словнена розуміння психології героїнь, захвату від виконання головним героєм жіночої роботи, співчуття до жінок. Упродовж всієї історії китайської літератури та образотворчого мистецтва творчі особистості зверталися до теми ізольованості жінок у внутрішніх покоях, коли прагнули позбутися ланцюгів жорсткої суспільної норми, відкрити власну особистість з точки зору незмінних істин. Цьому сприяла фізична відокремленість статей скрізь – у площині соціальних стосунків, у межах великого обійстя. Автор творів, що романтизували жіночу ізольованість, не міг у повній мірі відчути важке становище, гніючий настрій жінки у такому середовищі, тому надмірно підносив та естетизував його, милувався жіночими покоями тощо [3, с.14]. Предмети, якими користуються жінки (вбрачня тощо) часто потрапляють у фокус розповіді як речі цікаві та значущі, нерідко із значенням, глибшим за просто форму. Усе це переносить читача у вимір, де переважає дух затишку та замилування красою оточуючого світу. Щоправда, прагнення захищеності розходитья з насиченою конфліктами дійсністю. Більшість ситуацій, які привертують до себе особливу увагу автора, і читача разом з ним, на яких хворобливо зосереджується свідомість чутливого підлітка Баюй – конфліктні. Цей погляд нагадує увагу дитини до найбільш емоційно-насичених "спалахів" поведінки дорослих. Левина доля всіх емоційних спалахів оточення несе негативний заряд.

Конфлікти можна поділити за природою виникнення на кілька груп без чітко окреслених меж кожної групи – чинники конфліктів часто пов’язані, або ж сутність конфлікту зміщує свій фокус, з часом переходить з однієї площини в іншу. Найбільш виразні, значущі для оповіді конфлікти, переламні моменти, пов’язані з бажаннями головного героя, які зустрічають майже стовідсотковий опір, натикаються на неприємну і жорстку реальність. Ця реальність тільки культівується, її правила підтримуються жінками з Великого Парку Споглядання. Наступна велика група – конфлікти, чинником яких стає жінка. Вони не стільки ініціювані жінкою, скільки виникли через бажання *володіти* жінкою. Нарешті, наступна група: конфлікти через бажання *володіти* річчю. Перший варіант конфлікту часто включає в себе два інших. Вирішальне трагічне протиріччя, закладене в основу роману – бажання Цзя Баюю одружитися з Лінь Дайю і є в основних рисах, конфліктом через бажання *володіти* жінкою, проте весь емоційний та соціальний прояв цього конфлікту надзвичайно багатогранний і не може розглядатися тільки як конфлікт невдоволеного бажання. Природа цього конфлікту не така однозначна, як природа решти конфліктів, оскільки у двоюрідній сестрі Цзя Баюю надзвичайно цінє духовну спорідненість. Зрештою, світова література знає безліч прикладів, де основна інтрига твору полягає у бажанні *володіти* жінкою: від давньогрецького і кельтського епосів до оповідань Борхеса. Джерело обожнення і бажання різне, проте захоплення талантом чи високими моральними якостями не скасовує "власницьких інстинктів" закоханих.

Часто розповідь не може вирватися з пут матеріального та нерозривно пов’язаного з ним ритуалу. Власність матеріальну легше відстоювати вголос, ніж сказати про свої духовні володіння. Не стільки добре манери, скільки хитрість сестри Баочай та стратегія оточення не дають Лінь Дайю навіть висловити вголос бажання. Через те що протистояння так і не доведене до емоційного вибуху, до висловлення головних вимог і обурення, всі виголошені переживання Лінь Дайой втілюються у дріб’язкові зауваження щодо речей чи людей. Конфлікт бажання похованій у душі Лінь Дайой, його прояви завуальовані. Для великого кохання й глибокого розуміння геройнею свого брата Цзя Баюю не знаходиться стільки слів для опису, скільки забирають на себе описи бійок, сварок, розваг, приготування банкетів та спорудження Парку. Традиція твердо стоїть насторож маски зовнішньої пристойності, і цілком очевидна трагедія кохання, через яку знаменитий роман потопас у побутових дрібницях. Щоправда, будь-яка традиція завжди набагато мудріша за критику, і нерозумним було б заперечувати як етикет, так і матеріальну традицію взагалі чи ті, які надзвичайно широко – енциклопедично – відображені в романі. Автор не зміг би досягти такого широкого визнання його непревершеної творчості, якби намагався спілкуватися із читачем, спростовуючи попередню матеріальну культуру та базові стереотипи поведінки своєї країни. Гірше із конфліктом невдоволеного бажання одразу виникає конфлікт через володіння річчю.

Прискіпливий погляд на побут і досконалій опис матеріальних подробиць у романі розкривають багато цікавих сторінок не тільки в історії самої китайсько-манчжурської матеріальної культури, але і є свідченнями про самого автора та його героїв, їхніх знань про світ. Щедре і яскраве зображення матеріального оточення родини Цзя – чи не найповніша картина зв’язків мистецтва та щоденного життя у давньому китайському суспільстві. Уява, що подарувала нам образи надзвичайного багатства, розкоші та вишуканості, підкріплена найбільш ідеалістичними поглядами, йшла за культурними зразками-стереотипами думки вчених-естетів про створення мистецтвом мега-ідеалу для

реального життя. Протягом майже двох тисяч років покоління китайських вчених-чиновників – до них належить і клан Цзя – були поцінувачами і колекціонерами творів мистецтва та дивовижних рідкісних зразків природних матеріалів [4, с.8]. Кабінет вченого-вельможі прикрашали великі предмети чи мініатюри, які відображали не тільки особистий смак господаря, а й загальні естетичні уподобання нації у цьому проміжку часу, її естетичну традицію взагалі та космогонічні уявлення, релігійні поняття та забобони [5, с.5]. Тисячоліття відділяє нас від пори, коли в легендарних переказах великі поети, художники та каліграфи обмінювали свої поетичні твори на предмети, які ми б назвали "колекційним матеріалом", коли річ змінювала господаря за власною волею – незалежно від бажання господаря, коли самий факт такого обміну поетизувався. Дивовижні мальярські матеріали приносили незвичайний злет у творчості талановитим господарям і карали зарозумілість неуків [6, с.5, 7]. Проте традиція такого витонченого анімізму живе і у творах пізніших епох, переходить у наш час, з’являється у сучасному кінематографі тощо.

Для "Записів каменя" опис дивовижних речей у кабінетах, план, деталі Парку, кожен ієрогліф у назві павільйонів, альтанок значущий як копія назв і форм примарного по-тойбічного світу. Спочатку автор створює оселю небожителів, і його фантазія малює... копію земних розкошів, а цей план-ідея згодом втілюється у Великому Парку Споглядання. Детально розроблена "язичницька" міфологія, притаманні давній китайській літературі розповіді про відвідини героями-звитяжцями або вельможами осель по-тойбічних створінь не зменшують значущість будь-якої нової подорожі у володіння духів, диво залишається дивом, проте дива відбуваються на лаштунках, які легко пізнати, це набагато розкішніший палац того ж самого вельможі. І середземноморська, і далекосхідна література звертаються час від часу до теми Анастасису, зішестя до пекла, та дозволу небожителям простому смертному коротко наблизитися до картини райського буття. Проте середземноморське європейське бачення пекла чи раю базується більше на кольоровій та кабалістичній цифровій символіці апокрифів, на Святому Письмі тощо. Застереження про страждання матеріалізує ці абстракції у пеклі, робить їх майже фізично відчутними. Саме слова "зима несогріма" на українській іконі 16 століття лякають більше, ніж саме символічне зображення, створене давнім художником. Райські володіння оповиті сяйвом величі та відчуттям абсолютної радості, таке сприйняття переносить все, пов’язане із раєм, у сферу очищених почуттів, у володіння самого лише духу. Володіння духу у Записах каменя – Країна Небуття, яка у композиції роману відіграє роль засобу, який переводить нас від історії та містики до пишної реальності світу родини шляхтичів. У цей простір час від часу проникає віщий відголосок – попередження про майбутні трагічні події. Відголосок-попередження то набирає форму такого ж фізичного предмету, як інші речі у володіннях клану Цзя, то висловлюється через носіїв складнішої долі, складнішої та вищої схеми перевтілень. Великий Парк Споглядання домінує у світі головних героїв "Записів каменя" фізично та метафорично. Твори мистецтва, якими прикрашений Парк та будови Парку, і які герої сприймають як щоденний, хоча й надзвичайно вишуканий, зоровий ряд, випромінюють метафоричні супер-значення, над якими герой або не замислюється, або, коли з’являється непрямий натяк на розуміння, сприймають пророцтво як знак абсолютної, всепоглинаючої біди, і це призводить до нападу хвороби, по-тъмарення свідомості. Це демонструє передчасність пророцтва, чи більш вірогідно, те, що герой ще не готовий не тільки адекватно оцінити і розтлумачити попередження, а й сприйняти його "фізично" (один такий віщий "фетиш" – золотий заморський вітрильник на гобелені, розділ 57).

Пророцтво приходить через фізичні речі та особи і свідчить про те, що незабаром від цієї фізичної розкоші залишиться тільки спогад. І згадка про розкіт стане і добрим повчанням прийдешнім поколінням про правильний мирний побут, і одночасно нагадуванням про швидкоплинність світу, його мінливість, про те, який нетривкий, насправді, добробут, підкреслюючи тим самим його цінність.

Увага до побутових деталей у тексті є увагою до власного життя. Розуміння реалій життя – розуміння самого життя. З уваги до побутових деталей починаються матеріальна традиція та самосвідомість: "Я роблю саме так, я обираю цю річ – я наслідую культурну, естетичну традицію". Текст "Записів каменю" щільно насычений різноманітними алюзіями, цитатами і підтекстами. Кожен рядок відсилає читача як до певних фактів побуту або стереотипів щоденної поведінки, так і до всього масиву історії китайського мистецтва та літератури, детально розроблених канонів форми, кольору та смислу, прихованых асоціацій-ребусів [7]. Уважне так само і поетичне ставлення до побутових деталей характерне для творів, які позитивно стверджують буття окремого народу чи періоду його історії. Література та образотворче мистецтво звертаються до побутових тем протягом всієї історії: від давньоруських літописів до голландського натюрморту, від вивісок та "бенкетів" Ніко Піросманішвілі до описів свят і наїдків Іваном Шмелевим в автобіографічній книзі "Літо Господнє". Детальна розробка матеріальної культури широкими масами так само, як і зображення побуту людьми мистецтва, є спосіб передачі інформації наступним поколінням і ствердженням саме цього способу буття. Так само детальне змалювання побуту під час воєн чи соціальних катаклізмів служить застереженням для нащадків.

Відображення матеріальної культури дому Цзя у "Записах каменя" у переважній більшості несе позитивне повідомлення, стверджує мирне, веселе існування. Особливо це помітно на прикладі приготувань страв та частвуань. Часто перенесення фокусу на описи наїдків, те, яким чином і де їх сервірують, служить розрядкою напруженості ситуації. Часом ця попередня складна ситуація і виникла саме через інші речі матеріального світу. Проте описи страв, бенкетів, звичайно, несуть більш мирний настрій, культура гурманства вимагає поміркованості та самоконтролю. Звична атмосфера, ритуал приготування бенкету, розсилання дівчат на побігеньках із запрошеннями – чудовий засіб зміни домінант, усунення образ і сварок на другий план як для самих героїв роману, так і корисна знахідка для творчого композиційного задуму автора. Навіть якщо пастівкові гнізда, які Баочай дарує-жертвують своїм хворобливим сестрі Лінь Дайю, та лакітки, які Баюй не зберіг для старої годувальниці, природно і правдиво входять у

ситуації конфліктні або пов'язані із попереднім конфліктом та його прихованим повільним розвитком у майбутньому, ці предмети-символи не несуть такого нищівного смыслового заряду, як вбрання, картина чи прикраса. Архаїчна, витоки якої загублені у віках, свідомість стоїть на сторожі родинного єднання, охорони символів добробуту, головний із яких – саме трапеза, симість, квітесенція позитиву і миру, спокою. Красне письменство також на мить відволікається від головної трагічної теми. Воно перестає розповідати історії та "надає слово" зображенням предметам у "театрі речей". У містично-екзальтованих "Записах каменя" відводиться, незважаючи на головну ідею роману, далеку від хронології сніданків-вечері, надзвичайно багато уваги бенкетам. Бенкети поділяються за важливістю та кількістю учасників, часом проведення, приводом (на честь гостя здалеку, на честь свята бегонії, тризна, іменинний бенкет тощо), сезоном і місцем проведення. Бенкет відбувається навіть і у примарній Країні Небуття та Ілюзії! Чудово обізнаний у традиційній медицині Цао Сюєцінь підкреслює лікувальні властивості різноманітних страв та їхніх компонентів. Родина, яка об'єдналася за бенкетним столом, тимчасово відклала на другий план свої протиріччя. Сварки, які можуть спалахнути за столом у творах європейської літератури, майже невідомі у китайській літературі (виняток – оповіді давніх хронік, де невитриманість навіть під час імпровізованої незначної трапези служить ілюстрацією до дивовижно-дикого, скаженої характеру – ще одна характерна особливість китайської літератури: бажання здивувати читача).

Незважаючи на трагічно-містичну спрямованість роману, пасивне звинувачення архаїчно-патріархального суспільства, Цао Сюєцінь спробував створити якісно нову для китайської літератури позитивну, хоч і утопічного характеру, реальність Великого Парку Споглядання, де стародавня естетична традиція та новий, сповнений співчуття і розуміння погляд на жіночу спільноту аристократичного клану утворюють захоплюючий сплав реальності та надприродного, духовної екзальтації та картин побуту, матеріальних подробиць, базових для щоденного життя дрібниць: страв, вбрання, або прикрас.

1. Guo Yuzhai. Hongloumeng tenui yanjiu. – Taipei, 2000; 2. Mei Yuan. Hongloumeng de zhongyao nuxing. – Taipei, 1998, 3. Chen, Pauline. Through a Glass Darkly: The Hidden Male in Palace-Style Poetry. – Oberlin College Press, 2001, 4. Yang Xiaoshen. The Exchange of Poetry and the Poetry of Exchange: A Perspective on Bai Juyi and Su Shi. – University of Notre Dame, 2000; 5. Hawes, Colin. Plucking Hairs to Save the World? – University of Alberta, 2000, 6. Meyer-Fong, Tobie. Rendering the Locale Imperial: The transformation of Yangzhou during the Qianlong Emperor's Southern Tour. – George Mason University Press, 2000; 7. Cao Xueqin. Hongloumeng. – Shandong chubanshe, 1994

Надійшла до редакції 06.04.05

Т.Ф. Маленька, канд. філол. наук

ПОЕЗІЯ ГАФІЗА ШІРАЗІ: ЇЇ МІСЦЕ В ПЕРСЬКІЙ ТА СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглядається місце та значення і Гафіза Шіразі (XIV ст.) в перській класичній поезії, а також в європейських літературах, зокрема в російській та українській поезії ХІХ-ХХ ст., в які творчість Гафіза увійшла шляхом перекладу і рецепції тем, мотивів, образної системи

The article is consideration of the place and significance of Hafezes Shirazi's poetry (14th Century) in the Persian classic poetry and in the European literature, in particular in the Russian and Ukrainian poetry, in which between the 19th and 20th century the creative work of Hafezes appeared by translating and receiving the figures, motives and system of images

Гафіз – найпопулярніший поет Персії. Його "Диван" досьогодні уже протягом шести сторіч – поетична книга, яка видається найбільшими тиражами в Ірані та країнах Близького й Середнього Сходу – від Туреччини до Пакистану та Індії. "Диван" Гафіза має для персів не менше значення, ніж Коран. Його кладуть разом з Кораном у колиску новородженої дитини; на "Дивані" Гафіза гадають, як на Корані, загадуючи бажання, відкриваючи певну сторінку, і

на будь-яку життеву ситуацію знаходить пораду чи відповідь. Могила Гафіза в Шіразі давно стала місцем проши мусульман, і, за переказами іранців, гадаючи на "Дивані" Гафіза біля його могили, можна отримати найвірогіднішу відповідь. Газелі Гафіза виконуються іранцями, афганцями, таджиками як народні пісні.

Про прижиттєву популярність Гафіза його перший біограф Мугаммед Гуляндом, який після смерті поета зібра

© Т.Ф. Маленька, 2006

розсипаний по різних списках "Диван", упорядкував його і подав до нього першу передмову, писав так: "Газелі Гафіза, які завоювали світ, у дуже короткий час дійшли до Хорасану, Туркестану, Індії; його надзвичайно чудові слова розповсюдилися в Іраці та Азербайджані. Суфійські бесіди не розгорталися без його віршів і шахські веселощі не проходили без його цікавих бесід, навіть побачення закоханих та пиття вина не обходилися без його участі [2, с.256]. Така популярність Гафіза обумовлена, з одного боку, популярністю на Сході поезії взагалі, важливим її місцем у житті народу. Як зазначив А.Кримський, "у Персії багато більше, як між іншими мусульманами, докладне знання національної літератури красної (творів Фірдовсія, Саадія, Гафіза, Хейяма і ін.) ... і навіть неписьменний водовіз усе може процитувати напам'ять величезні відривки зі старинних перських поетів" [4, т.4, с.256]. Малограмотний народ знати напам'ять і передавав з покоління в покоління вірші улюблених перських класиків, які часто ставали поряд з Кораном основою вироблення моральних зasad. Поетичне світосприйняття персів заклалося у самій перській мові, яка є надзвичайно образною, багатою на фразеологізми. У побутовій лексиці персів можна знайти справжні перлинини поетичної образності: "Білої дороги" – бажають іранці і таджики в дорогу; "Їхнє домашнє вогнище – спіле", – так кажуть про бездітну сім'ю. Велика популярність поезії Гафіза обумовлена й тим, що він використовував найпоширенішу у персів поетичну форму – газелі, і довів її до найвищої досконалості. Газелі Гафіза, як зауважив іранський літературознавець Алі Даشتі, увібрали в себе "психологізм Нізамі, раціоналізм Хайяма, екстатичність Румі, словесну майстерність Сааді" і вдихнули в цей поетичний сплав" дух вільнодумства та бунтарства, властивий його часові" [1, с. 102]. Вважаючи творчість попередників Гафіза – Нізамі, Санат, Румі, Дехлеві, Сааді – тим благотворним ґрунтом, на якому піднявся геній Гафіза, важливо наголосити на синтезі двох поетичних традицій у творчості Гафіза. Цей синтез, у загальних рисах, зводиться до глибинного творчого засвоєння двох основних ліній у дагафізівській перськомовній поезії X-XIV ст. – світської та суфійської. На жаль, в монографії "Хафіз та його пісні", а також в передмові до перекладів з Гафіза у "Пальмовому піллі" (ч. III) А. Кримський обмежився лише зауваженням про виліви попередників на Гафіза і дійшов висновку, що "своїм змістом поетична Хафізова творчість анічим не одрізняється од поетичної творчості його попередників, і головна її ознака тільки тая, що художнього таланту в Хафіза, мабуть чи не більше" [4, т.1, с.102]. І все ж цього висновку для з'ясування проблеми синтезу в поезії Гафіза – замало. Якщо розвиток газелі на фарсі X-XIV ст. зобразити схематично, від її витоків – через імена Рудакі, Дақікі, Муіззі, Анварі, Сааді, Манучехрі, Кермані (представників світської гілки X-XIII ст.) і Бобо Кухі, Шіразі, Аксарі, Санат, Румі, А.Х. Дехлеві (суфійська гілка) до самої вершини – Гафіза (XIV ст.), то це б виглядало як піраміда з Гафізом на її верхівці.

Характерно, що у XII ст., в розвитку перської газелі відбувається перший синтез світських і суфійських традицій, який виявився у творчості Адіба Термезі та Муіззі, і трохи пізніше – у Анварі та Санаті. Авторам, що пишуть газелі у ХП ст. можуть бути дані характеристики, які виражають "усі можливі відтінки переходу від визначення "світський" до визначення "суфійський" поет: світський, суфійствуючий, помірно суфійський, вкрай суфійський" [8, с.96]. Поезія XIII ст. позначена іменами великого містика Джалаледдіна Румі, фарсомовного поета Індії Аміра Хосрова Дехлеві та майстра світської газелі Сааді Шіразі. Як вважають деякі іранські дослідники, синтез двох традицій позначився вже на творчості Сааді, з часів якого газель позбулася певної розкиданості і мозаїчності, остаточно викристалізувалася її форма. "В газелі завдяки зусиллям Сааді з'явилася деяка

самодостатність, яка дозволяла висловити засобами цієї форми будь-яке тематичне коло традиційної іраномовної лірики від похвали до висміювання. Правильність, вираженість форми, обов'язковість дотримання вимог, які до неї ставилися, дотримання принципів пропорційності і гармонії стилю в газелі Сааді послужили міцною основою для кристалізації теоретичних уявлень про газель в іранській класичній поетиці" [8, с.114].

На зламі XIII і XIV ст. перська газель досягла найвищого ступеня своєї зрілості і у творчості Гафіза переважала свій алогей, своєрідну "точку кипіння" (за М. Рейнер), після якого був ще один сплеск – поезія Джамі (XV ст.), але, власне, вже у творчості цього завершувача золотого віку перської поезії помітно позначився її спад. Новаторська роль Гафіза полягала в тому, що він виступив синтезатором творчих надбань своїх попередників, поетів як світського так і суфійського напрямків. "Після Сааді, з одного боку, і Джелаледдіна Румі – з іншого, Гафіз нічого нового відкрити не міг, і йому довелося б папір і перо відкласти вбік. Але Гафіз зробив сплав із двох титанів і став над ними спільним кулохом (перський головний убір – прим. Т. М.)" [2, с.14].

Але в чому, з точки зору художньої вартісності, перевага Гафіза над його попередниками чи сучасниками? З'ясуванню місця і ролі Гафіза в перській літературі і, зокрема, в середньовічній поезії на фарсі присвячено понад 500 праць європейських та іранських гафізознавців. В Ірані існує спеціальна школа дослідників поезії Гафіза, представниками якої є відомі літературознавці Абульхусейн, Заррінкуб, Алі Даشتі, Касим Гані, Абд ал-Алі Даствейб, Манучехрі Муртазо, Taxieh Dost, Мухсін Біно, Баховаддін Хоррамшахі та ін. Серед європейців найважливіші праці про Гафіза належать Е. Брауну, А. Арберрі, Я. Рипці, В. Бартольду, Е. Бертельсу, І. Брагінському, М. Рейнер; з таджицьких дослідників варто виділити А. Афсаҳзода, М. Мірзоєва, К. Восе, А. Бахтаваршоєва. Поезія Гафіза досліджується в найрізноманітніших аспектах: текстологічному (звільненість від приписів і доповнень "Диван" Гафіза), порівняльному (зіставляється з поезією класиків перської літератури – Сааді, К. Худжанді, Румі, Аттаром, Джамі), суфійському (вирішується проблема присутності суфізму як у всій поезії Гафіза, так і в окремих його газелях), з'ясовується питання синтезу попередніх надбань середньовічної лірики на фарсі X-XIV ст.; вивчаються етичні та естетичні ідеали поета, досліджується образна система його поезії, вкраплення сур Корану тощо.

Над феноменом виняткової популярності поезії Гафіза вже шість століть замислються її дослідники. Показовою в цьому плані може бути стаття іранського поета й літературознавця Сиявуша Кесраї "Чому Гафіз" ("Chera Hafez?" // "Фарханг" – 1991, №4), у якій дослідник прагне дати відповідь, чому з усіх зірок перської класичної поезії саме Гафіз – зірка першої величини. Порівнюючи Гафіза з Фірдоусі, Хайямом, Нізамі, Румі, Сааді, ставлячи Гафіза "в пару" з кожним його великим попередником, С. Кесраї акцентує увагу саме на тих рисах гафізівської поетики, які зробили його улюбленцем персів, дійсно всенародним поетом. Так, не відкидаючи значення Фірдоусі – творця "Шах-наме" – епосу, який увібрал, мов паростки, залишки перської культури, не знищено арабами, – і наголошуючи на високому трагізмі й драматичності поеми, перед якою "бліднуть" твори Шекспіра, на тому, що її персонажі Рустам, Сиявуш, Сохраб, Тахміна стали загальнoperськими національними героями, – С. Кесраї зауважує, що "епічне вимагає епічного підходу". А щоб прочитати й запам'ятати Гафіза, його образну філософську афористичну думку, не потрібно так багато часу, як для освоєння епопеї Фірдоусі. "Бейти Гафіза, мов близкавки, живуть у свідомості персів" [4, с.15].

Зіставляючи Гафіза з Омар Хайяном – найвідомішим у світі з усієї перської поетичної семериці (сім найбільших перських поетів подав Гете у "Західно-Східному дивані") – дослідник зауважує, що категоричність філософсько-поетичних висновків Хайяма, його гірка правда не завжди влаштовує читача. О.Хайям, насамперед, вчений-математик, астроном, який має логічний і точний розум, бачить хворобу людства і знає як її позбутися. Але він, як хірург, застосовує свої знання різко, прямолінійно, – і людина від цього вмирає. До того ж, він говорить про нікчемність людини перед всесвітом, людина – *vobar* (пилинка) в порівнянні з Макросвітом. Звідси його апологія безнадійності і глибокий пессимізм. Поезія ж Гафіза, – це, насамперед, поезія надії. І хоча Хайям – найвідоміша в усьому світі постать з перської літератури", але те гірке в чаши, що підносить Хайям, не завжди є бажаним для людства" [4, с.16]. Зіставлення Гафіза з Нізамі – автором славнозвісної "П'ятириці" у С.Кесраї нагадує зіставлення Гафіза з Фірдоусі. Дослідник наголошує, що "ліричні оповіді Нізамі вимагають часу і осмислення, смакування", а сконцентрованість думки і образів у газелях Гафіза сприяють їх широкому розповсюдженню й популярності [4, с.16].

У парі Гафіз-Дж. Румі знову виграє перший. Румі – поет-містик, який "чуттєво оспівав містичне кохання до Бога, розбиваючи сухий мозок фанатів" [4, с.17]. Пізнати істину (Бога), на думку Румі, можна лише через любов. Страждання соліка – суфія, що йде шляхом пізнання Бога, – які оспівані в газелях Румі, все ж менш співзвучні страданням земної людини. "Сліпуче сонце вірша Румі. Але в дзеркалі вірша Румі людина не може бачити самої себе" [4, с.17]. У газелях Гафіза більше земних проблем; оспівуються переважно земне кохання, а якщо є містичне, то передається воно наскрізь земними образами. До того ж Гафіз стоїть на стороні пригноблених.

Сааді, як і Гафіз, на боці пригноблених. Але Сааді був придворним шахським поетом, тоді як Гафіз понад усе цінував свободу і завершив життєвий шлях у рамі дервіша. На думку С. Кераї, Сааді – автор солодких, красномовних газелей, насычених земною образністю, проте Сааді постійно повчає, наказує; у його творах присутня дидактика. Сааді надто простий, дохідливий, прямолінійний, тоді як Гафіз – алгоритмічний, таїномовний. Іранці недаремно його називають "Ліссан-ель-гейб" – "Мова священих таємниць". Фактично дослідження С.Кесраї обґрунтует народність поезії Гафіза, бо саме завдяки цій якості вона набула популярності в Персії.

Європейські дослідники, зіставляючи поезію Гафіза з поезією великих гуманістів – представників європейського Відродження – Данте (Е. Браун. "A History of Persian literature") та Петrarкою (І. Брагінський. "12 мініатюр"), також віддають перевагу Гафізу. На їх думку, Гафіз розглядає проблеми свого часу з погляду вічності, не вдаючись до дріб'язкової актуальності, піднімається до філософських узагальнень, які подає в універсальних символічних образах. Це є робить його геніальні твори вічними. До того ж Гафіз – представник Східного Ренесансу, що виник значно раніше, ніж Західний, вже у Х ст., і його поезія значно зріліша. Це вищий ступінь Відродження, коли в ліричній поезії розвинулись соціальні елементи.

Захоплення поезією Гафіза Й. В. Гете спричинило появу "Westöstlicher Divan" ("Західно-Східного Дивану") і стимулювало німецького класика до вивчення перської мови, аби прочитати Гафіза в оригіналі. Гете приваблює, насамперед, світогляд великого перса, його ставлення до світу, споглядальна гносеологія, а також поетична майстерність. "Кожен вірш Гафіза – справжній мініатюрний шедевр, який аспект не візьми: думки афористичні, майстерно викладені, стиль декоративний і

при цьому, хоча є не завжди зрозумілій і природній, але захоплюючий і характерний" [9, с. 262].

Підсумовуючи спостереження гафізовнавців, до основних художніх особливостей газелей Гафіза варто віднести: пафос натяку (який відчув і чудово передав Гете у своєму "Західно-Східному Дивані"); надзвичайну сконцентрованість думки і образу в кожному бейті, доведення її до своєрідного афоризму; високий естетизм у використанні образів, смак до напівтонів, напівнатяку, м'якість і музикальність кожного поетичного рядка; ланцюжок асоціацій, що з'єднують "вільні", викінчені, замкнуті кожен у собі бейти. Завдяки Гете, який користувався німецькомовним перекладом Й. Гаммера, Гафіз став відомим у Європі, і через збірку "Westöstlicher Divan" (друга частина якої називалась "Гафіз-наме") мав великий вплив на європейську поезію. Лише в німецькій літературі після Гете теми і мотиви Гафіза у своїй оригінальній творчості розробляли А. фон Платен, Г. Гейне, Ф. Рюккерт; у французькій В. Гюго, О. Барб'є, Г. Аполінер; в російській – О. Пушкін, А. Фет, А. Майков, В. Соловйов, І. Северянін, В. І. Іванов, К. Бальмонт, І. Бунін, В. Хлебников, М. Гумільов, М. Кузьмін, С. Єсенін; в українській – А. Кримський, В. Мисик, поети 80-90-х рр А. Бондар, І. Маленький.

Теми, мотиви і образи поезії Гафіза входили в європейську, російську і українську літератури не лише як наслідування Гетівського "Дивану", а й шляхом перекладу Гафіза з оригіналу чи, частіше, з європейських мов. Відомий російський переклад, власне переспів газелей Гафіза, А. Фета було здійснено через посередництво німецького джерела – вільні переклади Г. Даумера. Книжку Даумера подарував А. Фету І. Тургенев; він же був і першим редактором перекладів. У передмові до першого видання російського Гафіза А.Фет зауважив: "Не знаючи перської мови, я користувався німецьким перекладом, який зробив ім'я перекладача відомим в Германії; а це достатня передумова відповідності оригіналу. Німецький перекладач, як і належить перекладачу, швидше обперсить свою рідну мову, ніж відступить від першоджерела" [11, с.315]. Цикл А. Фета "Із Гафіза" був опублікований з епіграфом, започатиченим із "Західно-Східного Дивану" Гете, і став надзвичайно популярним в Росії. І хоча переспів А. Фета, як і вільний переклад Г. Даумера, віддалений від оригіналу, йому дійсно вдалося передати свіжість і пластичність гафізівських образів. Перекладаючи одну з газелей, він не стримується від захоплення метафорою – "Гафіз убит. А что его убило, – Свой черный глаз, дитя, бы ты спросила. // Жестокий негр! Как он разут стрелами! Куда не бросит их – везде могила," – і робить зноску зауваження: "Чорне око красуні. Ось істинний стрибок з 7-го поверху, проте яке чудо!" Переклади А. Фета надзвичайно легкі, музичні, дещо імпресіоністичні. Хоча вони є віддалені від оригіналу, в них передано " дух ", а не " букву " газелей Гафіза. Для А. Фета, як і для Гете, було важливим розкрити в перській класичній поезії загальнолюдське, специфічне поєднання чуттєвого і надчуттєвого, стрімкій потік пристрасті. "У ставленні А. Фета до Гафіза бачимо і відголосок тих передімпресіоністичних його смаків, які ріднять його з величими ліріками першої половини нашого століття" [3, с.465]. Видання А. Фета викликало низку російських перекладів з Гафіза: "Перські пісні" М. Прахова, "Із Гафіза" О. Майкова та В. Соловйова. Це були вільні переспіви, які критика назвала "ліричними".

Протягом XIX ст. поряд з ними з'явилися переклади "філологічні", досить далекі від перекладу художнього. Здійснені сходознавцями вони мали на меті буквально передати оригінал, всебічно пояснити переклад, – чим полегшити його розуміння. Поезія була матеріалом для філологічної і історичної критики. Естетичний її бік був ніби-то забутий. І лише на початку ХХ ст. в Росії з'явився

новий "філологічний" переклад – збірник "Перські лірики" Х – XV ст. (1916) в перекладах Ф. Корша, зредагований А. Кримським. Професор Лазаревського інституту східних мов поет-перекладач Ф. Корш, працюючи безпосередньо з оригіналом, доніс російському читачеві дійсного Гафіза. І хоча пізніше А. Кримський піддасть критиці ці переклади свого вчителя, поява "Перських ліриків" була переломним моментом в російській перекладацькій школі зі східних мов: в них було враховано і "буку", і естетичний бік оригіналу. На жаль, згубленою в часи громадянської війни залишилась двомовна книга "Хафіз. Песни. Гафіз. Пісні" (М., 1918) в перекладах А. Кримського. Ці переклади згодом, очевидно, увійшли до "Антології з Хафізового Дивану" в монографії А. Кримського "Хафіз та його пісні" (К., 1924). А у 1922 р. з'явилися 48 газелей Гафіза в "Пальмовому гіллі" (ч.Ш) А. Кримського, переклад яких було здійснено також безпосередньо з оригіналу. І все ж перекладацький метод А. Кримського більше ґрунтуються на рисах поетики його власної творчості й сучасної йому української поезії, ніж на особливостях перської лірики, і спирається на перекладацьку народно-пісенну традицію своїх попередників [8]. Працюючи над перекладами Гафіза 29 років – від перших публікацій в "Житті слова" (1895) до "Антології з Хафізового дивану", А. Кримський змінює власні перекладацькі принципи: від свідомого недотримання форми газелі, насичення мови перекладів українською народною лексикою, просторіччям і фольклорними образами, вилучення містичних суфійських бейтів чи образів [6] до намагання точної передачі бейтової структури газелей, монохорому, редифу, поетичних троп (фігур ба'ді). При цьому переклади А. Кримського залишились легкими, пісенними, дійсно художніми і витримали кілька перевидань.

Оригінальна поезія А. Кримського позначена світоглядними рисами Гафіза. Я. Стеткевич назвав "Пальмове гілля" українським "Західно-Східним Диваном".

Поетика Гафіза позначилась і на образній системі "Зів'яного листя" І. Франка, де окрім впливу Гетівського "Дивану" простежуються й чисто гафізівські образи [7]. І. Франко був знайомий не лише із "Західно-Східним Диваном" в оригіналі, а й з перекладами А. Кримського з Гафіза, редактуючи їх для своїх галицьких часописів. Проте вплив Гафіза на українську літературу кінця XIX-початку ХХ ст. й обмежується творчістю А. Кримського та І. Франка. Як не дивно, майстерні переклади А. Кримського, здійснені безпосередньо з мови оригіналу, не викликали такого живого наслідування, як переклади А. Фета в російській поезії "срібного віку". Новий "справжній" український Гафіз відроджується в українській літературі лише в 70х рр. ХХ ст. в перекладах В. Мисика.

Протягом XIX-XX ст. в Європі, і зокрема в Росії, з'явилося безліч перекладів, автори яких "переодягали" Гафіза в одяг рідної їм поезії. До того ж перекладачі вибирали лише одну з можливих інтерпретацій його поезії: тлумачили і передавали зміст газелей як а) оспівування земної любові до коханої або правителя-меншата; б) оспівування

лю보ї до красенів в якості етапу на шляху містичного возз'єднання з Богом, оскільки краса земна – це вияв Божої краси; в) символічну містичну мову про небесне кохання до Абсолюту. В. Мисик вдалося передати багатоплановість газелей Гафіза – поета земних радощів в античному анакреонтичному дусі й, одночасно, романтичного шукача сокровенної Вищої істини. У перекладах В. Мисика газелі Гафіза витримані у чіткій властивій їм формі, заграли "перламутровою гамою" (за М. Рейнер), багатоплановістю образу – містичного й земного звончеса.

У російській літературі ХХ ст. серед багатьох поетичних перекладів Гафіза вирізняється книга "Сто сімнадцять газелей" (М., 1981), в якій підрядники, коментарі й упорядкування здійснені іраністами Н. Кондирьовою, а художній переклад – Г. Плісецьким, і де збережена багатозначність тексту першоджерела. Проте В. Мисик вдалося це зробити однією. Його книга "Гафіз. Лірика" (К., 1971) в серії "Перлині світової лірики" видавництва "Дніпро" з передмовою Я. Полотнюка нараховує 111 газелей і 22 рубаї. Працюючи з оригінальними текстами, В. Мисик віддав перевагу тегеранському виданню "Дивану" Гафіза 1941 р., долучивши кілька сучасних йому таджицьких видань. На жаль, ця книга була видана без коментарів іраніста, а невеличкі примітки перекладача (три з половиною сторінки) зводяться до пояснень типу – "турії – красуні", що за мусульманським віруванням прислуговують у раю праведникам". Найповніше на сьогодні в Росії видання перекладів Гафіза нараховує 276 текстів ("Хафіз Ширази. Диван", – М., 1998), куди увійшли старі класичні переклади В. Державіна, В. Ліпскерова, М. Липкіна, І. Сельвінського. Четверту частину видання складають "справжні" газелі Гафіза в перекладі Г. Плісецького. Сьогодні в Інституті сходознавства РАН здійснюється проект "Російський Гафіз" (виконавці – відомі іраністи Н. Чалісова, Н. Пригаріна, М. Русанов), метою якого є повний філологічний переклад газелей російською мовою в супроводі коментарів, що спираються на середньовічні й сучасні іранські джерела. Проект близький до завершення. Праця над ним, яка супроводжувалась аналізом існуючих російських перекладів, переконала виконавців, що з дійсною поезією Гафіза російський читач знайомий ще дуже мало. На таке нове наукове прочитання газелі Гафіза чекають сьогодні і в українському сходознавстві.

1. Брагинский И. 12 миниатюр. – М., 1976. 2. *Hiramatshahi B Hafezname*. – Тех., 1991; 3. Иванов Вяч. Вс. Темы и стили Востока в поэзии Запада / Восточные мотивы. Стихотворения и поэмы. – М., 1985. 4. *Kesrayi Cher Hafez* // Фарханг. – 1991, № 4; 5. Кримський А.Ю. Твори в п'яти томах – К., 1979 – Т.4; 6. Маленька Т. Кримський як дослідник суфізму // Сходознавство – 1997 – №7-8; 7. Маленька Т.Ф. Особливості заєвлення перської класичної поезії. філософія та мистецтва українською поезією XIX-XX ст. // Вісн. Київ. ун-ту. Східні мови та літератури – 2003. – №7; 8. Див. Маленька Т.Ф. Поезия Гафіза в дослідженнях і перекладах А.Кримського // Вісн. Київ. ун-ту. Історико-філологічні науки. – 1992. – №5; 9. Рейнер М.Л. Эволюция классической газели на фарси (X-XIX вв). – М., 1989; 10. Рилько Я. История персидской и таджикской литературы. – М., 1970; 11. Фет А. Стихотворения. – М., 1985

Надійшла до редколегії 12.10.05

Субх Алі, викл.

ДАВНЬОАРАБСЬКА ПОЕЗІЯ. ГАЗЕЛЬ, У ЕПОХУ ДЖАГІЛІЙІ. (V – СЕР. VII)

Розглядається найдавніший (доісламський) розвиток арабської поезії та її система жанрів. Розкриваються особливості художнього світу поетів Імрулькайса, Антарі та Яшкарія

The ancient (preislamic) period in the development of the Arabian poetry and a system of the genres have been considered. A special features of the artistic world created by Umrulkais, Antara and Yashkariyy have been studied

З давніх-давен араби живуть на аравійському півострові. Ще в другому тисячолітті до нашої ери в Південній Аравії утворились землеробські держави, населення яких склало відносно високу культуру і створило власну писем-

ність. Засушливі степи Центральної і Північної Аравії здавна були заселені кочівниками-скотарями (бедуїнами), чиї племена жили первіснообщинним ладом. Кожне плем'я мало своїх племінних богів, свої традиції. Воїн-бедуїн був

фанатично відданий своєму племені і ділив з членами свого племені всі труднощі і неезпеки бедуїнського життя. Племена постійно вели між собою криваві війни через пасовиська і джерела води. У середині VII ст. в Аравії поширився іслам. Період, що передував поширенню цієї релігії, отримав у середньовічних арабів-мусульман називу "часу невігластва" ("джахілія"). Доісламська поезія арабів (так звана джахілійська поезія) складає найдавніший період в історії арабської літератури. Давньоарабська поезія була усною. Поети не записували своїх віршів – їх твори поширювалися і зберігалися усно. У кожного поета зазвичай був свій професіональний декламатор – равій, який зберігав у пам'яті сотні віршів поета і відтворював їх коли це було потрібно. У доісламський період виробилася арабська метрика – аруд. В основі аруда лежить чергування складів неоднакової довжини. Сукупність коротких і довгих складів складає стопу, сукупність двох чи трьох стоп утворює півші, а два півші з обов'язковою цезурою посередині складають вірш (бейт). В арабському вірші незалежно від його розміру рима залишається єдиною протягом всіх віршів (монорима). Існує шістнадцять поетичних розмірів аруду. Деякі спеціалісти вважають, що вони склалися під впливом різних верблюжих аліорів, у такт яким наспівував свої пісні бедуїнський поет-войн.

Доісламська поезія не вирізнялася особливим ідейним і тематичним багатством. Бедуїнське кочове життя обмежувало уяву поета колом звичних образів і асоціацій. Тому тематика віршів бедуїнських поетів одноманітна: це хіджа – висміювання ворога чи суперника, або ріса – оплакування померлого, або фахр – прославляння власних подвигів, мах – прославляння подвигів і доблесті вождів і героїв племені, васф – описання аравійської природи, коня, верблюда, чи, нарешті, насіб – любовна пісня, в якій поет розповідає про свою пристрасть і любовні радості. Ці теми слідували одна за іншою в певному порядку, складаючи невелику поему – касиду. Зазвичай касида починається ліричним вступом. У ній бедуїнський поет, що іде по пустелі на верблюді чи на коні, закликає своїх супутників зробити невелику зупинку, щоб краще роздивитися сліди покинутого стану, вигляд якого викликає в душі поета хвилюючі спогади про минулі зустрічі з коханою і про розлуку з нею. Згадуючи свою подругу, поет змальовує її образ, одяг, прикраси. Саме з ліричного вступу (насибу) любовна лірика розвилась у самостійний жанр. Але розум бедуїна не може довго затримуватись на одному предметі, і його увага переноситься на коня чи верблюда. І так одна тема змінює іншу, аж доки поет не приступає до основної теми касиди (фахру): ослівує власні подвиги і славні вчинки свого племені, прославляє племінного вождя чи героя, підносять його традиційні бедуїнські доблести (хоробрість, мудрість, щедрість) і висміює ворога.

Одним з найвидатніших доісламських поетів бедуїнського напрямку араби справедливо вважають Умрулькайса (=497-545). Справжнє ім'я поета Хундудж бну Худжр (بن حدر). Поет прославився під псевдонімами Умрулькайс (عمر لکس), Аль-малік Аддаліль (الملك لصلیل), що означає "збитий зі шляху король" через незрозумільність його вчинків протягом усього життя та Зу-ль-Курух (ذو القرع), що означає "той, що має рани" – смерть застала Умрулькайса в хворобі. Поет походив з родової аристократії. Його батько, Худжр, був вождем племені Бену Асад, а мати – сестрою знаменитих героїв племені Таліб – Мухальхіля і Кулейба. Імрулькайс почав складати вірші ще в ранній юності. Батько заборонив йому це заняття, але поет відмовився підкорятися його волі і був вигнаний з племені. Через кілька років до нього дійшла звістка, що плем'я Бену Асад, яке чинило опір своєму вождю і претендувало на абсолютну владу, повстало і вбило його батька. Щоб, згідно звичаю, відомстити вбивцям, Імру-

лькайс вирішив заручитись підтримкою візантійського імператора Юстиніана. Але той, повіривши ворогам поета, що стверджували, ніби той зганьбив дочку імператора, послав йому в дар стравлений одяг. Коли поет надягнув його, він захворів і помер і був похований в Анкарі. У своїй поезії Умрулькайс ослівує доблесь, любов, розповідає про свої пригоди і про дики, але прекрасні степи. Іноді його називають "мандрівним царем", а іноді "царем поетів". Найвидатнішим твором Імрулькайса арабські критики визнають його касиду, яку зараховували до розряду муаллак. Середньовічні араби, оцінюючи будь-який поетичний твір, говорили: "Це прекрасніше, ніж касида "Станьте! Поплачмо!", або "Це ще відоміше, ніж касида "Станьте! Поплачмо!" Згідно з переказами, касида була складена Умрулькайсом на пам'ять про зустріч з коханою Унейзою. У цей день, що отримав назву за місцем зустрічі День Дарат Джульджуль, за свідченням арабських середньовічних коментаторів, відбулась така подія. Закоханий в Унейзу Умрулькайс для того, щоб зустрітися з дівчиною, вдався до хитрощів. Під час чергового перекочування він відстав від решти людей свого племені і заховався біля місця для купання в Дарат Джульджуль. Коли туди прийшла купатись Унейза разом з іншими дівчатами, поет зібрав покинutий ними на березі одяг і сказав, що не віддасть його, поки дівчата не вийдуть голими з води. Після довгих вагань жінки змушені були скоритись (вода була холодною, а вони сиділи в ній майже до заходу сонця), причому останньою з води вийшла Унейза. Коли жінки одяглися, почали докоряті Умрулькайсу за його не-пристойну поведінку. Але щедрий поет знайшов спосіб їх втішити. Він заколов свого верблюда і пригостив їх вином і смаженим м'ясом. Жінки оцінили щедрість поета і на знак вдячності понесли на собі сідло його верблюда до стану племені. Лише горда Унейза відмовилась будь-що нести. Тоді Умрулькайс виліз на горб її верблюда і поціпував її. Здається, єдиною реакцією холодної красуні на те, що сталося, були її слова: "Ти поранив моого верблюда".

و يوم تخلت الحذر خدر عنزة
تقول وقد مال الغيط بنا معنا
قتلت لها سري و لرخي زمامه
فقلت حبلى قد طرقط و مرضع
إذا ما يكى ن حلقها انصرقت له
شئ حتى شفها لم يخول

Одного дня вийшов я в карету Унейзи, а вона сказала: "Горе тобі! Ти заставши мене вийти."

Сказала: "Перевернеться сідло з нами обома. Натерло віно до крові через тебе моого верблюда, Умрулькайсе! Іди геть!"

Я сказав їй: "Полусти віжки і дай йому [верблюду] йти. І не віддаляй мене від найсмачніших плодів своїх."

Таких як ти в мене було немало. Були і вагітні і такі, що годували грудьми. Я відваблював їх від найулюбленішого сина.

Якщо він плакав позаду неї, вона присячувала себе йому одною стороною, а інша половина, що під мною, не поверталась".

Муаллака Умрулькайса складається з кількох самостійних частин, які стали традиційними в стародавній касиді. У першій частині поет описує спогади, які нахлинули на нього при вигляді покинутого стану, де колись пережив кохання і гіркоту розлуки. У другій частині він описує свої любовні пригоди, побачення з Унейзою і особливо зупиняється на подіях Дня Дарат Джульджуль. Третю частину касиди поет присвячує описові життя в пустелі (змальовує ніч в пустелі, полювання, коня, грозу і т. ін.). Ще живучи у домі свого батька, Умрулькайс проявляв неабиякий інтерес до жінок. Він навіть зважився залишитися до дружини свого батька і це, як вважають, і стало справжньою причиною того, що батько прогнав його з дому. Тому вірші, присвячені Унейзі, посідають лише невелику частку в любовній ліриці поета Імрулькайса. Поет в одному зі своїх віршів говорить:

أَرْبَعَةِ يَوْمٍ لَمْ يَنْهَ مُسَاجِعَ

було стільки вдалих днів, проведених з жінками. Але найкращим був День Дарам Джульджуль.

Особливе місце в ряду доісламських бедуїнських поетів посідає **Антара** (525-615), поет-воїн, постать якого, оповита туманом легенд, у наступні століття не раз надихала арабів-письменників на створення геройчних образів. Антара був сином знатного воїна з племені абс і рабині із Ефіопії. Згідно з племінними законами він, як син рабині, вважався рабом. Але в період війни абситів з сусіднім плем'ям Антара проявив велику мужність, за що був звільнений і став повноправним воїном, а пізніше навіть воєначальником. Але подвиги поета не перебороли в душах людей його племені неприязні до нього, колишнього невільника. Особливо страждав він від ставлення двоюрідної сестри, красуні Абли, яка ненавиділа його через те, що він колись був рабом і через те, що був чорношкірим. Антара – справжній лірик. Основний зміст його віршів – страждання від нерозділеного кохання до Абли, гіркота і образа від несправедливого ставлення племені. Через всю поезію Антари проходять дві теми: піднесення власної доблесті і піднесення краси коханої Абли, вірність якій поет зберігав усе своє життя. Образ Антари – ідеального бедуїнського воїна, який так приваблював арабів VI-VII ст., пізніше, в період занепаду халіфату і розриву з бедуїнськими традиціями і принципами бедуїнської етики, перетворився в романтичний ідеал, до якого постійно звертались араби.

وَلَقَدْ تَكَرَّرَ وَالرَّمَاحُ نَوَاهِي
فَوَبِدَتْ تَقْبِيلَ الصَّلَوَفَ لِلثَّهَا
هَلَّ سَلَتْ الْخَيلُ وَإِيَّةَ مَالِكٍ
يُخْرِجُكَ مِنْ شَهَادَةِ الْوَغْرَى وَأَعْفُ عَذَ المَعْنَمِ

Я згадав тебе в той час, коли списи впиваються в мое тіло і з найгостріших мечів крапає моя кров.

Мені хотілося поцілувати ті мечі, бо вони випискували, як випискують твої уста в усміші.

Можеш сплатити у коней, дочки Маліка, якщо тобі невідомо те, чого ти не знаєш.

Будь-хто, хто був свідком битви, скаже тобі, що я кидаюсь у битву, а від здобичі відмовляюсь.

Ще один поет, який прославився в цей період – аль-Мунаххаль аль-Яшкарій (... – 603 н.е.). Його ім'я аль-Мунаххаль бну Мас'уд бну 'Амір. Усе своє життя він був закоханий у дівчину на ім'я Гінд, присвячував їй усі свої любовні вірші. Коли батько дівчини дізнається про це, убив поета. Араби і сьогодні вживають приказку "не зробить цього доти, доки не повернеться аль-Мунаххаль", що означає "не зробить цього ніколи".

كتفُ الطني الغريب هذَّل لِعائِنِي الأَسِدِ! فَلَتَتْ، وَقَلَّتْ بِاَمْتَلَانْ مَا يَحْسِنُكَ مِنْ حَزَورْ؟ مَكَ، فَاهْدَنِي غَنِي وَ سَرِيرِي وَاحِدَهُ وَجْهِي بَارِبُّ بَوْمَ لِلْمَدَنْ	وَلَمْتَهَا وَتَنْتَ بِاَهْذَنْ مَا لَتَمْ مَا شَفَّ جَنْسِي غَيْرَ جَسْ وَاحِدَهُ وَجْهِي بَارِبُّ بَوْمَ لِلْمَدَنْ
---	---

Коли я поцілував її, вона дихала, як дихає молодий недосвідчений олень.

О Гінд, якби ти знала, що сталося з рабом твоєї любові, якого ти скорила і полонила!

Вона підійшла і сказала: „Що з тобою, Мунаххалю, твоє тіло горить”.

„Мое тіло – це лише шкіра і кості, тому вгамуйся і йди від мене геть”

Я люблю її і вона любить мене і любить мій верблюд її верблюдицю.

У мене були такі дні, які були для мене дуже короткими, в які я був дуже щасливим.

Доісламська поезія була одним з найважливіших етапів в історії середньовічної арабської літератури. Упродовж багатьох століть арабські поети Іраку, Сирії, Єгипту, Андалузії і інших областей арабського світу дотримувались поетичних канонів, які були вироблені їх доісламськими попередниками. Вони незмінно зберігали композицію доісламської касиди, норми доісламської поетичної метрики, черпали з доісламської поезії образи, постаті і тропи. Традиції доісламської поезії відіграли в середньовічній арабській літературі роль, аналогічну тій, яку антична поетика відіграла для європейських класиків.

Надійшла до редакції 16.09.05

Г.І. Халимоненко, д-р філол. наук, проф.

МОВА ЯК ЧИННИК КЛАСИФІКАЦІЇ ТУРЕЦЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПРОЗИ

Подастися класифікація турецької середньовічної прози за критерієм ускладненості мови: проста, середня та ошатна проза. Класифікація підкріплюється прикладами прозових творів XV-XVII ст.

There has been made a classification of the Middle-Age Turkish prose against the criterion of the language complication. simple, middle and high prose. The classification is illustrated by examples from prose works of the 15th – 17th century

Становлення літературної мови доби Середньовіччя дуже часто пов'язане із складною взаємодією народної основи кожної мови та мови "буцім-то вищої градації". Так, стара українська література, починаючи з літописів та писемної словесності княжої доби й закінчуєчи Сковородою, виконана сплавом питомих українських та давньоболгарських (церковнослов'янських) елементів, до якого пізніше долучилася ще й польська та російська лексична скиба. У не менш складних умовах і фактично в той самий час формувалася й турецька літературна мова, але й цей процес мав свою специфіку: мова тюрків – не споріднена з арабською та перською, що й спричинило різкішу соціальну орієнтацію самої літератури і, звісно ж, літературної мови. Народній словесності (*halk edebiyatı*), якої ми тут не розглядаємо, притаманна мова з примітною тюркською основою, письменству ж дивану, адресованому еліті, властива варіантність літературної мови – особливо це стосується прози.

За прозою літератури дивану тривалий час утримувалася назва *İnşa* (інша), письменника ж іменували терміном *tüpşî* (мюнши). Ось цю прозу дивану (*İnşa*) ту-

рецькі філологи, беручи до уваги такий критерій як ускладненість мови, поділяють на три різновиди. Щоправда, терміни для означення цих трьох різновидів прози у літературознавців, на жаль, досить різні.

До першого різновиду середньовічних прозових творів відносять ті, що написані простою, всім зрозумілою мовою. Через те така проза одержала називу *sade ve açık inşa* "проста та ясна проза" або "*sade nesir*" "проста проза". Особливістю простої прози (*sade nesir*) є те, що вона заснована на розмовній турецькій мові і близька до народної прози, хоча поступово на просту прозу починає впливати *süsli nesir* (*inşa*), тобто ошатна проза. Це викликане тим, що проста розмовна мова починає вбирати в себе арабізми, фарсизми, специфічні вирази та кліше. Простою прозою написані тефсіри, тобто коментарі до Корану, хадіси (оповіді про життя Мухаммеда), всілякі менакіб-наме ("життя святих") та більшість оловідей про легендарних осіб (*telkabe*) з історії ісламу, а також декотрі дидактичні твори й спрощені оповіді про життя пророків (*kisas-i enbiya*), не кажучи вже про героїко-релігійні дастани: *gazavat-nâme*.

© Г.І. Халимоненко, 2006

фетіг-наме тощо. Безперечно, простою прозою намагалися викласти постулати тасавууфу (суфійські ідеології) представники суфійських орденів. Наводимо уривок з "Історії" Ашик Паші-заде (1400-1495), яка викладена простою, близькою до народної, мовою:

Câber kalesinin önüne vardılar. Önlerine Fırat Irmağı geldi.
Geçmek islediler. Süleyman Şah gaziye eyittiler:

- Hâkim! Biz bu suyu nice geçelim?

Dediler. Süleyman Şah dahi atın suya depti. Önü yarmış. At sürdü. Süleyman Şah suya düştü. Ecel mukaddermiş. Allah'ın rahmetine kavuştu. Sudan çıktılar. Câber kalesinin öönüne defnettiler. Şimdiki hînde ana "Türk mezan" derler.

Цікаво, що проста проза почувала себе вільніше в XIV-XV ст., особливо в галузі перекладу художніх творів. Так, перший переклад "Калілі й Дімни", що його виконав у XIV ст. Кул Мес'уд, а також переклад "Кабус-наме" Мерджомека Ахмеда (XV ст.) і сьогодні вражают гарним стилем та чудовою народною мовою. А проте, еліта турецького суспільства просту прозу навіть не вважала за можливе сприймати як прозу, гідну уваги й поваги.

Другий різновид середньовічної прози - *edebî ve tuğlak inşa* "літературна й заплутана (загадкова) проза" або *ошатна проза* (*süslü nesir, inşa*) за своїм словниковим складом та будовою речень дуже близька до поезії дивану, бо до того ж їй притаманне ще й специфічне римування, *садж* (*seci*), через що ошатну прозу іноді кваліфікують як римовану прозу. Не варто й нагадувати, що основна лексична скиба в текстах ошатної прози – це арабські та перські слова. І це при тому, що дуже часто замість них можна було б вживати питому тюркську лексику, внутрішню форму якої тюрки чудово відчували, та й мелодійність її анітрохи не поступалася запозиченим словам. Але на той час турецькі поети перебували під таким сильним впливом перської поезії, її стильових можливостей та вишуканої, дібраної образності, що відрив мови поезії й ошатної прози від тюркської лексичної скарбниці з часом все побільшувався. Ба, більше! Перефраза надавалася не тільки арабській та перській лексиці, а й граматичним формам та конструкціям, наприклад, ланцюгам ізафетних структур та низкам зворотів, від чого обсяг складного речення так розростався, що важко було звести докути думки, висловлені автором. До того ж великої ваги надавалося стилю, а найсамобутнішим стилістом вважали того прозаїка, твір якого обважніли од гірлянд вигадливих риторичних фігур, чудернацьких метафор та порівнянь, був, разом з тим, багатий на фоніку й мав звучати мов мелодія. Штучна симетрія фразем, витримана у ритмі саджу, і справді робила таку прозу подібною до поезії. Ось тільки така вишукана, розціцькова, орнаментована проза згідно з літературно-естетичними канонами письменства дивану і вважалася "літературною прозою" (*edebî inşa*). "Коли мова йшла про давню турецьку літературу, – зауважує професор Фагір Із, – то наші предки мали на увазі лише поезію дивану та ще поєднану з її естетикою ошатну прозу (*süslü nesir* або ж *inşa*)" [1, с.238].

Багату роль у скликанні перед "всім перським" грала виплекана упродовж тривалого часу традиція ускладнювання твору зразками вибагливих метафор та символів. Узвичаєні для поезії вони здаються надмірними для прози, але така вже ця *süslü nesir* – замість того, щоб сказати просто "перо", тобто знаряддя письменницької праці, прихильник ошатної прози напише: *hâme-i hamame-i mevzun-terâne-i dil-keş-avâz-i tâlîfet-perdaz* "Перо, що упорядковує в мелодійний лад (в риму) чарівливі наспіви голубів". Неабияку роль в ошатній прозі грає й римування та евфонія – звернімо увагу, що автор, заримовуючи слова *avâz* та *perdâz*, задля фоніки добирає до *avâz* лексему *mevzun*. Та й до слова *hamame* "голуб" автор вдається не випадково, бо є пташки

з набагато мелодійнішим слівом, наприклад, всюдисущий слововейко, та нашему прозаїку потрібне слово *hamame*, щоб і рима була доладна до *hamame* "перо", та й дуже милозвучний початок фрази виходить: *hâme-i hamame*. У багатьох випадках фраза будується за законами внутрішньої симетрії. Візьмімо речення з "Тазаррунаме" Сінана Паші: *Dil verdin, zikrinden ayırmaya; gönül verdin, fikrinden çayırmaya* – тут і римування слів *dil-gönül; zikr-fikr; ayırmak-çayırmak*; та й кількість слів в обох фраземах однакова – 4 : 4. Як влучно зауважував Дж. Курдерт: "У простій прозі метою є думка, а вислів – тільки засіб, натомість в ошатній прозі метою є вислів, а думка – лише засіб" [2, с.25]. Ошатну прозу плекала цла когорта видатних турецьких істориків, починаючи з Дурсунбая, автора "Tanh-i Ebûl-Feth" (XV ст.), та ібн Кемаля (Кемаллашаоглу) (XV ст.) й закінчуєчи Рашидом (1670-1735), а також плеяда тезкристів: Ашик Челебі, Гасан Челебі, Салім, Сафаї. Найповніше ж усії свої можливості в цьому розновиді прози виявили Вейсі (XVII ст.), Неріci (XVII ст.), автор знаменитого прозового твору "Хамсе" "П'ятериця", а також інші видатні представники турецького письменства XVII століття, такі як Евлія Челебі, автор славетного твору "Seyahat-name" "Книга мандрівок", Коці Бей, що прославився своїм трактатом "Picasale" та історик Печеві (1574-1650), відомий книгою "Peçevi Tarihi" "Історія Печеві". Доцільно, отже запропонувати уривок з твору, написаного "ошатною прозою":

İlahî! Ben yoğukan ne olacağımı ve beni yaratmadan ne edeceğimi biliyordum. Benim ne kulpa yapışacağımı başıma yazmış, ne yola gideceğimi ezelden çizmiş idin. Eğer ezelde kulluğa kabul ettinse fazl senindir, nimet bana. Eğer reddediyedimse adı senindir, hasret bana.

İlahî! Kabul senden, red senden. İlahî! Şifa senden, derd senden.

İlahî! Gönüm oduna her ne yaktınsa ol tütür. İlahî! Vucudum bağına her ne diktinse ol biter.

İlahî! Dil verdin, zikrinden ayırmaya; gönül verdin, fikrinden çevirme. İmân verdin, dâim eyle; ihsan verdin, kaaim eyle.

(Sinan Paşa Tazarrûnâme)

Плекання ошатної прози, як і поезії дивану, стимулювало й розвиток літературознавчої термінології. Доцільно коротко вдатися до проблеми формування літературознавчих термінів, які стосуються прози, зважаючи й на те, що сучасні літературознавці Туреччини не вибудували в цій галузі філології чіткої системи. Отже, сьогодні на означення терміна проза в турецькій мові вживається слово *nesir* (< араб. *نَسِيرٌ*). Майстра, що писав прозою, віддавна називали *nâsîr*, окремий твір, написаний прозою, мав назву *tensûr* (форма арабського дієприкметника). У зв'язку з розвитком турецької класичної прози турки поширюють сферу вживання арабізму *شاعر* "будування, створення" на галузь духовної культури й називають терміном *inşa* (إنشاء) мистецтво написання красивої прози. Таким чином, красівій, "ошатній" прозі почали давати наймення *inşa*. Авторів, які вміли писати *inşa*, називали терміном *münçi*, а їхні твори - *münşeat*. Значення слова *münçi*, синонімом якого став термін *nâsîr*, мало ніби об'єднувальний характер таких термінів, як *kâtip* "пискар, грамотій", *muhamîr* "писменник, автор, редактор, журналіст" – фактично та сама семантика, що захована в сучасному терміні *yazar* "писменник, творець". Але перед тим, як турки увели до вжитку штучно сконструйований термін *yazar*, замість слова *münçi* тривалий час вживався також арабізм *edib*.

Що ж стосується детальнішого тлумачення терміна *münşeat*, то потрібно сказати таке: попервах ним називали реалії державного значення – зразки офіційних листів, пізніше ж – взагалі епістолярні твори, зокрема й епістоли. У літературі ж цим терміном називали все належне до письменства в невеликій за обсягом формі, або ж певну кількість листів, зібраних докупи. Подібно

до того, як поети укладали зі своїх віршів диван, тобто збірку віршів, відомі своюю вищуканою прозою особи формували зі своїх праць *münsefat testüsalan* "збірники зразкових прозових творів". Згідно із жанровою природою *münsefat* могли бути кількох різновидів. До першого, найдавнішого, виду належало все написане з офіційною метою – це, звісно ж, папери державного характеру: накази, фермани, султанські берати, грамоти чи копії важливих особистих документів. Як приклад такого мюншеату можна навести збірку документів під назвою "*Menâhiçü'l-İnşa*", укладену за доби Мурада II Фатига.

Ще один поширений різновид мюншеат – збірки листів відомих поетів, що стали нині цінним джерелом досліджень життєвого й творчого шляху багатьох письменників, адже в них зібрани докупи і офіційне, і особисте листування. Так, у бібліотеці Стамбульського університету зберігається добірка листів Набі (*Nabi, Münsefat*).

Третій різновид середньовічної прози – *mütedil ve alaşılır inşa* [3, с.280-295] "помірна та зрозуміла проза" або *orta nesir* [4, с.13] "середня проза".

Середня проза – це щось середнє між простою й ошатною прозою. Саме цей різновид середньовічної прози почали обирати діячі науки й письменства, що походили з вищих кіл турецького суспільства. Ясна річ, їхня писемна мова зайдла дуже далеко від народних розмовних говірок. Але й хизуватися своєю майстерністю тільки завдяки образному слову вони не прагли. Основним у своїй праці вони вважали передусім зміст. Залежно від цього у кожного з них кількість запозиченої лексики й чужомовних морфологічних та синтаксичних структур була не однакова – на це впливала також і тематика твору та його жанрова належність. Дехто з них виявляв зацікавлення саджем, інші ж лишалися до нього сливі байдужі. Потяг до середньої прози простежується у творах на теми історії й політики, релігії й

моральності, географії й нарішті літературної критики – власне у кожній галузі науки, культури й суспільного життя, де тільки плекалася писемна традиція. Якщо називати котрогось письменника чи його твір конкретно, то можемо згадати "*Історію*" *Tarih* Найма (1655-1716), "*Asaf-name*" Лутфі Паши (1488-1563), "*Mizân ül-Hak*" Кятіба Челебі, тощо. Звичайно, це не означає, що в іхніх працях не трапляються сторінки, написані ошатною прозою або ж навпаки, значно наближені до говірок простолюду, як це бачимо у славнозвісній "*Книзі мандрівок*" Евлія Челебі, але загальні тенденції до бажання уникнути надмірностей ошатної прози, далі ж, помітні. Середня проза виконала велику роль у добу Танзимату, коли турецькі письменники Шінасі (1826-1871), Ar'ya Efendi, Зія Паши (1825-1880), Намік Кемал, Ахмет Мітхат та інші стали біля основ реформування національної літературної мови, закликавши суспільство відродити питомий тюркський словник. Наводимо зразок середньої прози:

Fetvâlar

Mes'ele: Tatlı bozayı içmek helâl midir, yohsa haram mıdır?

Cevâb: Bozahaneye varıp fâsihâların ülslûbu üzerine içicek su dahî helâl olmaz.

Mes'ele: Çalgılı düğüne varıp taâmin yâyip ve gayri çalğı calınan yerlere varan Zeyd'in hatîb ve imâm olması cayiz olur mu?

Cevâb: Azlı vâcibdir.

Mes'ele: Bir mahallenin müezzini olan Zeyd eyyâm-i idde salıncak kurup papas tekkesini başına geçirip ve burnuna masnû kâfir sûreti geçip papas şekline girip halka oynayıverse Zeyd'e ne lâzım olur?

Cevâb: Azl u tâzir ve tecdiid-i imân u nikah lâzim olur.

1. *Büyük Türk klâsikleri* – Birinci cilt. – İstanbul, 1985; 2. *Kurde C. Orneklerle Edebiyat Bilgileri*. Birinci cilt. – İstanbul, 1980; 3. *Hâbiî / Edebiyat bilgileri* – İstanbul; 4. *İz F. Eski Türk Edebiyatında nesir*. – Ankara, 1996

Надійшла до редакції 22.09.05

Я.В. Шекера, асист., К.Г. Мурашевич, студ.

СИМВОЛ ЯК БАГАТОЗНАЧНИЙ ОБРАЗ У ТВОРЧОСТІ ЛІ БО

Досліджено сутність символу як багатозначного образу в китайській поезії, а також специфіку функціонування традиційних і авторських символів у творчості відомого поета доби Тан Лі Бо

The nature of symbol as the polysemantic image in the Chinese poetry and the peculiarities of functioning of the traditional and author symbols in the works of famous Tang poet Li Po have been studied

Посилена увага до Китаю в наші дні, повага до його п'ятитисячолітньої історії та захоплення багатою культурною спадщиною, яка збереглася чи не в найкращому вигляді порівняно з усіма іншими зниклими й існуючими древніми цивілізаціями, – усе це зумовлює необхідність скрупульозного дослідження насамперед давньої літератури Китаю, зокрема проблеми образотворення в поезії, яка була основним літературним жанром протягом багатьох століть. Від правильного розуміння суті, витоків та особливостей функціонування художніх образів залежить адекватне тлумачення тієї чи іншої поезії, а також художня інтерпретація тексту. Проблемі образності китайської поезії присвячена цла низка сходознавчих розвідок. Так, можна назвати дослідження Л. Ейдліна[1, с.120], Й. Кобзесва[2, с. 403-429], М. Конрада[3, с.140-152], І. Лисевича[4] тощо. Усі ці автори аналізують характерні художні образи танської поезії, пояснюючи їхнє походження та особливості функціонування. У даному дослідженні ми маємо на меті виявити специфіку особливого типу образу – символу – у творчості відомого танського поета Лі Бо.

Глибокий символізм – одна з найголовніших характерних рис китайської літератури. За багато віків у Китаї виникло чимало символів, легких для розуміння і тлумачення китайцями. Але китайські символи не завжди

зрозумілі представникам інших народів. Іноземні дослідники чи перекладачі далеко не завжди помічають наявність символів у поезії чи прозі, не кажучи вже про розшифрування їхнього значення. Проблема символізму китайської поезії тісно пов'язана з проблемою походження та функціонування образності східної поезії загалом як потужної системи світової поетики; очевидний також зв'язок із загально-літературознавчою проблемою адекватної інтерпретації текстів та визначення їхньої жанрової приналежності. Багато вчених досліджували сутність символу як багатозначного образу. Скажімо, різноманітні теорії наводяться у праці Цв. Тодорова[5]. Загальноприйняті ж визначення таке: символ (від гр. "умовний знак") – це багатозначний образ, що поєднує в собі різні плани дійсності; він має і власне предметне зображення, і глибинний смисл, який вказує на щось інше (ідею, предмет, явище), що безпосередньо не входить в зображення[6, с. 349]. Деякі вчені відносять символ до окремого виду тропів. Символ є заміною абстрактного чи узагальнюючого поняття конкретним образом. Залежно від жанру твору один і той же образ може бути уособленням чи символом, алегорією або символом. Символи в літературі уособлюють певне явище чи предмет за допомогою доступ-

них для розуміння читача образів – останні розгадуються легко. Проте існують і туманні, безмістовні символи. Використовують їх для того, щоб затемнити зміст твору, зробити його незрозумілим, загадковим.

Символ передбачає множинність трактувань, він багатозначний і містить у собі кілька смыслових пластів. Символ має асоціативну природу: він потребує не тільки раціонально-логічного, а й емоційно-підсвідомого розуміння. Логічні, причинно-наслідкові зв'язки між порівнюваними об'єктами можуть бути неістотними, домінує часом вища, незбагненна, містична асоціація[7]. Останнє особливо добре помітно в китайській поезії: найчастіше символ апелює до чуттєвого сприйняття читача, до його здатності народжувати образні асоціації і навіть фантазії. Тут криється і певна непрозорість китайського символу, неможливість його логічного тлумачення. Коротко розглянемо використання символу в давньому Китаї. Вже в I ст. до н.е. (дoba Західна Хань) слово 象 "слон, явище (природи), спосіб, імітувати (копіювати, наслідувати), подібний" використовувалось у значенні "symbol" (у сучасній мові це поняття звучить як 象征). Ось приклад із розділу "Літопис синівської пошани" "Історичних записок" Сима Цяння "史记·孝文本紀": 皇帝作宝鼎三，象天地人也 (Жовтій імператор зробив дорогоцінний триножник, і це символізувало небо, землю й людину). Отже, символ використовувався насамперед для того, щоб діяннями людей (а надто імператора – Сина Неба!) уособлювати світобудову. Деякі символи китайської поезії створені самими авторами. У цьому випадку предмет чи явище початково не є символом, але символічних ознак набуває в процесі зображення. Автор наїмисне узагальнює об'єкт зображення, розширяє та поглибує його зміст. Наприклад, образ самотнього човна, що є символом одинака, самотнього блукальця, неодноразово зустрічається у циклі віршів танського поета Ду Фу (712-770) "Вісім стансів про осінь" "八月詠". І навіть той самий символ осені, що в традиційній поезії означає згасання днів, старість, кінець життя, у віршах Ду Фу набуває дещо іншого значення – це смуток, розлука з Батьківщиною.

Низку нетрадиційних символів зустрічаємо у творчості Цао Чжи (192-220). Цей поет був четвертим сином полководця Цао Цао і молодшим братом Цао Пі, що став у подальшому імператором Хань Вень-ді. У китайському народі здавна існує легенда про жорстокого імператора і його молодшого брата, поета Цао Чжи. Одного разу імператор наказав поетові пройти сім кроків і за цей час скласти вірша. В разі невиконання цього завдання йому загрожувала тяжка кара. Але Цао Чжи вдалося виконати наказ, і він прочитав миттєво складений "Вірш семи кроків" "七步詩":

煮豆持作羹。
豆在釜中泣。
本自同根生。
相煎何太急。

Варять боби – стебла горячі вогнем.
Плачуть боби: "Вийшли ми всі з однієї ріднії
Корінь один; можна хіба так мучити сім'ю?
Не послішайте на поталу віддати нас вогню."

З тих пір як Цао Чжи написав цей вірш, вираз "варити боби й палити стебло" 煮豆持作羹, 流傳以为汁 ввійшов у загальний вжиток і став символом ворожнечі між братами, міжусобних воєн[8]. Цао Чжи створює також образ білого коня у вірші "Білий кінь" 白马篇 – це символ вигнанця з рідної землі, блукальця.

Символи широко використовувались у танській поезії. Завдяки їм реальність сприймається через тонкі натяки та

напівтони, що надає символам присмаку умовності. У китайській літературі є безліч традиційних образів-символів, наприклад: п'ятиколійові хмари 彩云 – "радість та щастя"; дики гуси 雁 – "звістка, новина, лист"; крик мавп 狼声 – "туга, печаль"; весна, 春 – "молодість"; осінь 秋 – "старіння"; квітка лотоса 莲花, 荷花, 芙蓉 – "чистота душі, чистота, яка виростає з багнюки"; журавель 鹤 – "довголіття"; верба 柳 – "розлука"; персик, груша 桃, 梨, 石榴 – "юність, краса молодості"; сосна, бамбук і слива 松, 竹, 梅 – "тврдість, стійкість, незламність"; шовкові нитки 蛾丝 – "туга перед розлукою"; сосна, бамбук та кипарис 松, 竹, 柏 – "вічна дружба"; кажан та фенікс 缙蝠, 凤凰 – "щастя"; метелик 蝴蝶 – "кохання"[9].

Символ збагачує і прикрашає мову китайської поезії. У творчості відомого танського поета Лі Бо (Лі Тай-бо, 701-762) символи не є рідкісним явищем, навпаки, вони набувають літературного копориту та глибокого змісту, що при дослідженні того чи іншого символу у творчості поета видається надзвичайно цікавим. Рідко коли у китайській поезії щось говорилось відкрито. У вірші завжди присутня певна загадка, прихованій натяк, підтекст. Лі Бо широко використовує як традиційні, так і авторські символи. Розглянемо вірш "Весняні думи" "春思":

燕草如碧丝,
秦桑低绿枝。
当君怀归日,
是妾断肠时。
春风不相识,
何事入罗帏。

У Янь вже давно скрізь росте молодая травичка.
У Цінь опустила гілки свої біла шовковичка.
Коли любий пан про повернення день ізгадав,
Серденько наложниці з горя тоді зарідає.
І звесім мені незнайомий вітрець весняний.
Чому ж він заходить під полог тонкий?

У цьому вірші Лі Бо використовує символ "весняний вітер" 春风, що означає любовні ігри та думки. Весна – це пора кохання, а весняний вітер навіває любовні думи. Для наложниці не існує кохання, його не пробуджує навіть весна, яка принесла зелену траву і оживила гілки білої шовковиці. Дівчина не знайома з любовними забавами та думами, а серце її розривається від тури при самих лише згадках про її господаря. Таким чином, після розкриття змісту символу "весняний вітер" стає зрозумілим зміст вірша.

Як зазначалось раніше, певні традиційні (усталені) символи у віршах окремих поетів іноді набувають іншого значення, отже, їх розтлумачити їх можна по-іншому. Так, деякі символи у творчості Лі Бо втрачають своє початкове значення і набувають нового. Такого перетворення зазнав символ "іній" 离, що традиційно означає старість, кінець життя, посивіле волосся. Але у віршах Лі Бо, наприклад, у таких, як "Вічна печаль" "长相思" та "Благородний вчинок" "侠客行", іній символізує смуток, печаль, невимовну тугу. Ліричні герої цих віршів самотні й зажурені. Як відомо, явище інею пов'язане із настанням осені, зимових холодів, що викликають асоціації суму й нудьги. Тому іній, який з'являється на землі, викликає у поета сумні й печальні думи та спогади. У вірші "Думи в тиху ніч" "静夜思" Лі Бо виливає свій сум за рідним краєм. Паморозь на підлозі 地上霜 – печаль поета-вигнанця, який скучив за своєю Батьківщиною. У відомому вірші "Смуток на яшмових сходинках" "玉阶怨" поет заміняє слово "іній" 离 перифразом "біла роса" 白露, що зберігає значення символу, ще більше підкреслюючи жаль і смуток, які передає вірш. Ця поетична назва інею зустрічається не лише в Лі Бо, а й у творчості інших поетів різних епох. В осінню ніч таке явище як

іній цілком звичне, а під ранок іній перетворюється на росу. Також роса більше символізує сирість і холод, які є образами суму і печалі. Саме такими почуттями пройняті рядки вірша. Наведемо цю поезію:

玉阶生白露，
夜久侵罗袜。
却下水精帘，
玲珑望秋月。

На яшмові сходи лягла білосніжна роса.
В ланчоах тонких я стою серед ночі сама.
Вертатись пора, кришталеві фіранки спускаю.
На місяць крізь тінь серпанкову ще раз поглядаю.

Вірш "Осіння пісня" "秋歌" містить два символи: "осінній вітер" 秋风 і "стук праніків по білизні" 捣衣声. Перший з них символізує суму і печальні думки. Лі Бо недаремно використовує саме цей образ, адже лірична героїня пісні осіпів'є чоловіків, що на війні сумують за рідною домівкою. Осінь – це символ старості, кінця життя. Чоловіки перебували на війні довгий час і поверталися додому вже старцями. Також осінь веде до закінчення чергового року війни. Ніхто не знає, скільки ще часу проведуть воїни вдалини від своїх домівок. Осінній вітер навіває сумні спогади про чоловіків, яким вже час повернутися додому, а не мерзнути на вітрі в пустелі. Другий символ ("стук праніків по білизні") пов'язаний з тим, що раніше китайці прали одяг без мила, а били по ньому праніком (дерев'яною палицею) біля води, де й полоскали його. Стук праніків, досить звичний для китайських поселень, викликає думки про дім і про дружину, яка найчастіше переходить відома білизну. Таким чином, це словосполучення у вірші символізує тугу за отчимом, сум за коханою дружиною. Воїни, перебуваючи в поході далеко від рідної домівки, часто чують звук праніків – це означає, що вони згадують свої сім'ї.

У вірші "Самотній гусак" 孤雁 Лі Бо використовує символ "дикий гусак" 雁. Це символ людини, відірваної від близьких людей та рідних місць, символ безпритульного бродяги. Самотній гусак летить, сумно кричачи. Хто поспівчує бідолас? Він втратив друзів і рідних, а тепер літає в небесах у гордовитій самотності. Ще один символ – "ворони" 乌鸦. Це образ натовпу, черні. Образ самотнього гусака протиставляється образу воронячої зграї: гусак летить високо, ворони ж кружляють над самим полем; перший має далеку і прекрасну мету, другі метушаться безладно і безцільно. Проте гусак одинокий у своїх гордовитих висотах і старанно шукає собі подібних, а ворони у зграї насолоджуються оточенням рівних собі й не відчувають самотності, адже чернь численна. Через образ гусака Лі Бо зображає самого себе, своє життя та оточення; ворони ж – то натовпи простого люду, пихате й захланне чиновництво. Перебуваючи у вигнанні й усамітнюючись у горах,

поет був самотній і одинокий. Лише вино і місяць завжди були йому вірними друзями [10, с.5].

Вірш "Вранці покидаю Бодічен" 早发白帝城 містить традиційний символ "крик мавп" 狼声.

朝辞白帝彩云间，
千里江陵一日还。
两岸猿声啼不住，
轻舟已过万重山。

У хмарах кольорових Бодічен.
Уранці вже пора мені прощатись.
Пливти мені сто тисяч лі весь день,
Ще довго до Цзянліну повернатись.
А по обидва боки береги круті –
Невпинно мавпи вранці там кричать.
Минув уже я на своїй путі
Сто тисяч гір, що у журбі стоять.

Третій рядок вірша має прихований зміст – незважаючи на те, що таке явище як крик мавп, не було рідкісним. Замок Боді (Бодічен) стоїть на горі на високому березі річки Янцзи. Нижче починається район трьох знаменитих ущелин 三峡, де течія річки стає дуже стрімкою. Вранці мавпи, яких дуже багато водиться в цих місцях, підіймають особливо лютий крик. У китайській поезії крик мавп завжди асоціювався з глибокою тугою та печаллю, що вдало використовує поет. У 759 р. (саме тоді була написана ця поезія) Лі Бо був на шляху в заслання до країни Єлан, що на півдні Китаю. Та по прибуцті до міста Боді дістав амністію. Відтак поет негайно вирушив назад до Цзянліну, покидаючи місце свого заслання, що було, певна річ, повите сумом. Символом цієї печалі й туги на обох берегах ріки є крик мавп.

Символізм – невід'ємна риса китайської поезії, закорінена у найдавніших народних уявленнях та віруваннях. Через завуальовані образи, натяки й умовності символізм надає поезії краси й вишуканості. У поезії доби Тан зустрічаються як традиційні (усталені) символи, так і авторські, які все ж ґрунтуються на традиційній образності китайської культури. Тема даного дослідження передбачає подальший глибокий аналіз ґенези та функціонування традиційних символів, який дозволяє здійснити багатоцільовий матеріал китайської поезії різних періодів.

1. Большая советская энциклопедия. – М., 1976;
2. Горечь разлуки: Китайские четверостишия / Пер., сост. Г. Филатова. – М., 2000;
3. Кобзарь А. О философско-символическом смысле образов природы в китайской поэзии // Проблема человека в традиционных китайских учениях: Сб. ст. – М., 1983;
4. Конрад Н. Запад и Восток: Статьи. – М., 1972;
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001;
6. Ли Бо. Нефритовые скалы / За ред. Р. Грищенко, пер. Е. Балашова. – СПб., 2000;
7. Лисевич И. Литературная мысль Китая: На рубеже древности и средних веков. – М., 1979;
8. Тодоров Ц. Теории символа. – М., 1999;
9. Эйблун-Л. Тао Юаньмин и его стихотворения – М., 1967;
10. Цао Чжи. Семь печалей / Пер. Л. Черкасского – М., 1973.

Надійшла до редактора 19.09.05

М.Ф. Юзва, асп.

КИТАЙСЬКА ТЕМАТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглядається процес вхідження і засвоєння китайської теми у творах українських авторів на протязі періоду з XVII ст. по ХХст.

There have been considered the process of entering of Chinese themes into and their acceptance by Ukrainian authors in the period between the 17th and 20th century

Історія українсько-китайських культурних, а особливо літературних зв'язків, які існували здавна, незважаючи на велику територіальну віддаленість між китайським і українським народами, залишається малодослідженою й досі. Маємо певні відгуки життя, матеріальної й духовної культури Китаю в мові й народній поезії України, в історичних документах, в мистецтві, літературі. Незважаючи

на зарахування процесу проникнення матеріальної і духовної культури Китаю в Україну до явищ нового часу, сьогодні висуваються протилежні припущення про існування українсько-китайських літературних зв'язків, починаючи з найдавніших часів. Такої думки дотримується О. Микитенко, який вважає, що "від найдавніших часів до кін. XVI ст. зароджувалися і розвивалися зв'язки на фо-

© М.Ф. Юзва, 2006

лькірно-міфологічному рівні в добу перших історичних контактів [16, с.98]. В період татаро-монгольської навали Україна-Русь поза власною волею познайомилася з монгольською міфологією, сприйняла низку монгольських слів, побутових звичаїв. Доречно вичленити з усього татаро-монгольського впливу власне китайську частину, оскільки Китай як могутній сусід Монголії із значно потужнішим культурним потенціалом вже тоді справляв великий вплив на Монголію і передав їй чимало свого, зокрема у китайсько-тібетській міфології, що ґрунтуються значною мірою на буддиських уявленнях. Припущення О. Микитенка мають під собою логічну основу (адже саме торгівля і військові походи в давні часи були артеріями зосередженого чи мимовільного культурного обміну між державами), проте проникнення елементів буддиської ідеології в Україну через монгольське посередництво, українсько-китайські фольклорні зв'язки давніх часів лишаються майже не вивченими за браком українських фольклорних джерел на цю тему. За повідомленням П. М. Попова, піонером у постановці питання про українсько-китайські літературно-фольклорні зв'язки був І. Франко. Ще на початку 90-х років ХІХ ст. в одному з своїх листів до М. Драгоманова Франко писав, що, працюючи над своєю монографією про старохристиянський духовний роман "Варлаам і Йоасаф", встановивши його староіндійську основу, ознайомившись з багатьма версіями цього твору: арабською, сірійською, грузинською, румунською, італійською та іншими мовами, він несподівано натрапив на китайський варіант одного з сюжетів цього твору, а саме "Притчи о багатых" [8, с.183-206].

Аналіз 4-х китайських варіантів буддиської притчі в роботі Т. Франка є прикладом першого наукового зацікавлення літературою Китаю в Україні, а також першою спробою порівняльного аналізу явищ віддалених літератур. Ці 4 варіанти І. Франко знайшов серед робіт європейських вчених. Дві з них узяті з апологів французького вченого Ст. Жюльєна "Les Avandas, Comtes et Apologues indiens, traduit du Chinois" (1859). Аналіз текстів цих двох варіантів притчі приводить І. Франко до висновку, що "коли був складений санскритський оригінал китайського перекладу, названа притча була дуже популярною серед учителів буддизму і використовувалася для різних тлумачень" [7]. Далі І. Франко звертається до третього варіанту, знайденої петербурзьким акад. А. Шіфнером. Це текст, вміщений у монгольському перекладі тібетського твору "Навчання прикладами". Тібетське походження має і четвертий варіант розглядуваної І. Франком притчі, перекладеної з китайської мови англійським єпископом Г. Е. Моле. Цей твір автор назвав "Трактат про причини та ускладнення щастя і нещастя, запозичений із канонічних книг великого Тібету". Порівнюючи алгорічні образи китайсько-буддиської притчі з грецькими, арабськими, сирійськими, грузинськими тощо, І. Франко доходить висновку про індійське походження притчі та прослідовує шляхи її проникнення в різні культури. Дослідник впевнений, що "індійські притчі перейшли до Китаю і Тібету набагато раніше, ніж був написаний грецький роман про Варлаама і Йоасафа. З "Аваданаса" знаємо, що вони вже в 79 р. н.е. були занесені до Китаю і в VI ст. там перекладені китайською мовою" [7, с.609]. Це свідчить про те, що давні українсько-китайські фольклорні зв'язки можна оцінити тільки як основу сприйняття канонічних творів індійського буддизму. У цей же час прямі впливи на український фольклор китайської легенди прослідовує М. Сумцов. Мається на увазі апокрифічне оповідання про перше вбивство на землі – Каїном свого брата Авеля, – що набрало в Україні свого значного поширення. М. Сумцов намагається довести в своїй розвідці про "місячну людину", що першоджерелом української легенди є не Біблія, а старокитайське оповідання про людину з місяця. Вчений обґрунтав це тим, що в

Китаї згадане оповідання було відоме і записане дуже давно – ще в II ст. до н.е. [4, с.398]. М. Сумцов вбачав першоджерело цієї легенди, проте, не в біблії, а в старокитайському оповіданні про місячну людину. Вчений обґрунтав це тим, що в Китаї згадане оповідання було відоме і записане дуже рано – ще в II ст. до н.е. [8, с.186]. Підходи І. Франка і М. Сумцова до аналізу поширення китайського літературного матеріалу в українському фольклорі різні. І. Франко, залучаючи багато першоджерел та критичних матеріалів, намагається з'ясувати шляхи проникнення східних легенд до християнського роману. Він дуже обережно робить припущення про можливості існування спільніх джерел в китайському і східнослов'янському фольклорі. М. Сумцов же сміливо доводить вірогідність походження українських легенд з китайських джерел на основі більш давнього коріння останніх, ніж, скажімо, історії "Святого письма". Неоднoplановість дослідження українсько-китайських літературних взаємин в кін. XIX ст. свідчить про досить високий рівень розвитку сходознавства в Україні.

На кінець XVII ст. в Україні існувала усталена думка про Китай як місце проживання єретиків, як це засвідчено у роботі видатного українського письменника XVII ст. І. Гілятовського "Алфавіт розмаїтим єретиком" (I.Galatowski, Alphabetum rozmaitym heretikom) [11, с.168]. Та вже на початку XVIII ст. у виданні "Іфика іерополітика" (Києво-Печерська Лавра, 1712 р.) з'являється міфо-поетичне оповідання про квіти-птахи туйхон з місцевості Суйхівен, які походять від квітів, можуть літати, але, як й квіти, швидко в'януть. Дослідник китайської тематики в творах українських письменників П. Попов бачить у цьому оповіданні відбиток стародавньої китайської філософії "Чжуанцзи" про еволюцію світу від простих форм до складніших [11, с.168]. Кінець XVII ст. і особливо XVIII ст., як показали дослідники, було часом поширення в Україні відомостей про Китай, відвідування Китаю представниками України, появою китайської тематики в українській літературі. Протягом зазначеного періоду важливим осередком знань з філософії, етнографії, географії, лінгвістики Китаю були бібліотеки братських шкіл, колегіумів, Києво-Могилянської академії та приватних осіб. Так у бібліотеці Харківського колегуму (заснованому в 1822 р.) знаходились три книги, з ідеології Індії та Далекого Сходу [9, с.15]. Найцікавішими для нас є сходознавчі інтереси Г. Сковороди, висловлені в його творі "Розмова про премудрість: мудрість та людина". П. Попов доводить, що цей філософський вірш є першим в українській літературі важливим висловлюванням про Китай і його народ [14, с.163, 164]. Сковорода вважав Китай за країну високої культури, великої мудрості, нічим не нижчої, ніж мудрість і культура європейські народів. Мудрість, за Сковородою, рівноцінна у різних народів як західних, так і східних, як християнських, як давніх, так і нових, без найменших привілейів для будь-якого народу. З цього погляду глибоко цікавим твором є досі у нас маловідомий і в жодних працях не використовуваний, навіть ніде не згадуваний вірш Г. С. Сковороди "Розмова про премудрість". Свій твір Г. Сковорода буде у формі діалогу між Людиною і Мудростю. Вони ведуть розмову на тему: де на світі перебуває Мудрість і де її шукати, між якими народами. До розмови Мудрості і Людини пізніше приєднує свою репліку ще й третій персонаж – Глупота, рідна сестра і постійна супутниця Мудрості, але протилежна їй (один із виявив своєрідної діалектики, властивої філософії). Автор ставить на рівні мудрість китайців, росіян, стародавніх римлян і греків. Філософ не бачить в них суттєвої різниці. Мудрість у всіх народів єдина, хоч і не тотожна. Він виступає проти привілейованого становища окремих народів і вважає, що пошук істини в різних віровченнях є внеском до вселюдського пізнання істини. Думки українського мандрівного філософа, висловлені у притчі "Розмова про премудрість", не обмежують

китайської тематики в його творчості. Так, у притчі "Благородний Єродій" молодий Єродій говорить про те, що його батько засуджує захоплення західноєвропейськими модами, які перетворюють людей на мавп. Сковорода стояв за національне виховання, засноване на місцевому ґрунті, на народних звичаях, на народній поетичній творчості. Звідки ж філософ черпав відомості про Китай і китайський народ? Взагалі відомості про Китай Г. Сковорода здобував книжним шляхом, оскільки особисто не був у цій країні (хоча варто відзначити, що він підтримував контакти з головою російської духовної місії в Пекіні єпископом Гервасієм Ланцевським). За часів Сковороди були поширені рукописи відомого твору Миколи Слафарія-Мілеску "Опис Китаю" (повна назва твору "Описания первыя части вселенныя, именуемой Азии, в ней же состоит Китайское государство, с прочими его городами и провинциями" (1677) [12, с.25-27]. Варто коротко зупинитись на роботах цього автора, оскільки вони відрізняються пізнавальною й художньою цінністю. Микола Гаврилович Слафарій-Мілеску (1636-1708), молдаванин за походженням, навчався у грецькій патріаршій школі в Константинополі та в Падуанському університеті. Він був запрошений на службу до Москви, а в 1675 р. очолив повноважне посольство в Пекіні. Хоча посольство Слафарія видалося не спроможним до встановлення дипломатичних і торговельних відносин із Цінською імперією, проте відомості про Китай, викладені Слафарієм у "Щоденнику", "Статейному списку" та "Описі Китаю", сприяли подальшому формуванню знань про Китай як в Росії, так і в Україні. Слафарій звертає увагу не тільки на географічні, політичні, економічні характеристики Китаю, він також описує храми й мальовничі пейзажі невідомої країни, так що Китай постає живим і досягненим. Зауважимо, що в роботі Слафарія очевидна не тільки достовірність викладу інформації про Китай, а й те, з якою симпатією і повагою до китайського народу це зроблено. Наприклад, в "Описі Китаю" читаємо про патріотизм китайців [1, с.21]. Далі Микола Слафарій, майстерно використовуючи народно-поетичні художні засоби, передає велич творіння китайського народу д - легендарний Великий Мур [1, с.6-7]. Такі описи привертали живу увагу читачів і, можливо, ставали для них підтвердженням побутуючих в Україні переповідок про Китай як про далеку і щасливу країну. У другій пол. XVIII ст. серед українських селян розповсюджувалися перекази про те, що десь у далекому Китаї існує вільна країна без панів і кріпаків. Цілі села на Полтавщині рушали у похід до Китаю. Цей рух був художньо зображеній відомим письменником молодим сучасником Г. Сковороди В. Нарежним у повісті "Гаркуша" [9].

Інший важливий старовинний твір невідомого автора "Ведомости о Китайской земле и глубокой Индее" (1669) теж міг бути Сковороді відомий в рукопису [7, с.169]. У ньому говориться про миролюбність і гостинність китайців. Важливим етапом українсько-китайських взаємин стала з кінця XVII ст. дипломатична, дослідницька й просвітительства діяльність вихованців Києво-Могилянської Академії (КМА), переважно духовних осіб, які за браком відповідно підготовлених російських кадрів використовувалися царським урядом для дипломатичних переговорів з Китаем, для участі в російських духовних місіях у Пекіні. На особливу увагу заслуговує діяльність начальника VIII РДМП (1794-1807) Софонія Грибовського. Важливим досягненням С. Грибовського було продовження традиції - жанру мандрівної літератури у праці "Путешествие Архимандрия Софония Грибовского от Пекина до Кяхты в 1808 году" [13]. Автор знайомить читача із загальними відомостями про маршрут (географічні назви), як це було у Слафарія-Мілеску в "Описі Китаю" та інших мандрівників, а також етнографічний опис монголів, опис клімату та місцевих тварин. Це дає підстави говорити про такий вид літературних зв'язків між Україною і Китаем ХУШ - поч. XIX

ст., як входження іншомовної дійсності в тематику творів українських письменників.

У XIX ст. з'являються роботи про сучасний Китай і в самій Україні. Ці роботи належать не китаєзнавцям, а представникам іншого фаху, які так чи інакше були пов'язані з Китаем – це військові, медичні працівники, мандрівники, географи тощо. Відомості про Китай з'являються у систематизованих наукових виданнях, як то розділ про історію Китаю в курсі "Історії древнього світу (Схід)" Н. Тумасова [15, с.554-616] і окремий розділ китайської філософії в "Нарисах з історії філософії" А. Козлова [5]. Таким чином у свідомості українських освітніх кіл Китай поставав уже не казковою країною, а реально існуючою сучасною державою. Серйозним кроком у пізнанні природи Китаю, життя, побуту, звичаїв китайського народу, соціально-політичних питань цієї країни була двотомна праця українського мандрівника і дослідника Єгора Ковалевського "Подорож у Китай" (1853) [3], видана після трирічного перебування автора в Монголії і Внутрішньому Китаї у 1849-1851 рр. Крім друкованих праць, існує велика рукописна спадщина Є. П. Ковалевського, значна частина якої торкається китайської проблематики: його листи з Пекіну (1848-1857 рр.) та донесення пристава XIII РДМП (1848-1851 рр.) [3]. У 90-х рр. друкуються у львівській періодиці, а в 1898 р. виходять у Чернівцях окремим томом "Листи з Чужини" Ярослава Окуневського – корабельного лікаря, який 13 років проплавав на військових кораблях Австро-Угорщини, побував у багатьох східних країнах, зокрема в Китаї. У своїй праці він залишив цінні нотатки про життя і звичаї китайського народу, про стосунки китайців з європейцями, про дипломатичні, військові, релігійні питання країни, подав цікаві міркування стосовно інтересів Російської імперії у Північному Китаї [10, с.179-191]. Він мав змогу спілкуватися з іноземцями, які тривалий час перебували в Китаї і мали досвід спілкування з китайським народом. Вони висловлювали свої думки щодо становища Китаю і долі народу, і це все також знаходило відображення у "Листах з Чужини" і було цікавим матеріалом. З II-ї половини століття знання про Китай поширюються в Україні також через численні газетні повідомлення про військово-політичні події в цій країні, а також завдяки розвитку торговельних зв'язків, імпорту китайського чаю і бавовняних тканин із Нанкіна (слово "нанка" входить у широкий вжиток) [16, с.105]. З'являються і пізнавально-популярні праці про Китай типу брошури "Як живуть китайці", опублікованої 1895 р. російською мовою професором географії і ботаніки Харківського університету Андрієм Красновим після поїздки до Китаю [6]. В описах своїх мандрівок, що викладені надзвичайно яскравою живою мовою, А. М. Краснов розповідав уже не тільки про рослинний світ чи взагалі природу, але й про життя, побут, соціальні стосунки серед населення тих країн, які він відвідав [4, с.67]. У II пол. XIX ст. увагу українців привертають сучасні військово-політичні події в Китаї, що досить докладно описувались у періодичних виданнях. Пізніше у "Щоденнику" Т. Шевченка, писаному під час повернення з заслання, знаходимо дуже прихильний відгук на велику статтю в газеті "Русский инвалид" (31.07.1857) про Тайпінське повстання у Китаї і важливий запис щодо повстанців, які готувалися до штурму Нанкіна. Через три роки в одному із віршів Шевченка "Саул" бачимо загадки про Китай, що підсилюють загальнолюдський антитираничний зміст твору. На ХХ ст. припадає бурхливий розвиток всебічних українсько-китайських взаємин, які тривають до наших днів, у тому числі міжлітературних зв'язків, що обумовлюється рядом важливих історичних подій, які знаходили більшою чи меншою мірою відображення в українській публіцистиці й художній літературі [16, с.106-108]. Най-

помітнішим аспектом літературних зв'язків 20-30 рр. став в українській літературі розвиток китайської теми, що розв'язувалася виключно в дусі міжнародної комуністичної солідарності й пролетарського інтернаціоналізму як офіційної ідеології того часу [16, с.108].

Увагу українських письменників привертають переважно участь китайських бійців у громадянській війні на Україні, а також труднощі життя трудящих Китаю, розвиток революційного руху в країні, збройний опір японським агресорам (оповідання О. Досвітнього "Тунгуй", "Місіонери", "На чужині", частково роман "Американці", оповідання Л. Недолі "Жовті брати. Крізь Хінду", "Поневолені хінци", "На китайській землі", В. Кузьмича "Хао Жень", "Жовтий рикша", М. Ірчана "Лі-Юнк-Шан і Лі-Юнк-По", поезії В. Сосюри "Червоногвардієць", "Лі", М. Терещенка "Цень Цань", "Колонії", поетична збірка М. Семенка "Китай в огні" та ін.) [16, с.109]. Гучна слава визначних перших радянських майстрів і своє розуміння письменницького пскликання й громадського обов'язку спонукало багатьох слухняно осліпувати не лише справжні подвиги героїчного й саможертовного народу, а й лихі діяння сталінського лихоліття, що сприймались тоді як об'єктивно неминучі й тимчасові "труднощі зростання..." [9, с.5]. Нешадно жорстока кара випала митцям, у яких не виявилось казенного натхнення та ще й проривались ноти сумнівів і зневір'я, – усім, хто накликав на себе політичні підозри й оголосувався не лише нездарним чи розтлінним творцем, а й ворогом народу. Оце різноманіття шляхів і долі було характерне для літературного процесу 20-30-х років усієї країни, коли з незбагненою закономірністю сепарувалися численні літературні групи й організації та окремі творці – то в єдину монолітну Спілку радянських письменників, то в диявольську відрегульовану систему канцтаборів, каторг і в'язниць, звідки здебільшого не було вороття [9, с.6]. З такою закономірністю – і на жаль, за її пірши, сумним варіантом – склалися й громадянська та письменницька доля Олеся Досвітнього. Ще 1920 року вийшла його перша художня книжечка, що складалася з двох оповідань, одне з яких "Чия віра краща" (інша назва "Місіонери") було навіяне спогадами з китайського життя. А потім письменник, здається, склав собі фундаментальний план – відтворити в різно-жанрових художніх творах бодай основні суспільні події, свідком яких був сам у себе на батьківщині, в Америці, Японії, Китаї, Середній Азії, Галичині й Польщі, майже детективно багату й карколомну власну житейську біографію, словнену багатьох випробувань, небезпек і непоказного героїзму. У 1924 році вийшла збірка оповідань "Тунгуй" (пізніша назва – "Чжунгожень"), яка одразу здобула широку популярність. "Чжунгожень" – історія китайського злідара Ці, який не витримує нелюдської експлуатації й знущань і стає ватажком народних месників, що карають мандаринів і повертають трудящим плоди їхньої праці й незаконно награбоване добро. Трагічні події 30-х років передчасно обірвали не тільки творчість, а й життя письменника, – він був серед перших українських зачинателів, що зазнали сталінських репресій. Явищ зв'язкового характеру, що лежали поза сферою комуністичної ідеології, у першій половині ХХ ст. було значно менше. Це, насамперед, перші спроби перекладу україн-

ською мовою з китайської літератури й фольклору, поки що з іншомовних варіантів: німецького – старокитайської народної пісні-балади "Дівчина-воячка" (І. Франко, 1914) та французького – повіті Лу Сіня "Історія А-Кю" (В. Підмогільний, 1928), а також ледь помітний маньчурсько-китайський колорит у деяких віршах поета-футуриста М. Семенка, написаних на Далекому Сході в 1916-17 рр. У романі О. Досвітнього "Гюлле" (1927), дія якого відбувається в Сіньцзян-уйгурському районі, китайська тема розв'язується в побутовому ключі. Повість "З країни опіуму і рижу" (кінець 30-х рр.) західно-української письменниці Софії Яблонської містить великий пізновалінний матеріал про країну, в якій авторці довелося прожити кілька років. Слід згадати також короткоснє перебування в Китаї у 20-х рр. людини незвичайної долі – незрячого українського письменника, вченого і педагога, знавця східних мов Василя Ярошенка [6, с.110].

У другій половині ХХ ст. українсько-китайські літературні зв'язки досягли найінтенсивнішого розвитку і охопили майже все коло міжнародного спілкування: зустрічі письменників, літературний переклад, запозичення художніх образів та прийомів, критичне осмислення літературної спадщини Китаю, пізнання китайської літератури в єдності з філософією, каліграфією, образотворчим мистецтвом тощо. Усі згадані види літературної взаємодії знаходили відображення і в українській, і в китайській літературах – згадаймо головні характерні моменти. Так, у повоєнні роки кілька українських письменників (О. Гончар, Ю. Збанацький, О. Корнійчук, О. Кравець та ін.) відвідали Китай, що знайшло відображення у збірці нарисів О. Гончара "Китай зближька" (1951), у повісті "Ху Лань" та оповіданні "Дівчинка Лі" Ю. Збанацького (1958). Особливо активно китайська тема розвивалася у творчості Олесі Кравець: повість "Дівчина з Ханьпу", "Народження Чжан Су", "де в людини дім?" (1953-63). Китайську тему і згадки про Китай знаходимо у цілого ряду українських поетів як радянських (О. Підсуха та ін.), так і в діаспорі (В. Старицький, Яр Славутич, О. Чорненко та ін.).

1. Гальперин А.А. Русская историческая наука о зарубежном Дальнем Востоке в XVIIв. – сер. XIX в. // Очерки по истории русского востоковедения. – М., 1959. – С.21; 2. Кіктенко В.О. Становлення українсько-китаснавства (XVIII- 41 р. ХХст.) / дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук – К., 1999; 3. Ковалевский Е.П. Путешествие в Китай. В 2-х частях – Спб., 1853; 4. Ковалевський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII-ХХ віках // Антологія літератур Сходу. – Харків, 1961; 5. Козлов А. Очерки из истории философии. Понятия философии. Философия восточная. – К., 1887; 6. Краснос. А. Как живут китайцы. – Харків, 1895; 2-е изд. – М., 1899; 3-е изд. – Харків, 1902; 4-е изд. – Харбін, 1904; 7. Полов П.М. Григорій Сковорода про Китай. // Вітчизна. – 1958. – №4 – С.168; 8. Полов П.М. Шевченко і Китай. Збірник праць VI наукової Шевченківської конференції. – К., 1958; 9. Олесь Досвітній. Твори у 2-х томах. – К., 1991. – Т 1, 10. Окунєвський. Я. Листи з чужини // Всесвіт. – 1991. – № 4; 11. Русские повести XIX в. – М.-Л., 1950. – Т.1; 12. Скачков П.Е. Очерки истории русского китаеведения. – М., 1977; 13. Софропий Грибоєдів архимандрит. Путешествие Софрония Грибоедова от Пекина до Кяхты в 1806 году // Сибирский Вестник. – 1821. – Ч. 1. – кн. 2; 14. Н.Ф.Сумцов. Культурные переживания – К., 1890; Див параграф 197 "Лунный человек"; 15. Тумасов Н. История китайцев // ТКДА. – 1874. – № 9; 16. Україна-Китай. Шляхи співробітництва // Мат.конф. – К., 1994; 17. Франко І.Я. Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія. Твори у 50-ти тт.. – К., 1981. – Т.30;

Надійшла до редакції 16.09.05

РЕЦЕНЗІЇ

КАЛЕЙДОСКОП МЕНТАЛІНГВАЛЬНИХ ДЗЕРКАЛ КРАЇНИ ВРАНІШНЬОГО СОНЦЯ В РЕЦЕПЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ СХОДОЗНАВЦІВ

Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови. – К.: Вид. дім А+С, 2005. – 351 с.

Уперше в часи становлення новітнього українського сходознавства масмо задоволення тримати в руках фундаментальнє дослідження дискурсу менталістичних, когнітивних, семіотичних, етно-, психо- та соціолінгвістичних, лінгвофольклористичних, міфологічних та власне лінгвістичних підходів до вивчення мовної картини світу. В об'ємному за змістом і глибокому за рівнем першому розділі видання проведено вичерпний огляд теоретичних аспектів проблеми, у першу чергу її місце в глобальному контексті співвідношення мови і мислення. У розділі проаналізовано також "їдеї, висловлені представниками міфологічної, історичної та інших шкіл класичної фольклористики..., лінгвокомпаративістики... психолінгвістики, етнопсихолінгвістики та лінгвокультурології". Елементи мовної картини світу знаходимо і "в працях літературознавців, істориків, фахівців з психологии і естетики, дослідників архайчних особливостей мислення. Окрім місце в історії формування такого напрямку лінгвістики як вивчення мовної картини світу посідає теорія мовної відносності (гіпотеза Е. Сепіра-Б. Уорфа)" (с.283). Отже, рецензоване наукове видання є кроком до утвердження доволі молодого розділу лінгвістики, тим більше що зерна цього напрямку зрили у роботах багатьох вчених Західу і Сходу, про що може свідчити самий лише вражаючий перелік відомих імен, не кажучи вже про безперечно фаховий і ґрунтовний аналіз їхніх концепцій. Справляє враження також і бібліографія – 975 позицій, до яких додано ще й 12 позицій лексикографічних джерел та довідкових видань, проаналізованих в монографії в розділі "Японські слова-символи в системі української мови". Щоправда, стосовно цього розділу з жалем констатуємо, що тут рецензента спіткало розчарування: деякі лексеми, повністю перенесені у монографію із лексикографічних джерел у вигляді цілих словникових статей, не проаналізовано в аспекті мовно-етнічної картини світу – подибуємо лише аналіз лексикографічних та орфографічних огірків у словниках іншомовних запозичень, до речі, сумнівних з погляду рецензента. Наприклад, автори монографії некоректно закидають О. С. Мельничукові, О. М. Сліпушко, Л. О. Пустовіт та іншим українським укладачам словників іншомовних слів "неналежне висвітлення" певних японських лексем. Сумнівним, на думку рецензента, є і твердження авторів монографії про помилковість лексеми *даірі* у словнику СЧС (с. 257): тут в авторів аргументом постає довільне твердження: "лексикографи фіксують у японській мові лише *даірі* "представник", "заступник". По-перше, не зазначено, які саме лексикографи, бо в японському енциклопедичному словнику ця лексема присутня; по-друге, автори монографії чомусь забули про явище омонімії в японській мові, бо *даірі* в написанні *代理* дійсно означає "представник", а інша, омонімічна лексема *内裏* означає саме "імператор", тому закид авторам словника СЧС (висловлений авторами монографії на с. 57) вважаємо некоректним. Врешті-решт і рецензована монографія не може претендувати на вичерпність подачі лексики, яка стосується мовної картини світу. Що ж до орфографії, то це питання болюче і застаріле, потребує наукових досліджень з носіями мови та фонографічним обладнанням, щоб задовільнити нестримне бажання охочих будь-що відмежуватися від уживаної на всьому слов'янському світі орфографії Є. Д. Поліванова, а не наводити смішні аргументи на кшталт "У спортивних оголошеннях, що їх зустрічаємо в Києві 2005 року, бачимо саме таку форму" (для лексе-

ми джіу-джитсу – с.257), – начебто написи на парканах колись слугували аргументами для вчених (бо тоді ми приймемо за нормативні інтернетні слогани типу "превед красавчег" та інші перли) Сумно читати й такі сентенції: "детального вивчення потребує питання про українськомовну передачу японського звука, який латинською транскрипцією і традиційною англійськомовною передачею (курсив наш) позначається *sh*". Автори монографії чомусь ігнорують той факт, що саме латинська транскрипція є традиційною – її створили португальські місіонери ще в середні віки, а англійська мова ніким боком сюди не причетна. Зазначимо ще раз, що усі ці нефахові екскурси в галузі, які навряд чи стосуються мовної картини світу, краще було б вилучити з монографії.

Серед недоліків у другому розділі можна константувати також перебільшену, як на наш погляд, увагу до лексики як домінуючого фактору мовної картини світу, хоча на с. 114 говориться про "комплексне вивчення мовної картини світу". У переліку глав монографії на трапляємо на буцімто текстовий аспект дослідження, але й там курсивом позначена саме лексика, не завжди контекстуально-залежна за семантикою.

Позитивом в японській частині монографії є те, що в окремий розділ виділена літературознавча лексика з її безмежними асоціативно-алюзійно-конотативними глибинами, і саме цей розділ містить цікаві елементи теоретичного аналізу про "мовно-поетичну картину світу", "поетично переплавлені анімістичні уявлення про душу дерева", про "увагу традиційного японського мислення до часу й календаря", про "ієрогліфічне мислення", про буддійську "безумовну і органічну єдність усього живого і сущого на землі", про "неповторність японського світу". Категорії японської поетики – *mono-no-aware* – "таємничий смуток слів", *makura-kotoba* – "поетичний зачин" тощо теж є мовою репрезентацію національної картини світу. В інших розділах другої глави наведено докази ландшафтного мислення японців (с.132), інтуїтивізму на противагу логіці (с.122), "особливого складу мислення японців, їхнього ставлення до одиничного і єдиного, що вимальовується з характеру знаків-образів мови мистецтва, перебуває також у зв'язку з природною звуковою мовою. У японській мові, як і в китайській, практично дуже мало простежуються відмінності між однинорою і множиною, немає категорії роду, у дієслів відсутні категорії особи та числа." (с.127-128). На думку авторів монографії, цьому сприяв також і характер японської писемності – силабічність японської абетки та синкетичність змішаного силабо-ієрогліфічного письма. "Мовна картина світу в напівієрогліфічному типі письма: затвердження і функціонування змішаного ієрогліфо-силабічного його різновиду (змішаний конкретно-символічний + абстрактно-понятійний тип мислення, на відміну від китайського). Міфологічний аспект мовної картини світу японців відображені в особливостях антропоніміки (традиції мінтя імена від дитячого до посмертного) та топоніміки. Специфічний релігійний аспект, зокрема, на думку авторів, сконцентрований у твердженні, що "Дзен – суто японське релігійне вчення (с. 125) – в концепції Судзуки про двоїстість розуміння життя: "Ви" і "Я" – тільки двері, що обертаються". Цікавими є твердження про реалізацію японської мовної картини світу на фонетичному рівні: слово є окремою реальністю, яка своїм звучанням

може впливати як на свідомість (сферу думки), так і на матеріальний світ (сферу тіла); паралелі до такого ставлення доволі численні – від давньоіндійських мантр до новітньої фоносемантики (с. 133) "Японська мовна картина світу розглядається в окремих аспектах у тісному взаємозв'язку з іншими картинами (образами) світу – літературно-художньою, фольклорно-міфологічною та релігійно-філософською" (с. 134).

Деякі твердження авторів є дискусійними (про нероздільність лексичної і граматичної семантики, про синтез лексичних і граматичних засобів на позначення увічливості тощо), деякі на думку рецензента, нерелевантні ("Абстрактність виявилася у формі ізолюючого

ладу, де відсутні багато які граматичні категорії, що конкретизують вираження думки (с. 119)"). Зазначимо, що японська мова типологічно класифікується як аглютинативна з елементами флексії, а до ізолюючих мов належить китайська та деякі інші. Присутнє також деяке перебільшення авторами китайського впливу на Японію, а подекуди й пряме застосування висловлювань учених про Китай до японських реалій, проте монографія як перша ластівка в царині науки про мовну картину світу в Японії є, на думку рецензента, актуальною і заслуговує на безумовну увагу читача.

Олена Дебейко, ст. викл.

УКРАЇНСЬКО-ВІРМЕНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ В ПОЛІ ЗОРУ УКРАЇНСЬКОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Задорожна Л. Українсько-вірменські літературні взаємини: парадигма розвитку. – К.: Акцент. 2004. – 264 с.

В українському літературознавстві з'явилось перше глибоке дослідження, яке відстежує історію, рівень, характер і структуру українсько-вірменських літературних взаємин XX ст. Незважаючи на те, що вивченю проблем літературних зв'язків присвятили свої праці відомі українські вчені О. Білецький, Г. Вервес, І. Дзюба, Д. Наливайко, Н. Крутікова, Ю. Кочубей, Л. Грицик, М. Пригодій, С. Пригодій та ін., історія літературних вірменознавчих студій в Україні, специфіка художнього вірмено-українського перекладу, а також проблема реалізації теми Вірменії в українській літературі (як в поезії, так і в прозі) розглядається вперше.

Монографія складається з трьох розділів: "Вірменознавство у контексті розвитку українського літературознавства ХХ століття", "Художній переклад в історії українсько-вірменських літературних взаємин", "Функціональний характер вірменської літератури в українській". Проблема різноманітних українсько-вірменських зв'язків найбільше розроблена в працях українських, вірменських та польських істориків. Українська вірменістика, започаткована іменами О. Портєцького, І. Франка, О. Бєлобородова, А. Кримського у ХХ ст. знаходить свою реалізацію у великий дослідницькій роботі історика Я. Дацькевича, літературознавців Є. Кирилюка, Є. Шубравського, І. Дзюби, Н. Крутікової, В. Кочевського. Великий творчий внесок у розбудову українського вірменознавства здійснили й українські поети П. Тичина, М. Рильський, Л. Первомайський. Проте ніхто із зазначених дослідників не ставив за мету створити аналітичну й узагальнюючу працю з проблем історії літературознавчих вірменознавчих студій в Україні. Предметом монографічного дослідження Л. М. Задорожної – професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відомого літературознавця, автора книг "Міжетнічні зв'язки в українській антропології XVII ст" (1989), "Т. Г. Шевченко і вірменська література" (1991), системних статей у наукових збірниках та періодичних виданнях України й Вірменії, а також перекладів із вірменської – вперше в Україні стали українсько-вірменські взаємини ХХ ст. у галузі історії літератури, літературознавства, художнього перекладу, поезії та прози. Це системне вивчення найрізноманітніших форм українсько-вірменських літературних взаємин здійснено на глибокому науковому рівні із залученням величезного масиву наукової і художньої літератури, із всебічною оцінкою та аналізом поставленої проблеми. Вперше історія українсько-вірменських літературних взаємин простежена в еволюційному розвитку (підзаголовок монографії "Парадигма розвитку"). "Відсутність аналізу стану, проблем, характеру змісту українського вірменознавства, якості українських перекладів кращих творів вірменської літератури, особливостей вірменістики

українських письменників зумовили необхідність та актуальність нашої роботи", – зазначила автор у передмові до монографії. Відроджене у 90-х роках ХХ ст. українське сходознавство (з часописами Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України "Східний світ" і "Сходознавство" та вісником Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Східні мови та літератури") на жаль, таож недостатньо надавало свої сторінки статтям з проблем українсько-вірменських взаємин. Проте розвідки О. Божка, Я. Дацькевича та Л. Задорожної, опубліковані у перших числах "Східного світу", дещо заповнили цю лакуну. У монографії Л. Задорожної уперше проаналізовано українську, вірменську та польську історіографічну літературу з проблем українсько-вірменських взаємин і, зокрема, вірменознавчі дослідження А. Кримського із залученням невідомих або маловідомих архівних матеріалів вченого. Оскільки вірменістика А. Кримського не увійшла до 5-томного зібрання творів, а нове повніше академічне видання до сьогодні залишається непідготовленим, розділ "Характер і напрям вірменознавчих студій А. Кримського. Матеріали архіву" має особливу цінність. Авторка приходить до висновку: "Уважне їх (вірменознавчих праць А. Кримського – прим. Т. М.) прочитання дозволяє стверджувати, що серед них немає літературознавчих досліджень у вузькому розумінні слова: думка про важливі літературні явища та літературні якості життя Вірменії у дослідника неодмінно пов'язане з історією, є не-від'ємною від неї. Присутність, чинність вірменської історії важлива для повноти погляду А. Кримського на інші регіони світу, що також осмислюється в історичному ракурсі, зокрема, це погляд на країни Сходу" [с.26-27].

Л. Задорожна насамперед проаналізувала праці А. Кримського, присвячені історії Персії "Парфія та Аршакіди", "Історія Аршакідів і Сасанідів", а також "Історія Грузії" та "Історія Азейбарджану", де вірменська тема також присутня "переважно у її виході на історію і, частково, на проблеми літератури та географії" [с.48]. Коротко, проте вперше, зроблено огляд вірменознавчої сторінки у діяльності ВУНАС та її щоквартальнника 20-х-30-х років журналу "Східний світ" ("Червоний Схід"); зазначено, що перші українські переклади поетичних творів А. Акопяна, І. Іонесяна, Є. Чаренца були опубліковані саме тут. З суто літературознавчих проблем у І-му розділі монографії досліджено 1) освоєння вірменського народного епосу в українському історико-літературному процесі кінця 30-х років, що стало одним із поштовхів до розвитку українського вірменознавства; 2) роль українського вірменознавства у створенні літературних портретів вірменських письменників Х. Абояна, Г. Туманяна, А. Ісаагакяна, Є. Чаренца, Г. Говган-

нісяна – праці П. Тичини, М. Рильського, Л. Первомайського, Я. Кочевського, І. Дзюби. До дослідження залучені не лише праці українських літературознавців і письменників-перекладачів, а й вірменських та російських, міркування яких про вірменську літературу публікувалися на сторінках української преси – Х. Халатянца, С. Аміряна, К. Григоряна, М. Шагінян, К. Ліпскерова та ін., зроблено порівняльний аналіз різних точок зору на творчість того чи іншого вірменського письменника.

Українському художньому перекладу надано не менше уваги, ніж історії українського вірменознавства у контексті розвитку україно-вірменських літературних взаємин. Історію художнього перекладу простежено від перших публікацій поезій Р. Патканяна та Ларенца в перекладі П. Грабовського до перекладів кращих зразків вірменської літератури наприкінці ХХ ст. Велику увагу приділено досвіду української перекладацької школи в інтерпретації епосу "Давид Сасунський", перекладам П. Тичини, поезії Г. Туманяна, І. Драча поезії П. Севака, О. Єльченка роману "Рани Вірменії" Х. Абояна. Розглянуто особливості творчої манери автора і перекладача у перекладах вірменської поезії українською мовою.

Окремий підрозділ присвячено проблемі ресурсів української мовної літературної традиції у відтворенні вірменської національної специфіки, висловлено слушні міркування про характер відтворення засобами української мови найпоширеніших ланок вірменської лексики. До сьогодні, як зауважила автор, "систематизована структура фонетичних відповідників, настанови правопису, якими необхідно керуватися у практиці відтворення вірменської лексики в україн-

ському правописі відсутні" [с.140]. Не обійтена увагою й тема Вірменії в українській літературі ХХ ст.; обумовлена історична основа звертання української літератури до вірменістики. Особливості втілення теми Вірменії в українській поезії розглянуто на матеріалі творчості П. Тичини, М. Рильського, Л. Первомайського, Л. Костенко, Є. Будницької, В. Коломійця та ін. Зауваживши, що "розробка теми Вірменії у прозі – в тематиці української літератури – явище поодиноке" [с. 128], Л. Задорожна аналізує ряд творів – повість "Ярошенко" О. Маковея, нариси-есеї С. Жураховича, роман "Мальви" та "Черлене вино" Р. Іваничука, оповідання "Золоті остроги" Ю. Логвина, де ця тема присутня.

Комплексне дослідження з україно-вірменських літературних взаємин Л. Задорожної – результат багаторічної плідної праці літературознавця-науковця і викладача. Основні положення монографії реалізовані у доповідях на міжнародних наукових конференціях в Україні, Росії та Вірменії, у курсах лекцій та спецкурсах з історії української літератури. Єдине побажання: варто було б доповнити монографію іменним покажчиком та списком літератури, де були б зазначені і публікації авторки, а також Summary англійською, російською і вірменською мовами. Хотілося б, щоб дослідження і стало набутком не лише українського літературознавства, сходознавства і компаративістики – ця книга має бути перекладена у Вірменії вірменською чи російською мовами, що зробить її доступною науковим колам країн СНД і Східної Європи.

Тетяна Маленька, канд. філол. наук

Наукове видання

ВІСНИК

КІЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СХІДНІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Випуск 11

Статті подано в авторській редакції

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л.Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Підписано до друку 18.02.07. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № 354. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 8,7. Обл.-вид. арк. 10. Зам. № 26-3740.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; (38044) 239 31 58; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ

ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

12529JB

ISSN 1728-3817

35>

9 771728 381009